

dëcolonize hellás

DËCOLONIZE HELLAŞ

**ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΤΗΤΕΣ**

ΙΔΡΥΜΑ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ

**ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΤΗΤΕΣ**

DĒCOLOIIZE HELLAŞ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΤΗΤΕΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

dēcoloiize hellás

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΟΣΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΗΛΙΑ

ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΣΙΜΠΙΡΙΔΟΥ

ΣΙΣΣΥ (ΑΣΠΑΣΙΑ) ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΛΑΛΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 7** **DECOLONIZE HELLAS**
Εισαγωγή
- 29** **ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΟΣΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ**
Το λευκό στο βαθύ γαλάζιο: Θαλάσσιες αποικιακότητες
και ελληνοκίτητος εφοπλισμός
- 43** **ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΗΛΙΑ**
Η μνημειοκλασία ως εργαλείο αποαποικιοποίησης:
Για την αποκαθήλωση της λευκής υπεροχής (και)
στο ελληνικό συγκείμενο
- 65** **ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΣΙΜΠΙΡΙΔΟΥ**
Χαρτογραφώντας τη βορειοελλαδική επαρχία και
μεθόριο. Το παλίμψηστο ως μεθοδολογία ανάλυσης
ενός μεταποικιακού αρχείου
- 81** **ΣΙΣΣΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ**
Οι ζωές των Ρομά μετράνε! Ενσωμάτωση και
ΔΗΚΕΟΣΗΝΙ στην Ελλάδα της λευκής υπεροχής
- 99** **ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΛΑΛΑΚΗ**
Επιστημολογίες του Ψυχρού Πολέμου,
δίκτυα ελίτ ειδικών και φιλελεύθερος διεθνισμός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

Ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας είναι η πιο πρόσφατη στάση μιας συλλογικής διαδρομής που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2020.² Στον απόηχο αντιαποικιακών κινημάτων στην παγκόσμια περιφέρεια (Νότια Αμερική, Παλαιστίνη), καθώς και εξεγέρσεων ενάντια στον δομικό ρατσισμό και στην αστυνομική βία (Black Lives Matter) στις μητροπόλεις του καπιταλισμού (Ηνωμένες Πολιτείες, Βρετανία), μια ομάδα ερευνητ(ρι)ών-ακτιβιστ(ρι)ών συναντηθήκαμε για να αφουγκραστούμε τη σημασία αυτών των γεγονότων (και) στο ελληνικό συγκείμενο. Μας ένωνε μια έντονη και σχετικά ακατέργαστη ακόμα πεποίθηση ότι τα κινήματα και οι εξεγέρσεις αυτές, κι ακόμα περισσότερο οι ιδέες, οι αναλύσεις και τα εργαλεία της παρέμβασής τους, ήταν πολύ πιο κοντά στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία (και χρήσιμα για την κατανόησή της) απ' όσο υποδήλωναν οι εδραιωμένοι γεωγραφικοί ή νοητικοί χάρτες μας ή απ' όσο επέτρεπαν τα κυρίαρχα ιστορικά αφηγήματα.

Την ίδια στιγμή, οι επικείμενοι εορτασμοί για τη διακοσαστή επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης, εντός ενός πλαισίου μονιμοποιημένης «κρίσης»,

- 1 Η εισαγωγή αυτή γράφηκε από την αρχική κολεκτίβα του dēcolonize hellás: Σίσσυ Θεοδοσίου, Νικόλα Κοσματόπουλο, Δέσποινα Λαλάκη, Πηνελόπη Παπαηλία, Φωτεινή Τσιμπιρίδου. Ευχαριστούμε θερμά τον Βαγγέλη Πούλιο και τον Δημήτρη Λυμπερόπουλο για τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.
- 2 Ο τόμος αυτός αποτελεί μόνο ένα από τα πολλά παράγωγα της πρωτοβουλίας που ονομάσαμε dēcolonize hellás. Άλλες δράσεις του εγχειρήματος συμπεριλαμβάνουν το τετραήμερο υβριδικό συμπόσιο τον Νοέμβριο του 2021, τη σύσταση ενός φοιτητικού δικτύου σε τρία ελληνικά ΑΕΙ στη λεγόμενη «περιφέρεια», πειραματικές δράσεις, όπως αντιξεναγήσεις, webinars, podcast, εργαστήρια, επιμέρους ομάδες εργασίας, πρωτότυπες δημοσιεύσεις και μεταφράσεις στην ιστοσελίδα της πρωτοβουλίας, συνεργασίες με ακτιβίστριες και ακτιβιστές. Για την υλοποίηση των δράσεων αυτών εκτός από τη θεσμική υποστήριξη του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε από καρδιάς μια σειρά συνεργατών/-ιδών, όπως οι: Ηλέκτρα Αλεξανδροπούλου, Μαριλένα Γάτσιου, Δημήτρης Δελλής, Λάζαρος Κακουλίδης, Ναταλία Κλώσσα, Βαγγέλης Πούλιος και τις φοιτήτριες/φοιτητές και διδάσκουσες/διδάσκοντες του φοιτητικού δικτύου της πρωτοβουλίας. Για αναλυτικές περιγραφές των δράσεων, βλ. <https://decolonizehellas.org/>

προσφυγικού «προβλήματος», νεοφιλελευθεροποίησης της εκπαίδευσης και διαιώνισης της κοινωνικής και πολιτικής παρουσίας του οργανωμένου ρατσισμού και νεοναζισμού στη χώρα μας μας έκαναν να αισθανόμαστε επιτακτική την ανάγκη για μια εκ νέου διερεύνηση μιας σειράς ζητημάτων, όπως η πολιτειότητα, η σχέση βίας και κράτους, η Ευρώπη και η έννοια της ευρωπαϊκότητας, και φυσικά, η ίδια η θέση και λειτουργία της ιστορίας/ιστοριογραφίας. Ταυτόχρονα, η όλο και πιο εμπεδωμένη επανεισαγωγή της γλώσσας του αυτοκρατορικού «πολιτισμικού πολέμου»,³ όπως και η αδήριτη επικαιρότητα των παλιών αφηγήσεων σχετικά με την ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού και το χρέος του λευκού ανθρώπου, μας καλούσαν να επανεξετάσουμε τις γνωσιολογικές μας βεβαιότητες, να ανακτήσουμε ξεχασμένες ιστορίες και να αναπτύξουμε πειραματικές μεθοδολογίες για την κατανόηση των νέων τύπων ηγεμονίας, αλλά και την αντίσταση σ' αυτές, τόσο μέσα όσο και πέρα από το ακαδημαϊκό πλαίσιο.

Υπ' αυτό το πρίσμα, στόχος μας ήταν εξ αρχής να ιχνηλατήσουμε τις αποικιακές γενεαλογίες που πυροδοτούν τα φαινόμενα ξеноφοβίας, ρατσισμού, σεξισμού, οριενταλισμού και βαλκανισμού, τα οποία διατυπώνονται στο όνομά της εθνικής καθαρότητας και ενίοτε στην υπηρεσία μιας «Ευρώπης-φρούριο». *Να αποαποικιοποιήσουμε την Hellas* σημαίνει να αφουγκραστούμε το πώς η «Hellas» κατασκευάστηκε υλικά και ιδεολογικά, αποτελώντας ταυτόχρονα πολιτισμικό θεμέλιο της υποτιθέμενα κοσμικής δυτικής παράδοσης, γεωπολιτικό ανάχωμα και πολιτισμικό σύνορο, καθώς και προνομιακό πεδίο εφαρμογής, αναπροσαρμογής και αναμόρφωσης αποικιακών τεχνολογιών στην πολιτική, την οικονομία και την κοινωνία. Με αυτή την έννοια, κεντρικό διακύβευμα αποτελεί η κατανόηση των διαδικασιών ένταξης της ελληνικής κοινωνίας (και διασποράς) στην παγκόσμια δομή της λευκής υπεροχής – όπως και των αντιστάσεων απέναντί της.

Το πρόταγμα *Να αποαποικιοποιήσουμε την Hellas* σημαίνει, καταρχάς, να θέσουμε ως προτεραιότητα τις αναλυτικές συνδέσεις της ελληνικής περίπτωσης με συζητήσεις για τη νεωτερικότητα ως αποικιακότητα και αντιστρόφως, και ειδικότερα να δούμε τη διαχρονική λειτουργία της

3 Η υπόθεση του Samuel Huntington (1996) ότι η κύρια πηγή της σύγκρουσης στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο θα είχε χαρακτήρα πολιτισμικό και όχι ιδεολογικό ή οικονομικό στηρίχτηκε σε μεγάλο βαθμό σε ένα άρθρο του 1990 με τίτλο «Οι ρίζες της μουσουλμανικής οργής» του βετεράνου οριενταλιστή Bernard Lewis και σε μια σειρά αφηγήσεων που προέρχονται κατευθείαν από την εποχή της αυτοκρατορίας.

χώρας ως εργαστηρίου αποικιακότητας στο ευρωπαϊκό έδαφος και ως προπύργιου των ιδεωδών, των πρακτικών και των δικτύων εξάπλωσης της λευκής Ευρώπης. Μια τέτοια επιλογή προϋποθέτει την ανάδειξη και στο ελληνικό συγκείμενο των διαστάσεων της αποικιακής αφασίας, για την οποία κάνει λόγο η ανθρωπολόγος Ann Stoler (2011). Η αποικιακή αφασία συνιστά μια μορφή αποσυνδεδεμένης σκέψης, αποσιώπησης, διαχωρισμού, παραγνώρισης, η οποία δεν εντοπίζεται μόνο στην ιστορία, την εκπαίδευση και την πολιτική των παλιών αποικιοκρατικών μητροπόλεων, που είναι επιρρεπείς στην αποποίηση της σκοτεινής αυτοκρατορικής κληρονομιάς τους, όπως μας πληροφορεί η Catherine Baker (2018) αναφερόμενη στα κοντινά μας Βαλκάνια. Στην Ελλάδα, η συζήτηση για την αποικιακή αφασία είναι αναγκαία, αφενός, για να φωτίσουμε παλιές υποκειμενικότητες και υλικότητες, και αφετέρου, για να αναδείξουμε νέες και να διερευνήσουμε τον πολυσχιδή ρόλο τους στη συγκρότηση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας. Όλες αυτές μπορεί να λειτουργούν είτε ως φορείς δύναμης και ηγεμονίας, όπως οι φιλέλληνες, οι εφοπλιστές και οι πολιτιστικές ελίτ, είτε ως κατηγορίες ευαλωτότητας και υπεξουσιότητας, όπως στην περίπτωση των Ρομά, των θρησκευτικών μειονοτήτων της Θράκης, των γλωσσικών της Μακεδονίας, των εργαζομένων στη ναυτιλία, των παλιών και νέων προσφύγων στη βορειοελλαδική μεθόριο και αλλού. Πολιτικά, το πρόταγμα *Να αποαποικιοποιήσουμε την Hellas* στρέφει την προσοχή μας στις ελληνικές αποικιακότητες και αποτελεί μέρος του ευρύτερου αποαποικιακού εγχειρήματος για την Ευρώπη (Bhambra 2022).

Αντιαποικιακοί αγώνες και μεταποικιακές σπουδές, αποαποικιοποίηση και αποικιακότητα

Συγγραφείς και αντιαποικιακοί αγωνιστές, όπως ο W.E. DuBois (1868-1963), ο C.L.R. James (1901-1989), ο Frantz Fanon (1925-1961), ο Aimé Césaire (1913-2008), η Gloria Anzaldúa (1942-2004) και ο Amílcar Cabral (1924-1973), ήταν οι πρώτοι που διατύπωσαν και κωδικοποίησαν μια κριτική ανάλυση της αποικιοκρατίας πρωτίστως ως καθεστώτος πολιτικής κυριαρχίας και οικονομικής εκμετάλλευσης, αλλά επίσης και ως συστήματος επιστημολογικής εξουσίας και αποικιοποίησης της φαντασίας των κυριαρχούμενων. Ο Μαρτινικανός ποιητής, συγγραφέας και πολιτικός Aimé Césaire στο κλασικό του έργο *Λόγος περί αποικιοκρατίας* (1955) αναφέρει

ότι αποφασιστικοί παράγοντες της αποικιοκρατικής εξάπλωσης ήταν «ο τυχοδιώκτης και ο πειρατής, ο χονδρέμπορος και ο εφοπλιστής, ο χρυσοθήρας και ο αστός, η όρεξη και η δύναμη, και πίσω τους, η απειλητικά προβαλλόμενη σκιά μιας μορφής πολιτισμού που, σ' ένα ορισμένο σημείο της ιστορίας του, βρέθηκε αναγκασμένος, για εσωτερικούς λόγους, να επεκτείνει σε παγκόσμια κλίμακα τον ανταγωνισμό των αντιπαρατιθέμενων οικονομιών του» (1972 [1955]: 2).⁴ Για τον ψυχαναλυτή και αντιαποικιακό αγωνιστή στον Πόλεμο της Αλγερίας Frantz Fanon, επίσης από τη Μαρτινίκα, η αποικιοκρατία ήταν μια μορφή κυριαρχίας που είχε κύριο σκοπό της την αναδιάταξη του (ψυχικού) κόσμου των αποικιοκρατούμενων. Το μέσο για μια τέτοια αναδιάταξη ήταν η απανθρωποποιητική βία, την οποία ο Fanon θεωρούσε εγγενές και διαρκές χαρακτηριστικό της αποικιοκρατίας. Αντιστρέφοντας τη λογική της αποικιοκρατίας, ο αγωνιστής Fanon αναγνώριζε ότι η βία των καταπιεσμένων δεν ήταν μόνο μια καθαρτική αντίδραση, αλλά ότι ανθρωποποιούσε εκ νέου τους αποικιοκρατούμενους, αποτελώντας έτσι απαραίτητο εργαλείο πολιτικής χειραφέτησης.⁵

Αναλύσεις με βάση την αφρικανική σκέψη κι εμπειρία προχωρούν ένα βήμα παραπέρα και συνδέουν την κριτική της αποικιοκρατίας με την ιστορική ανάδειξη του καπιταλισμού ως συστήματος κατεξοχήν βίαιων φυλετικών και έμφυλων διαχωρισμών της ανθρωπότητας σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε αυτή τη θεώρηση, κομβικό ρόλο διαδραματίζει η έννοια του «φυλετικού καπιταλισμού», η οποία αναδύθηκε μέσα από την ανάλυση και τον αγώνα ενάντια στο apartheid της Νότιας Αφρικής. Περιγράφοντας τα κύρια χαρακτηριστικά της αποικιοκρατίας, από τον πρώιμο αποικισμό της Αμερικής από τους Ισπανούς μέχρι τη σημερινή «νεοαποικιοκρατία», όπως την όρισε ο Nkrumah (1965) πολλά χρόνια πριν,⁶ ο Manjappa (2020)

4 Ο Césaire (1955) τονίζει ότι πρώτα πρέπει να μελετήσουμε πώς η αποικιοκρατία καταφέρνει να αποπολιτισμοποιήσει τον αποικιοκράτη, να τον μετατρέψει σε τέρας με την αληθινή έννοια της λέξης, να τον υποβιβάσει, να αφυπνίσει θαμμένα του ένστικτα, όπως η απληστία, η βία, το φυλετικό μίσος και ο ηθικός σχετικισμός.

5 Ο Fanon ήταν κριτικός απέναντι στους θεσμούς της αποικιοκρατίας, αλλά και σε εκείνους των μεταποικιακών κυβερνήσεων, οι οποίες δεν κατάφεραν να επιτύχουν την αποδέσμευση από την αποικιακή επιρροή και να δημιουργήσουν μια εθνική συνείδηση στον πρόσφατα απελευθερωθέντα πληθυσμό. Για τον ίδιο, η άνοδος της διαφθοράς, του εθνοτικού διχασμού, του ρατσισμού και της οικονομικής εξάρτησης από τα πρώην αποικιακά κράτη ήταν αποτέλεσμα της «μετριότητας» της ηγετικής τάξης των ελίτ της Αφρικής.

6 Ο Nkrumah στο κλασικό έργο του *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (1965) ορίζει τη «νεοαποικιοκρατία» ως μια νέα μορφή υποταγής της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτικής ζωής των αφρικανικών λαών στη Δύση. Θεωρεί τη νεοαποικιοκρατία ως

υποστηρίζει ότι ο ρατσισμός αποτέλεσε βασική συνθήκη για τις καπιταλιστικές πρακτικές που είχαν αποτέλεσμα τη συσσώρευση πλούτου στα χέρια των ελίτ και σε βάρος των ευάλωτων πληθυσμών, μέσα από τη διαίρεση, την ιεράρχηση και την πειθάρχηση (ή και την ολοκληρωτική εξόντωση) πληθυσμών με βάση φυλετικά και έμφυλα χαρακτηριστικά. Ταυτόχρονα, ο Manjagra συμπεριλαμβάνει στον ορισμό της αποικιοκρατίας και εκείνες τις «συνεχείς, αντισταθμιστικές μεγάλες και μικρές πράξεις αντίστασης, εξέγερσης και αποκατάστασης της μνήμης» (Manjagra 2020: 221).

Από την ανάλυση της αποικιοκρατικής εξουσίας στον αραβικό-μουσουλμανικό κόσμο, μέσω της γόνιμης συνάντησής της με τη ρηζικέλυθη σκέψη του Nietzsche, του Foucault, του Gramsci, του Derrida και του Lacan, θα προκύψει το μείζον ρεύμα των λεγόμενων «μεταποικιακών σπουδών».⁷ Ο Talal Asad (1973) ήταν ο πρώτος που εισήγαγε μια κριτική στην ανθρωπολογία ως επιστημολογική πρακτική και θεωρία συνυφασμένη με την επέκταση της αποικιοκρατίας στις κοινωνίες τις οποίες μελετούσαν οι πρώιμοι και σύγχρονοι του ανθρωπολόγοι. Αντίστοιχα, ο Παλαιστίνιος θεωρητικός και κριτικός λογοτεχνίας Edward Said, στο σημαντικό του έργο *Οριενταλισμός* (1996 [1977]), κατέδειξε, ανάμεσα σε άλλα, τη σημασία των πολιτισμικών αναπαραστάσεων της ετερότητας στη λογοτεχνία και τη ζωγραφική για την κατασκευή αισθητικών προτύπων και, κατά συνέπεια, τη διατήρηση της αποικιακής ηγεμονίας. Από τη δεκαετία του '80 και μετά, το γνωστικό πεδίο που ονομάστηκε «μεταποικιακές σπουδές» διαμορφώθηκε με άξονα κυρίως τη συγκριτική λογοτεχνία και την πολιτισμική κριτική, καθώς και μέσα από την ανάδειξη των λεγόμενων «subaltern studies»,

το τελευταίο στάδιο της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης, τονίζοντας ότι η αποικιοκρατία δεν έχει καταργηθεί ακόμα στην Αφρική.

7 Η πολιτισμική στροφή στη μελέτη της αποικιοκρατίας ακολουθεί τα αδιέξοδα που προέκυψαν από την απογοήτευση των πρώτων χρόνων μετά την απελευθέρωση στις πρώην αποικίες και από την ανάγκη κατανόησης της αναδυόμενης «πολυπολιτισμικότητας» στις μητροπόλεις της Δύσης, λόγω της μετανάστευσης εκεί των πρώην αποικιοκρατούμενων υποκειμένων. Το αποικιακό και μεταποικιακό φαινόμενο δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί μόνο μέσα από την ανάλυση των οικονομικών και πολιτικών διαστάσεων, χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τον ρόλο του πολιτισμικού πεδίου στην αποικιακή διακυβέρνηση και νομιμοποίηση –ακόμα θα μπορούσαμε να πούμε μετάλλαξη– της τρομερής βίας, της υφαρπαγής του πλούτου και της καταστροφής (ή μουσειοποίησης) των ιθαγενών πολιτισμών ως μέρους μιας παγκόσμιας «εκπολιτιστικής» αποστολής της Δύσης. Τα πολιτικά ερωτήματα που έθεσε η αποικιοκρατία προκάλεσαν, φυσικά, μια κρίση στους κόλπους των ίδιων των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, καθώς θεωρήθηκαν οι ίδιες ως αποικιακές τεχνολογίες (κατά τη γνωστή φουκωϊκή φόρμουλα «γνώση-εξουσία») και ως κριτικό μέρος της υποδομής της (μετα)αποικιακής εξουσίας. Βλ. Παπαηλία 2016.

ενός πεδίου ιστορικής έρευνας που μελετούσε τους «υποτελείς» στην Ινδία και στις πρώην αποικίες της βρετανικής αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ασία (με κεντρικές φιγούρες τον Ranajit Guha, τον Homi Bhabha και την Gayatri Spivak). Ωστόσο, το πρόθεμα «μετα-» στις μεταποικιακές σπουδές ή θεωρίες δεν συνιστά χρονικό προσδιορισμό, ούτε σηματοδοτεί το τέλος της αποικιακής κληρονομιάς. Ειδικά στη μεταποικιακή σκέψη του Said, ακόμα περισσότερο σ' εκείνην του Asad ή και μεταγενέστερων μελετητών της περιοχής (για παράδειγμα, της Saba Mahmood, της Lila Abu-Lughod, του Timothy Mitchell και του Joseph Massad), το «μετα-» αποτελεί ένα αντιιμπεριαλιστικό και αντιαποικιακό σώμα γνώσης που προσπαθεί να κινηθεί πέρα από την κυρίαρχη αποικιακή σκέψη, ανακτώντας τις ιστορίες, τους πολιτισμούς και, τελικά, το αυτεξούσιο των αποικιοκρατούμενων. Αυτό είναι και το σημείο όπου η μεταποικιακή κριτική έρχεται να συναντηθεί δημιουργικά με το ρεύμα της αποαποικιοποίησης και τα κινήματα στη Λατινική Αμερική. Εφόσον η παγκόσμια ιστορία αλλά και η κοινωνική πρόοδος και η πολιτιστική ανάπτυξη γίνονται καθολικά αντιληπτές με όρους δυτικής νεωτερικότητας, τόσο η μεταποικιακή θεωρία όσο και οι υπέρμαχοι της αποαποικιοποίησης ωθούν την προσοχή μας στην οργανική σχέση νεωτερικότητας-αποικιοκρατίας, αναδιοργανώνοντας τους όρους αυτής της κατανόησης.

Η ιστορία της αποαποικιακής σκέψης μπορεί να ανιχνευτεί επίσης στη γραφή του José Carlos Mariátegui στο Περού (1920) και στη συνέχεια στις θεωρίες της εξάρτησης και στη φιλοσοφία της απελευθέρωσης στις δεκαετίες του '60 και του '70 στη Λατινική Αμερική. Σε αυτή τη γενεαλογία βρίσκουμε μεμονωμένους στοχαστές και ακτιβιστές, όπως ο Waman Puma de Ayala στο Περού, ο Ottabah Cugoana στις βρετανικές κτήσεις της Καραϊβικής, και άλλους που αναφέρθηκαν παραπάνω, καθώς και αμέτρητες εξεγέρσεις και κοινωνικά κινήματα, που σήμερα συνεχίζουν την εν λόγω παράδοση – για παράδειγμα, οι Ζαπατίστας στο Μεξικό, οι ιθαγενείς του Εκουαδόρ και της Βολιβίας, το κίνημα των ακτημόνων στη Βραζιλία και σε κοινότητες στη Νέα Ζηλανδία, στην Αυστραλία, στον Καναδά και στις ΗΠΑ, αλλά και κινήματα όπως αυτά των Κουρδιστών στη Ροζάβα.

Βασικό εργαλείο στην αποαποικιακή σκέψη είναι η έννοια της αποικιακότητας, και ειδικότερα η κατανόησή της ως συνώνυμης με τη νεωτερικότητα. Ο όρος «αποικιακότητα» προέρχεται από κοινωνικές επιστήμες και κοινωνικά κινήματα από τη Λατινική Αμερική, ενώ χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως «αποικιακότητα της εξουσίας» (coloniality of power) ή ως «αποικιακή μήτρα εξουσίας» (matrix of coloniality) από τον Περουβιανό κοινωνιολόγο

και ακτιβιστή Aníbal Quijano (2007). Η αποικιακότητα της εξουσίας εκλαμβάνεται ως συνδυασμός πολλαπλών ετερογενών παγκόσμιων έμφυλων, πολιτικών, επιστημικών, οικονομικών, πνευματικών και γλωσσικών ιεραρχιών καθώς και φυλετικών μορφών κυριαρχίας και εκμετάλλευσης. Ο φυλετισμός και ο ρατσισμός θεωρούνται ως οι οργανωτικές αρχές που δομούν όλες τις πολλαπλές ιεραρχίες του παγκοσμίου συστήματος.

Αργότερα, η έννοια της αποικιακότητας αναπτύχθηκε στη διπλότητα της ως «νεωτερικότητα/αποικιακότητα» από τον Αργεντινό ανθρωπολόγο Walter Mignolo (2007). Ο Mignolo αναφέρεται στη νεωτερικότητα και την αποικιακότητα ως αδιαχώριστες έννοιες, ως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, ακριβώς επειδή αντιλαμβάνεται τη νεωτερικότητα ως ένα γνωσιολογικό πλαίσιο άρρηκτα συνδεδεμένο με το ευρωπαϊκό αποικιοκρατικό εγχείρημα.⁸ Η αποικιακότητα σχετίζεται με μακροχρόνια πρότυπα πολιτικής δύναμης, επιστημονικής αντίληψης και κοινωνικής οργάνωσης, που προέκυψαν μέσα από την πολύχρονη εμπειρία της αποικιοκρατίας και, ως πρότυπα, ορίζουν τις παραγωγικές σχέσεις, τις φυλετικές κατηγοριοποιήσεις, τις έμφυλες κατηγορίες, αλλά και τον πολιτισμό, την παραγωγική επιστημονική γνώση και την εξουσία γενικότερα, πέρα από τα αυστηρά όρια της αποικιακής διοίκησης.⁹ Με αυτή την έννοια, η αποικιακότητα επιβιώνει της αποικιοκρατίας αλλά και των αποαποικιακών αγώνων. Διατηρείται ζωντανή στα βιβλία, στις υλικές σχέσεις μεταξύ Παγκόσμιου Βορρά και Παγκόσμιου Νότου, στα πολιτισμικά πρότυπα, στην κοινή λογική-αίσθηση, στην αυτοεικόνα των λαών, στις φιλοδοξίες του εαυτού και σε τόσες άλλες πτυχές της σύγχρονης πραγματικότητας και εμπειρίας· εγγράφεται, με άλλα λόγια, στην ίδια τη διαδικασία της παραγωγής των διάφορων μορφών υποκειμενικότητας και γνώσης (Grosfoguel 2007: 221).

Σύμφωνα με τον Boaventura de Sousa Santos (2021), για να μιλήσουμε για αποικιακότητα, έτσι όπως αυτή συμπυκνώνει την αποικιακή,

8 Ο Mignolo και η Welsh ορίζουν την αποικιακότητα ως συντομογραφία για την αποικιακότητα/νεωτερικότητα της εξουσίας (coloniality/modernity of power), θεωρώντας ότι αποκαλύπτει «την υποβόσκουσα λογική του δυτικού πολιτισμού, τον σχηματισμό και την πλανητική του επέκταση από τον 16ο αιώνα μέχρι σήμερα» (2008: 225).

9 Η Τζαμαϊκανή θεωρητικός και συγγραφέας Sylvia Wynter (2003) τονίζει τη σημασία της σκέψης του Mignolo για τη μαύρη πλευρά της νεωτερικότητας, σε αντίθεση με εκείνη πολλών Ευρωπαίων διανοουμένων (όπως ο Γάλλος φιλόσοφος Michel Foucault), οι οποίοι, παρότι άσκησαν σφοδρή κριτική στη δυτική νεωτερικότητα, έχουν παραμελήσει τη σημασία της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στις θεωρίες που ανέπτυξαν για την υποκειμενικότητα, τη βία, τη βιοπολιτική κ.ά. (βλ. Stoler 1995, Mbembe 2020).

μεταποικιακή και νεοαποικιακή συνθήκη, χρειάζεται να εστιάσουμε αναλυτικά στη συζήτηση περί γνωσιοκτονίας (epistemicide) αλλά και στην ανάδειξη των Επιστημολογιών του Νότου. «Η αποικιακότητα είναι η ιδέα ότι οτιδήποτε διαφέρει από την ευρωκεντρική κοσμοθεωρία είναι κατώτερο, περιθωριακό, άσχετο ή επικίνδυνο» (Santos 2021: 1). Στην κατεύθυνση της ανατροπής της παγκόσμιας ηγεμονίας της δυτικής επιστημονικής και πολιτικής σκέψης, ο Santos προτείνει τις Επιστημολογίες του Νότου (ΕτΝ), οι οποίες επιμένουν, όπως και οι μεταποικιακές σπουδές, ότι η αποικιοκρατία δεν έχει τελειώσει, τονίζοντας παράλληλα ότι οι σύγχρονες μορφές κυριαρχίας δημιουργούνται εξίσου από τον καπιταλισμό και την πατριαρχία. Όπως η αποαποικιακή σκέψη, οι ΕτΝ καταγγέλλουν τη γνωσιακή και οντολογική καταστροφή που προκαλεί η αποικιακότητα, ενώ ταυτόχρονα εστιάζουν στη θετική και δημιουργική διάσταση των γνώσεων που αναδύονται από τους κοινωνικούς αγώνες, καθώς και στη δυνατότητά τους να μεταφραστούν σε εναλλακτικούς τρόπους γνώσης ή/και σε πρακτικές αυτοδιάθεσης (Santos, στο ίδιο, σσ. 1-30).

Παρόμοιες προοπτικές ανοίγουν οι ιθαγενείς θεωρητικοί Eve Tuck και Wayne Yang σημειώνοντας ότι η εύκολη υιοθέτηση του λόγου περί αποαποικιοποίησης στους επιστημονικούς κλάδους και στις ακαδημαϊκές συζητήσεις μας δεν μπορεί και δεν πρέπει να υποκαθιστά την πολιτικής φύσης δουλειά που απαιτείται για την πραγματοποίηση αλλαγών τόσο στο γνωσιολογικό επίπεδο (αναθεώρηση επιστημολογικής αλήθειας) όσο και στο υλικό (αναδιανομή πόρων). Γράφοντας για την αποαποικιοποίηση στο πλαίσιο της εποικιστικής αποικιοκρατίας, επιμένουν ότι «πρέπει να περιλαμβάνει την επιστροφή και την επανάκτηση της γης ταυτόχρονα με την αναγνώριση του τρόπου με τον οποίο έχουν κατανοηθεί και έχουν θεσπιστεί με διαφορετικό τρόπο η ίδια η γη και οι σχέσεις της κοινότητας με τη γη· με άλλα λόγια, επιστροφή όλης της γης, όχι μόνο συμβολικά» (Tuck και Yang 2012: 7). Αυτός είναι ακριβώς ο λόγος για τον οποίο η αποαποικιοποίηση είναι, αναγκαστικά, μια καθολικά ανατρεπτική διαδικασία. Η Tuck και ο Yang θυμίζουν την αναφορά του Fanon, σύμφωνα με την οποία «η αποαποικιοποίηση δεν μένει ποτέ απαρατήρητη» (1963: 36), και προσθέτουν ότι «η εποικιστική αποικιοκρατία και η αποαποικιοποίησή της [δηλαδή, το τέλος της] εμπλέκει και αναστατώνει τους πάντες» (Tuck και Yang 2012: 7).

■ Παρακαταθήκες ελληνικής αποικιακότητας

Ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας φιλοδοξεί να αποτελέσει μια σημαίνουσα συμβολή σε μια μάλλον σποραδική ακαδημαϊκή συζήτηση στο ελληνικό συγκείμενο, σχετικά με τις δομές, τις τεχνολογίες και τις συνέπειες της αποικιακότητας. Προτάσεις που αφορούν την πιθανή ανάγνωση της σύγχρονης Ελλάδας μέσα από το πρίσμα της αποικιακότητας συνήθως αντιμετωπίζονται στην εγχώρια ακαδημαϊκή συζήτηση με δύο τρόπους: κάποιες φορές με μομφές περί βεβιασμένης μεταφοράς «στα καθ' ημάς» μιας γόνιμης θεωρητικοπολιτικής προβληματικής που αναπτύχθηκε, ωστόσο, σε διαφορετικά ιστορικά συμφραζόμενα· συχνά όμως με τα παραδοσιακά επιχειρήματα –δεξιιάς ή αριστερής υφής– για τη γέννηση του ελληνικού κράτους ως μια συγκυρία που πρέπει να ερμηνευτεί μόνο υπό το πρίσμα της επίδρασης του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, του τέλους των παραδοσιακών αυτοκρατοριών και της ανόδου των ανταγωνιστικών εθνικισμών.

Μαζί με ιστορικές μελέτες που έχουν εξετάσει συμβατικές μορφές αποικιακής διακυβέρνησης σε τόπους οι οποίοι σήμερα ανήκουν στην ελληνική επικράτεια, όπως είναι η περίπτωση της διακυβέρνησης των Ιονίων Νήσων και των Δωδεκανήσων από γαλλικές, βρετανικές και/ή ιταλικές δυνάμεις (βλ. Doumanis 1997, Gallant 2002, Γκέκας 2022), οι κυρίαρχες προσεγγίσεις που έχουν επιχειρήσει να αναδείξουν την αμοιβαία διαμορφωτική σχέση μεταξύ της δυτικής αποικιακής συνθήκης (ως αποικιακότητας) και της δημιουργίας του ελληνικού έθνους-κράτους είναι μάλλον τρεις. Φιλοδοξούμε να επεκτείνουμε και να ενδυναμώνουμε τη συζήτηση αυτή, αναδεικνύοντας τους λόγους που διαφοροποιούν το δικό μας αίτημα για αποαποικιοποίηση και το καθιστούν ταυτόχρονα επιτακτικό και επίκαιρο.

Η πρώτη προσέγγιση βλέπει την Ελλάδα ως κρυπτοαποικία (crypto-colony), κατά την ορολογία του ανθρωπολόγου Michael Herzfeld (2002) ή, σε μια πρόσφατη επαναδιατύπωση της θέσης αυτής από τον αρχαιολόγο Γιάννη Χαμηλάκη, ως παγιδευμένη σε μια συνεχιζόμενη διαδικασία «κρυπτοαποικιοποίησης», η οποία συνυφάνεται με διαδικασίες εθνικοποίησης (2022: 63). Παρότι η προσέγγιση αυτή δεν συνομιλεί με ευρύτερες συζητήσεις για το αποικιακό φαινόμενο, φωτίζει και περιγράφει το φαινόμενο της αποικιακής αφασίας που αναφέραμε παραπάνω. Για τον Herzfeld, η κρυπτοαποικιοκρατία συνιστά μια «παράξενη αλχημεία» που μετατρέπει συγκεκριμένες χώρες, οι οποίες αναγκάζονται να υποστούν τεράστια οικονομική εξάρτηση για να αποκτήσουν μια (φαινομενική)

πολιτική κυριαρχία, σε «ουδέτερες ζώνες [buffer zone] μεταξύ αποικιοκρατούμενων χωρών και χωρών ακόμη αδάμαστων [untamed]» (2002: 900).¹⁰ Στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτή η πολλαπλή και διαχρονική υποτέλεια σε ευρωπαϊκές δυνάμεις (και στη συνέχεια στις ΗΠΑ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) καλύπτεται μ' έναν επιθετικό πατριωτισμό που προβάλλει την πολιτισμική ανωτερότητα μέσα από τη σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν (ό.π.: 902). Η πολιτική στόχευση της προσέγγισης αυτής δεν συνάδει με κάποια ευρύτερη ατζέντα επανόρθωσης των συνεπειών των διαχρονικών διαδικασιών κρυπτοαποικιοποίησης ή, ακόμα, με το αίτημα για αποαποικιοποίηση της γνώσης. Η θέση αυτή φαίνεται, εξάλλου, να απέχει και από πιο ριζοσπαστικές φωνές που υπήρχαν στους κύκλους της ανθρωπολογίας την ίδια περίοδο, όπως εκείνη του Αιτινού ανθρωπολόγου Michel-Rolph Trouillot (1991), ο οποίος απαίτησε την ολική/ολοσχερή *καταστροφή* της «θέσης του αγρίου» (savage slot) ως δομική συνθήκη για την παραγωγή ανθρωπολογικής γνώσης.

Η δεύτερη προσέγγιση προέρχεται από τον χώρο των λογοτεχνικών σπουδών και της συγκριτικής λογοτεχνίας, στον οποίο η επιρροή της θεωρίας του οριενταλισμού του Edward Said ήταν σημαντική ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '80, αποτελώντας τη βάση για τη διαμόρφωση του διεπιστημονικού πεδίου των μεταποικιακών σπουδών (βλ. Παπαηλία 2016 για μια επισκόπηση στα ελληνικά) και της σχετικής συζήτησης περί «βαλκανισμού» (Todrova 1997, Bjelić 2002). Σημαντικές μελέτες αυτής της διανοητικής γενεαλογίας (Leontis 1995, Gourgouris 1996, Calotychos 2003) βλέπουν την απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία μέσα από το πρίσμα της ένταξης στην ευρωπαϊκή αποικιακότητα. Το δυτικό μοντέλο του Hellenism, όπως είχε ήδη δημιουργηθεί από κλασικιστές και φιλέλληνες κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, εξετάζεται ως επιβαλλόμενη ιδεολογία στο νεοσύστατο έθνος-κράτος και ως παραλλαγή του οριενταλισμού, ως δυτικού τρόπου γνώσης και αναπαράστασης της Ανατολής. Η

¹⁰ Το άρθρο αυτό συνεχίζει έναν προβληματισμό για την παραγωγή της ανθρωπολογικής γνώσης και τη θέση της Ελλάδας ως αντικειμένου ανθρωπολογικής γνώσης, που είχε αναπτύξει νωρίτερα ο Herzfeld στο βιβλίο *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη* (1998 [1987]). Με βάση την τμηματική προσέγγιση της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας, ο Herzfeld στήνει ένα ανιστορικό, χωρικό-γεωγραφικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα, στο «περιθώριο της Ευρώπης», καλείται να ισορροπήσει μεταξύ των γνωστών διπόλων, όπως Ανατολή/Δύση, Ρωμικός/Ελληνας, χριστιανός/μουσουλμάνος. Δίνοντας έμφαση στη στρατιωτικοποίηση του συνόρου με την προσφυγική κρίση, ο Χαμηλάκης μεταφράζει το buffer zone ως «ανάχωμα» (Χαμηλάκης και Γκρήνμπεργκ 2022: 62).

«Hellas» ως αντικείμενο γνώσης μέσα από τη μελέτη της ιστορίας, της γλώσσας και της τέχνης της Αρχαίας Ελλάδας (φιλολογίας, κλασικών σπουδών, ιστορίας τέχνης, αρχαιολογίας) παίρνει την αντίστοιχη θέση με αυτήν της «Ανατολής». Ο Στάθης Γουργουρής, στο κλασικό του βιβλίο *Έθνος-Όνειρο: Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας* (1996), περιγράφει τη δυτική κατασκευή της κλασικής Ελλάδας ως φαντασίωση που αποτελεί μορφή αποικιακής μίμησης, η οποία δεν στοχεύει στην υποτέλεια κάποιου Άλλου, αλλά στην επέκταση του δυτικού Εαυτού, μετατρέποντας τους Νεοέλληνες από ιστορική οντότητα σε οντολογική συνθήκη (1996: 127).¹¹ Την ίδια συλλογιστική ακολουθεί και ο Βαγγέλης Καλότυχος (2003) εξετάζοντας την αυτοαποικιοποίηση (self-colonization) ως βασικό στοιχείο της νεοελληνικής υποκειμενικότητας.

Η τρίτη γενεαλογία που θα θέλαμε να επισημάνουμε αφορά κριτικές μελέτες ανθρωπολόγων, ιστορικών και αρχαιολόγων, που, αφενός, έχουν αναδείξει την ιστορία του επιστημονικού ρατσισμού και των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα, και αφετέρου, έχουν εστιάσει στη σύνδεση μεταξύ φυλής και έθνους-κράτους. Η έρευνα της Σεβαστής Τρουμπέτα (2013) για τις ευγονικές ιδέες στην Ελλάδα και τη νοτιοανατολική Ευρώπη έχει συμβάλει καθοριστικά στην καταγραφή και κατανόηση της ιστορίας των φυλετικοποιημένων λόγων και πρακτικών. Στην ίδια κατεύθυνση, μια σημαντική συνεισφορά αποτελεί ο συλλογικός τόμος με τίτλο *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, στην πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα* (2017), ο οποίος αποτελεί την πρώτη διεπιστημονική εξέταση των προσλήψεων και χρήσεων των φυλετικών θεωριών και της παρουσίας τους ιστορικά σε διάφορες επιστήμες (για παράδειγμα, στη φυσική και κοινωνική ανθρωπολογία, στην ιατρική, στη δημόσια υγεία, στην εγκληματολογία κ.α.), στη λογοτεχνία, στην τέχνη και στον δημόσιο λόγο. Το επόμενο και αναγκαίο βήμα συνίσταται στην εξερεύνηση της συγκροτητικής σχέσης έθνους και φυλής, καθώς και στην ανάγκη κατανόησης του ελληνικού εθνικισμού μέσα από ένα

¹¹ Έτσι, για τον Γουργουρή, ο φιλελληνισμός αποτελεί «οριενταλισμό στην πιο βαθιά του εκδοχή [καθώς ασχολείται] με την ίδια τη δραστηριότητα της αναπαράστασης του άλλου πολιτισμού, η οποία, στην πραγματικότητα, σημαίνει την αντικατάσταση του άλλου πολιτισμού με εκείνες τις αυτοπαραγόμενες, προβαλλόμενες εικόνες της ετερότητας που ο δυτικός πολιτισμός χρειάζεται για να δει τον εαυτό του: τους καθρέφτες του εαυτού του» (1996: 140). Υπ' αυτό το πρίσμα, ο φιλελληνισμός δεν μπορεί παρά να αποτελεί, από την οπτική της νεοελληνικής πραγματικότητας, μια «τιμωρία».

ευρύτερο πρίσμα: το συγκείμενο της αποικιακότητας και της φυλετικής νεωτερικότητας, της παραγωγής της λευκότητας και της μαυρότητας, καθώς και των διασταυρώσεών τους με την τάξη και το φύλο (Χαμηλάκης 2020). Προς αυτή την κατεύθυνση σημειώνουμε επίσης τη συμβολή του Γιάννη Χαμηλάκη και του Δημήτρη Πλάντζου (2023) με τις μελέτες τους για την ιστορία της ελληνικής αρχαιολογίας. Ειδικά ο πρώτος υιοθετεί την πολυσημία της φυλής και διερευνά τις διαστάσεις της στην ελληνική εθνική ιστορία, υπογραμμίζοντας πως «η “λεύκανση” του νεότερου ελληνικού έθνους [και η παραγωγή ενός φυλετικοποιημένου λευκού ελληνικού κάλους] πήγαν χέρι χέρι με τη λεύκανση της αρχαίας Ελλάδας που πραγματοποιούσαν οι κλασικιστές, οι αρχαιολόγοι και άλλοι λόγιοι» (2022: 148).

■ Το ελληνικό συγκείμενο σε αποαποικιακή οπτική

Στις απαρχές της πρωτοβουλίας του *décolonize hellás*, μια από τις κριτικές που δεχτήκαμε εστίασε ακριβώς στην ύπαρξη των παραπάνω προσεγγίσεων, για να τονίσει την αδυναμία συγκρότησης ενός καινοτόμου λόγου. Όπως αναφέραμε παραπάνω, ωστόσο, οι γενεαλογίες της αποαποικιακής και της αντιαποικιακής σκέψης είναι σαφώς διακριτές από τις μεταποικιακές σπουδές, γεγονός που μας προτρέπει να αλλάξουμε οπτική και στάση, διερευνώντας τις αναλυτικές μας δυνατότητες, ώστε να κινηθούμε μεταξύ ακαδημαϊκής πρακτικής και πολιτικής παρέμβασης. Πιο συγκεκριμένα, αν μπορούσαμε να κωδικοποιήσουμε εν συντομία τα επιμέρους σημεία αυτής της αλλαγής οπτικής αλλά και μεθοδολογίας, αυτά θα ήταν τα εξής:

1. **Ελληνική νεωτερικότητα/αποικιακότητα.** Όπως δηλώνει και ο τίτλος του παρόντος τόμου, *Ελληνικές Αποικιακότητες*, στρέφουμε την προσοχή μας στην Ελλάδα όχι τόσο ως διαχρονικό θύμα των αποικιακών διαδικασιών και οριενταλιστικών φαντασιώσεων, αλλά ως φορέα των μορφών και δομών αποικιακότητας, ως δικαιούχο προνομίων που απορρέουν από τη λευκή υπεροχή, ως πρόθυμο διεκπεραιωτή αποικιακών πολιτικών εντός της χώρας, στα σύνορά της, όσο και εκτός της. Στον βαθμό που η ιστορική διαμόρφωση του ελληνικού έθνους-κράτους σε πρακτικό και ιδεολογικό επίπεδο συνυφίνεται με την Ευρώπη και την αποικιακότητα/νεωτερικότητά της, η Ελλάδα, όπως και άλλες χώρες των Βαλκανίων, είναι «βαθιά ενσωματωμένη

σε διεθνικές φυλετικοποιημένες φαντασίες και, ως εκ τούτου, σε μια παγκόσμια ιστορία αποικιακότητας» (Baker 2018: 24). Κάτι τέτοιο επίσης επιβάλλει την επανεξέταση οντολογιών που έχουν ξεχαστεί, έχουν παραμεληθεί ή έχουν βίαια συμμορφωθεί, όπως αυτές που ανιχνεύονται στις μεταοθωμανικές γεωγραφίες και τοπολογίες της περιοχής (Argenti 2019).

2. **Φυλετισμός.** Το εγχείρημα της αποαποικιοποίησης, μαζί με την κριτική φυλετική θεωρία, τον Μαύρο Μαρξισμό, την αντιαποικιοκρατία και τα κινήματα για την ιθαγενική και μαύρη απελευθέρωση, καθώς και την κοινωνική, οικονομική, έμφυλη και φυλετική δικαιοσύνη, μας ωθούν να βάλουμε τη φυλετικοποίηση, τον φυλετικό καπιταλισμό και τη λευκή υπεροχή στο επίκεντρο της ακαδημαϊκής έρευνας και της ακτιβιστικής πρακτικής. Στο ελληνικό συγκείμενο, κάτι τέτοιο σημαίνει να αντισταθούμε στην τάση που υπάρχει, σε επίσημους και ανεπίσημους λόγους, να βλέπουμε την κοινωνία μας ως ευρισκόμενη «εκτός» της συζήτησης για τη φυλή, στην τάση, με άλλα λόγια, οι διακρίσεις, ιεραρχίες και συγκρούσεις να αποδίδονται αποκλειστικά σε δυτικοκεντρικές επιστημολογικές κατηγορίες και πολιτικές προτεραιότητες βαλκανισμών που επιμένουν στη σημασία της εθνοτικής και θρησκευτικής διαφοράς.
3. **Υλικότητα.** Η αποαποικιοποίηση δεν είναι μεταφορά, είναι υλιστική διαδικασία και υπερβαίνει την «αποαποικιοποίηση του φαντασιακού», που προτείνουν οι μεταποικιακές σπουδές. Η αποαποικιοποίηση συνδέεται με τη μαύρη ριζοσπαστική παράδοση, τις φεμινιστικές μεθοδολογίες, τα ιθαγενικά και τα προσφυγικά κινήματα, και αφορά αιτήματα και αγώνες για την αναγνώριση της ταξικής, φυλετικής, έμφυλης και οικολογικής βίας και καταστροφής που επέφερε ο αποικιακός φυλετικός καπιταλισμός στον πλανήτη και στους πληθυσμούς έμβιων όντων, ειδών, ζώντων πλασμάτων και ακόμα νεκρών σωμάτων, καθώς και για την υλική επανόρθωση των συνεπειών της βίας αυτής. Η υλικότητα της αποαποικιοποίησης, δηλαδή, σημαίνει την επιστροφή της γης και την απελευθέρωσή της (αλλά και της θάλασσας και του αέρα) από τον εξορυκτισμό, τις περιφράξεις και την οικονομική εκμετάλλευση, την κατάργηση των δομών φυλετικής και ταξικής τιμωρίας (φυλακών), αποκλεισμού (συνόρων) και κάθε μορφής φυλετικού/εθνικιστικού και σεξιστικού σωφρονισμού στην εκπαίδευση και την πολιτειότητα (βλ. εθνοκεντρική ιστορία, μιλιταρισμός, παρελάσεις κ.ά.).

4. **Κριτική στον ευρωκεντρισμό.** Η αποαποικιακή προοπτική μάς προτρέπει να θέσουμε στο φόντο της ανάλυσής μας τις ιστορικές και σύγχρονες διεθνικές διαδικασίες που κινητοποίησε ο ευρωπαϊκός επεκτατισμός, πράγμα που μας αναγκάζει να προβληματοποιήσουμε τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούμε το έθνος-κράτος ως βασική κατηγορία ανάλυσης. Ενώ τις τελευταίες τρεις δεκαετίες οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν επικεντρωθεί στην κριτική των ιδεολογιών και των αποκλεισμών του έθνους-κράτους, έχει γίνει πλέον σαφές ότι με αυτό τον τρόπο διαιωνίζεται ένας μεθοδολογικός εθνικισμός, καθώς μας διαφεύγει η σημασία της λευκής υπεροχής και του αβυσσαλέου δυσισμού της ως θεμελίου του παγκόσμιου συστήματος εξουσίας και γνώσης. Η μετατόπιση της έμφασης από την κριτική στο έθνος και στον εθνοκεντρισμό στην κριτική του ευρωκεντρισμού συνεπάγεται ότι το ίδιο το έθνος/κράτος θα πρέπει να εκληφθεί ως αποικιακή τεχνολογία, ως αποτέλεσμα της επικράτησης του δυτικού ιμπεριαλισμού μετά την κατάρρευση των αυτοκρατοριών, αλλά και της ευρωπαϊκής λευκής αθωότητας, η οποία βασίζεται στην ηθελημένη αγνόηση της βίας που συνεπάγεται η αποικιοκρατία.
5. **Κινηματικότητα και αποαποικιοποίηση της γνώσης.** Η αποαποικιοποίηση φέρνει ένα ριζοσπαστικό μήνυμα αναφορικά με τις πολιτικές της γνώσης και τους τρόπους παραγωγής της εντός και εκτός των ακαδημαϊκών τειχών, καθώς και ενάντια στην ίδια την ύπαρξή τους. Η αποαποικιοποίηση του πανεπιστημίου πηγαίνει πέρα από την αντίσταση στη συμμόρφωση των νεοφιλελεύθερων πρακτικών αποτιμήσεων που βασίζονται στην αριθμοκεντρική αξιολόγηση, στις περιφράξεις και στη συμμόρφωση στα σκληρά δεδομένα της «επιστημονικής αλήθειας» για την παραγωγή γνώσης. Αποκαθλώνοντας την αποικιακή αφασία, η ανθρωπολογία και οι άλλες κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να αναζητήσουν πιο δημόσια και κριτικά σχήματα για να βρεθούν στο πλευρό των υπεξουσίων και των αποκλεισμένων, σχήματα παραγωγής γνώσης και κοινωνικής δράσης παγκοσμιοποιητικά και σε διαρκή συνέργεια με κινήματα – πράγμα που συμπεριλαμβάνει δεξιότητες και πρακτικές οι οποίες έχουν συμβάλει στη συλλογική αντίσταση και επιβίωση απέναντι στην εκμετάλλευση και τη βία αιώνων. Σε ένα τέτοιο αποαποικιακό διακύβευμα, τα μονοπάτια της τέχνης μπορούν να συμβάλουν (διαθεματικά, ενσώματα και τεχνουργηματικά) στην αποκαθήλωση των μνημείων της εθνοφιλελεύθερης και

αποικιακής νεωτερικότητας, συμπυκνώνοντας και μετουσιώνοντας το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη και προτάσσοντας ένα μέλλον πραγματικά βιώσιμο και συμπεριληπτικό. Η πρωτοβουλία μας επιθυμεί και περιλαμβάνει στις δράσεις της ακτιβιστές και καλλιτέχνιδες, γιατί μόνο από κοινού και αναστοχαστικά μπορούμε να αλλάξουμε τον τρόπο παραγωγής γνώσης και κοινωνικής δράσης.

I Σχεδιάσματα έρευνας

Ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας απαρτίζεται από πέντε κείμενα της αρχικής κολεκτίβας του *décolonize hellás*, μιας ομάδας διασπορικής που συνολικά έχει βρεθεί σε φυσική παρουσία μόνο μία φορά, διατηρεί όμως σχεδόν σε καθημερινή βάση γόνιμες ανταλλαγές για εργαλεία, υποθέσεις και δημιουργικές παρεμβάσεις. Τα ίδια τα κείμενα, όπως και αυτό της Εισαγωγής, έχουν περάσει από τα χέρια, την κριτική και τη φροντίδα όλων των μελών, πριν καταλήξουν στα συντροφικά μάτια της επιμέλειας και, τελικά, στα χέρια του αναγνωστικού κοινού. Οι μελέτες που ακολουθούν έχουν τον χαρακτήρα περισσότερο προγραμματικών κειμένων και σχεδιασμάτων ερευνητικών προτάσεων παρά αναλυτικών και διεξοδικών κειμένων, και επικεντρώνονται περιληπτικά στα ακόλουθα ζητήματα:

Ο Νικόλας Κοσματοπούλος μετατοπίζει τη συζήτηση από τους εδαφοποιημένους εθνικισμούς στη ρευστότητα της θάλασσας ως προνομιακού πεδίου ανάπτυξης του αποικιακού καπιταλισμού: ενός επιπλέοντα φυλετικού καπιταλισμού που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος της επίσημης αποικιοκρατίας, στο πλαίσιο αυτού που ο Nkrumah ονόμασε «νεοαποικιοκρατία». Σε αυτό το πλαίσιο φωτίζει την κρυμμένη ιστορία της αποικιακότητας πίσω από το «θαύμα» της μεταπολεμικής ελληνικής ναυτιλίας. Προτείνει το πλοίο, ιδιαίτερα το δεξαμενόπλοιο, ως μέθοδο πλοήγησης στις ελληνικές αποικιακότητες, δείχνοντας πώς ο ελληνικός εφοπλισμός, μια παγκόσμια καπιταλιστική δύναμη ως κεφάλαιο και ως κύκλος εργασιών, αποτελεί συστατικό μέρος των «εργαλείων της αυτοκρατορίας» για τη διεύρυνση της ανισότητας, την απεδαφικοποίηση πόρων και περιορισμών στα κέρδη, τον μετασχηματισμό των εργασιακών σχέσεων εν πλω, αλλά και την καταπολέμηση των αντιαποικιακών αγώνων για τον έλεγχο των υλικών πόρων και των θαλάσσιων περασμάτων.

Η Πηνελόπη Παπαηλία επικεντρώνεται στα μνημεία, στους τόπους μνημόνευσης της ανείπωτης σχέσης της αποικιοκρατίας με την αφήγηση

της ελληνικής εθνικής ιστορίας, προτείνοντας τη *μνημειοκλασία* ως πεδίο μελέτης και δράσης. Όντας ταυτόχρονα πολιτική πράξη και θεωρητική έννοια, η μνημειοκλασία ως εργαλείο αποαποικιοποίησης έχει τη δυνατότητα να ξεσκεπάσει τη λήθη που πρεσβεύει το ίδιο το μνημείο, εκθέτοντας τα θεμέλια της βίας στην οποία στηρίζεται η δυτική ευμάρεια. Το καλοκαίρι του 2020, οι διεθνείς κινηματικές πράξεις μνημειοκλασίας εξέθεσαν με πρωτοφανή τρόπο την τρομακτική επικράτεια της σύγχρονης λευκής αθωότητας και της άγνοιας για τα εγκλήματα (και για τις ευθύνες) της αποικιοκρατίας. Στο ελληνικό συγκείμενο, απουσίαζαν ανάλογες πρακτικές. Αγάλματα που στέκουν αγέρωχα στις πλατείες της χώρας και ονόματα σε δρόμους της επικράτειας αναπαριστούν Ευρωπαίους «φιλέλληνες», ο βίος των οποίων σχετίζεται άμεσα με το υπερατλαντικό δουλεμπόριο. Η ιχνηλάτηση του νήματος που συνδέει αυτά τα αγάλματα και μνημεία σε ένα ριζωματικό δίκτυο λευκής υπεροχής ανά τον κόσμο –ένα είδος θεωρητικής μνημειοκλασίας– μπορεί να αποτελέσει μια γόνιμη πρόταση στην κατεύθυνση της διερεύνησης της θέσης της Ελλάδας στις γενεαλογίες της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας.

Η Φωτεινή Τσιμπιρίδου εισηγείται μια χαρτογράφηση των Νέων Χωρών, εν προκειμένω της επαρχίας της βορειοελλαδικής μεθορίου, με τον φακό ενός μεταποικιακού αρχείου. Προτείνει το παλίμψηστο ως μια τεχνική ιχνηλάτησης σωμάτων, υλικών και «κυκλικού καιρού» των ανθρώπων οι οποίοι, από την ένταξη της ζωής τους στο ελληνικό κράτος, έναν αιώνα μετά την ίδρυση του τελευταίου, άφησαν τις ζωές τους κυριολεκτικά στη μέση. Αναδεικνύει τη σημασία των εμπειριών προσφυγικών υποκειμένων, μειονοτήτων και ευρύτερα κατοίκων των συνόρων και της παραμεθορίου, που εκατό χρόνια τώρα προκύπτουν από τις αποικιακές τεχνολογίες της απόμειξης, της φυλετικοποίησης της εθνοτικής και θρησκευτικής διάκρισης, αλλά και της βίαιης συμμόρφωσης στο μονολιθικό αφήγημα της *εθνικοφροσύνης*. Επικεντρώνεται σε σώματα που αντιδρούν στην αντιμετώπισή τους ως αποικιοποιημένων ή θηλυκοποιημένων υποκειμένων, άλλοτε υπερθεματίζοντας και άλλοτε αντιστεκόμενα με τις χωρίς φωνή «φωνές» των αδυνάτων.

Η Σίσσυ Θεοδοσίου εκκινεί από τις πρόσφατες δυναμικές διεκδικήσεις των Ρομά κοινοτήτων στην Ελλάδα με σύνθημα «Οι ζωές των Ρομά μετράνε!», για να προτείνει τη συγκρότηση ενός πολιτισμικού αρχείου αντισιγγανισμού ως τρόπου επιστροφής στη μελέτη των Ρομά στο ελληνικό συγκείμενο και ως προνομιακού πεδίου ιστορικοποίησης και διερεύνησης του πώς διαμορφώθηκε η έννοια της φυλής στην Ελλάδα. Υποστηρίζει ότι

η απουσία ενασχόλησης με το ζήτημα της φυλής, η απουσία συζήτησης και η έλλειψη πρακτικών γύρω από θέματα κοινωνικής/φυλετικής δικαιοσύνης, καθώς και η συνέχιση της αντιμετώπισης των Ρομά υποκειμένων και κοινοτήτων με όρους εθνοτικούς/πολιτισμικούς, σχετίζονται με ευρωκεντρικές επιστημολογίες και δομικές πολιτικές της γνώσης (στο πεδίο των μελετών για τους/τις Ρομά στην Ελλάδα, αλλά και σ' εκείνο της νεοελληνικής κοινωνίας). Έτσι, αποκρύπτονται τόσο η αποτυχία των μοντέλων κοινωνικής ενσωμάτωσης που εξακολουθούν να υιοθετούνται, όσο και ο δομικός ρατσισμός απέναντι στους Ρομά, στις ιστορικές και συγχρονικές του εκφάνσεις. Ταυτόχρονα, φυσικοποιείται η λευκότητα του έθνους, παράγονται μορφές διάκρισης που δεν συγκροτούν απλώς τα Ρομά υποκείμενα ως υπεζούσια, ως ιθαγενείς νομάδες του περιθωρίου, αλλά ανατροφοδοτούν παράλληλα το ευρωπαϊκό/δυτικό, όπως μας υπενθυμίζει μια ακόμα δολοφονία Ρομά από αστυνομικό, την ώρα που ολοκληρώνεται αυτή η εισαγωγή.

Η Δέσποινα Λαλάκη εξετάζει τη μορφή και το περιεχόμενο της αμερικανικής ηγεμονικής πολιτικής στην περιοχή μεταπολεμικά και θέτει υπό αμφισβήτηση τη θέση της Ελλάδας στη μεταπολεμική *φιλελεύθερη* διεθνή τάξη πραγμάτων. Επικεντρώνεται στον ρόλο διεθνών δικτύων αποτελούμενων από ελίτ ειδικούς στην ανάπτυξη και την άσκηση της αμερικανικής ηγεμονίας και στην ένταξη Ελλήνων διανοομένων και τεχνοκρατών σε αυτά. Πιο συγκεκριμένα, μελετά τη δράση μεγάλων ιδιωτικών ιδρυμάτων, όπως το Φορντ και το Ροκφέλερ, και τον ρόλο τους στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού εκσυγχρονιστικού νεοαποικιακού καθεστώτος με βάση τον φορντικό ιμπεριαλισμό και τον αντιολοκληρωτισμό, αλλά και τη συστηματική επίθεση ενάντια σε κάθε μορφή αριστερού ριζοσπαστισμού. Σε αυτό, η εργαλειοποίηση της παράδοσης του Hellenism προσδίδει αξιοπιστία στο αμερικανικό ηγεμονικό σχέδιο, αλλά και στις νέες ελληνικές αξιώσεις πολιτισμικής αυθεντίας και εξουσίας στο πλαίσιο του φιλελεύθερου διεθνισμού.

Τα παραπάνω κείμενα έρχονται να πλαισιώσουν την έκδοση ορισμένων μόνο από τα κείμενα των κεντρικών ομιλητ(ρι)ών του συμποσίου μας το 2020: του Dušan I. Bjelić, του Julian Go, της Gina Athena Ulysse και του Boaventura de Sousa Santos. Μέσα από αυτές τις πρώτες εκδόσεις φιλοδοξούμε να καταστήσουμε παραδειγματικά σαφές το αποαποικιακό εγχείρημα στην περίπτωση της Ελλάδας, τόσο επιστημολογικά όσο και πολιτικά, τόσο στο συγκεκριμένο της ακαδημαϊκής πρακτικής όσο και σε αυτό της ενδεχόμενης πολιτικής δράσης στον δημόσιο χώρο.

Ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας γράφεται την ώρα που η Γάζα, η μεγαλύτερη ανοιχτή φυλακή του πλανήτη, αποκλεισμένη από παντού εδώ

και δεκαοχτώ χρόνια, δύο μήνες τώρα βομβαρδίζεται από το Ισραήλ από αέρα, θάλασσα και ξηρά. Δύο εκατομμύρια τριακόσιες χιλιάδες άνθρωποι, στην πλειονότητά τους παιδιά και πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα, γίνονται σήμερα υποκείμενα γενοκτονίας και εγκλημάτων πολέμου (σύμφωνα με τον ΟΗΕ), αφού για πάνω από πέντε δεκαετίες μετατρέπονται συστηματικά σε πρόσφυγες, ενώ τις τελευταίες δύο επιβιώνουν ως υποκείμενα μαζικού εγκλεισμού και συλλογικής τιμωρίας. Ο αποικιακός φυλετικός καπιταλισμός που καταδικάζει ανθρώπους σε όλο τον κόσμο σε ανέχεια, καταπίεση, ξεριζωμό, εγκλεισμό και «πρώιμο θάνατο» (Gilmore 2007) βρίσκει στα προκεχωρημένα φυλάκια της Δύσης την πιο σκληρή του εκδοχή. Σε αυτά συναντιέται συχνά ο φυλετικός θαυμασμός της ρατσιστικής Δεξιάς (η οποία ταυτίζεται με τη στρατοκρατική ισχύ εθνοφυλετικών κρατών) με τον φυλετικό προοδευτισμό, τον δυτικό ανθρωπισμό και τον «λευκό φεμινισμό» (Zakaria 2001), που περνάνε από την προκρούστεια κλίνη τους την ιδεολογική ταυτότητα των εξεγερμένων, για να τη βρουν συχνά λειψή, φανατική και όχι αρκετά κοσμική, όπως λανθασμένα θεωρούν τον εαυτό τους. Σε αυτά τα προκεχωρημένα προπύργια του φυλετικού νεοαποικιακού κόσμου και στο νοητό λευκό σύνορο που τα ενώνει, φουντώνει η θανατοπολιτική καταστροφικότητα των στρατών, των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των συνόρων, όχι μόνο εξωτερικών, αλλά και εσωτερικών, όπως μια ακόμα δολοφονία Ρομά από αστυνομικό έρχεται να μας θυμίσει.

Σε αυτά τα ίδια μέρη, όμως, όπως στην εξεγερμένη Παλαιστίνη, ξεδιπλώνεται το μωσαϊκό της αντιαποικιακής παράδοσης και της ανθρωπιάς της αντίστασης, της κοινωνικής αλληλεγγύης και του παγκόσμιου ξεσηκωμού, επιβεβαιώνοντας ότι η εποχή της νεο/μεταποικιοκρατίας είναι μια εποχή ανείπωτης βίας αλλά και αδιάκοπου αγώνα και συλλογικής δημιουργικότητας, που φέρει την υπόσχεση της αποαποικιοποίησης και απελευθέρωσης, όπως μας έμαθε ο πρόσφατα εκλιπών Enrique Dussel (2013). Σε αυτή την υπόσχεση ελπίζουμε, προσδοκώντας ο τόμος που κρατάτε στα χέρια σας να αποτελέσει μια μικρή συμβολή.

14 Νοεμβρίου 2023

Αθήνα, Βηρυτός, Βόλος, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Νέα Υόρκη

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έφη, κ.ά. (επιμ.), 2017, *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, στην πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Asad, Talal, 1973, "Introduction", στο: Talal Asad (επιμ.) *Anthropology and the Colonial Encounter*, σσ. 9-19, Άμχερστ: Humanity Books.
- Argenti, Nicolas, 2019, *Post-Ottoman Topologies: The Presence of the Past in the Era of the Nation-State*, Νέα Υόρκη: Berghahn Books.
- Baker, Catherine, 2018, *Race and the Yugoslav region: Postsocialist, Post-conflict, Postcolonial?* Μάντσεστερ: Manchester University Press.
- Bjelić, Dušan I., 2002, *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Κέιμπριτζ: The MIT Press.
- , 2023, *Βαλκάνια και Μαύρος Μαρξισμός. Για την κατάργηση της λευκής υπεροχής στην Ευρώπη*, επιμ. και εισ.: Βαγγέλης Καλότυχος, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Bhambra, Gurinder. K., 2022, "A Decolonial Project for Europe", *Journal of Common Market Studies*, 60, σσ. 229-244.
- Césaire, Aimé, 1972 [1955], *Discourse on Colonialism*. Monthly Review Press: Νέα Υόρκη και Λονδίνο.
- Go, Julian, 2023, *Φιλελευθερισμός και ανελευθερία: Μια μετααποικιακή προσέγγιση*, επιμ. και εισ.: Δέσποινα Λαλάκη, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Γουργουρής, Στάθης, 1996, *Dream Nation. Enlightenment, Colonization and the Institutions of Modern Greece*, Στάνφορντ, Καλιφόρνια: Stanford University Press [ελληνική έκδοση: *Έθνος-Όνειρο: Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, μτφρ.: Θανάσης Κατσίκερος, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2007].
- Doumanis, Nicholas, 1997, *Myth and Memory in the Mediterranean: Remembering Fascism's Empire*, Χάουοντιλς Χαμσάιρ, Νέα Υόρκη: Macmillan; St. Martin's Press.
- Dussel, Enrique, 2013, *Ethics of Liberation in the Age of Globalization and Exclusion*, Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- Fanon, Frantz, 1982 [1963], *Της γης οι κολασμένοι*, Αθήνα: Κάλβος.
- Gallant, Thomas, 2014 [2002], *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας: Πολιτισμός, ταυτότητα και εξουσία στα Επτάνησα 1817-1864*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gilmore, Ruth Wilson, 2007, *Golden Gulag: Prisons, Surplus, Crisis, and Opposition in Globalizing California*, Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- Grosfoguel, Ramon, 2007, "The Epistemic Decolonial Turn", *Cultural Studies*, 21 (2-3), σσ. 211-223
- Χαμηλάκης, Γιάννης και Ράφαελ Γκρήνμπεργκ, 2022, *Αρχαιολογία, έθνος και φυλή. Αναμέτρηση με το παρελθόν, αποαποικιοποίηση του μέλλοντος στην Ελλάδα και το Ισραήλ*, μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης, επιμ.: Δημήτρης Χατζηχαραλάμπους, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Hamilakis, Yannis, 2020, Βιβλιοκριτική, «Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, στην πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα», *Historiein* 19(1), <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/historiein/article/view/20182>

- Herzfeld, Michael, 1998 [1987], *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη: Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, μτφρ.: Ράνια Αστρινάκη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- , 2002, “The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism”, *South Atlantic Quarterly*, 101(4), σσ. 899-926.
- Huntington, Samuel, 2017 [1996], *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, Αθήνα: Πατάκης.
- Leontis, Artemis, 1995, *Topographies of Hellenism. Mapping the Homeland*, 1^ηακ: Cornell University Press.
- Manjapra, Kris, 2020, *Colonialism in Global Perspective*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- Mbembe, Achille, 2020, *Νεκροπολιτική*, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.
- Mignolo, Walter, 2007, “Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of De-coloniality”, *Cultural Studies*, 21(2), σσ. 449-514.
- Mignolo, Walter and Catherine Walsh, 2018, *On Decoloniality*, Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- Nkrumah, Kwame, 1965, *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*, Λονδίνο: Thomas Nelson & Sons.
- Παπαηλία, Πηνελόπη, 2016, «Ανθρωπολογία και μετααποικιακές σπουδές: Από την αποικιακή κριτική της ανθρωπολογίας στην ανθρωπολογία της αποικιοκρατίας», στο: Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Αποδομώντας την αυτοκρατορία: Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*, σσ. 23-72, Αθήνα: Νήσος.
- Πλάντζος, Δημήτρης, 2023, *Αρχαιοπολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Quijano, Aníbal, 2007, “Coloniality and Modernity/Rationality”, *Cultural Studies* 21(2), σσ. 168-178.
- Said, Edward, 1996, *Οριενταλισμός*, μτφρ.: Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Νεφέλη.
- Santos, Boaventura de Sousa, 2017, *Decolonising the University: The Challenge of Deep Cognitive Justice*, Κέιμπριτζ: Cambridge Publishing Scholars
- , 2021, «Postcolonialism, Decoloniality, and Epistemologies of the South», *Oxford Research Encyclopedia of Literature*, 29 Νοεμβρίου, <https://oxfordre.com/literature/view/10.1093/acrefore/9780190201098.001.0001/acrefore-9780190201098-e-1262>, σσ. 1-30.
- , υπό έκδοση, *Αποικιοκρατία, Καπιταλισμός και Πατριαρχία: Από την αβυσσαλία σκέψη στις Επιστημολογίες του Νότου*, επιμ. και εισ.: Φωτεινή Τσιμπιρίδου, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Stoler, Ann Laura, 1995, *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*, Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- , 2011, “Colonial Aphasia: Race and Disabled Histories in France”, *Public Culture* 23(1), σσ. 121-156.
- Trubeta, Sevasti, 2013, *Physical Anthropology, Race, and Eugenics in Greece (1880s-1970s)*, Λέιντεν: Brill.
- Tuck, Eve and K. Wayne Yang, 2012, “Decolonization is Not a Metaphor”, *Decolonization: Indigeneity, Education, & Society* 1(1), σσ. 1-40.
- Trouillot, Michel-Rolph, 1991, “Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness”, στο: Fox RG (επιμ.), *Recapturing Anthropology: Working*

- in the Present*, σσ. 17-45, Σάντα Φε, Νέο Μεξικό: School of American Research Press.
- Ulysse, Gina Athena, 2023, *Κάλεσμα για ρασανμπλάζ: Μαύρα φεμινιστικά μέλλοντα και εθνογραφική αισθητική*, επιμ. και εισ.: Πηνελόπη Παπαηλία, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Zakaria, Rafia, 2021, *Against White Feminism: Notes on Disruption*. Νέα Υόρκη: WW Norton & Company, 2021.
- Wynter, Sylvia, 2003, "Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation- An Argument", *CR: The New Centennial Review*, 3(3), σσ. 257-337.

Νικόλας Κοσματόπουλος

Κοινωνικός Ανθρωπολόγος, Αμερικανικό Πανεπιστήμιο Βηρυτού

ΤΟ ΛΕΥΚΟ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΓΑΛΑΖΙΟ: ΘΑΛΑΣΣΙΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΚΤΗΤΟΣ ΕΦΟΠΛΙΣΜΟΣ

Το πλοίο, αυτό το «μεγάλο όργανο οικονομικής ανάπτυξης» που στη νεωτερικότητα έχει λειτουργήσει ως το «μεγαλύτερο φανταστικό απόθεμα» (Foucault 1986: 27), έθεσε τα πλωτά θεμέλια του (μετ)αποικιοκρατικού-καπιταλιστικού κόσμου μας. Για τον Paul Gilroy, συγγραφέα του *Black Atlantic*, τα πλοία του δουλεμπορίου αποτέλεσαν τα «μικροπολιτικά και μικροπολιτισμικά οχήματα της νεωτερικότητας» (Gilroy 1995: 16).¹ Νέες μαρξιστικές προσεγγίσεις αποδίδουν στις θάλασσες και στα πλοία που τις διέσχισαν για αιώνες πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Ακολουθώντας τον Braudel (1995), ο Campling και ο Colás (2021) ορίζουν τον καπιταλισμό ως ένα παγκόσμιο σύστημα που αναδύεται από το θαλάσσιο εμπόριο κατά τη διάρκεια του «μακρινού 16ου αιώνα» (1450-1650).

Η αποικιοκρατική θαλάσσια κυριαρχία, βασισμένη σε κανόνια και φορτία (υλικά κι ανθρώπινα) πολεμικών, εμπορικών και δουλεμπορικών караβιών, δημιούργησε ένα αρχιπέλαγος νομικών, πολιτικών και οικονομικών (υπο)δομών, πάνω στις οποίες εξακολουθεί να στηρίζεται ο

¹ Μεταξύ 1514 και 1866, περίπου δωδεκάμισι εκατομμύρια γυναίκες, άντρες και παιδιά μεταφέρθηκαν από τη δυτική ακτή της Αφρικής, μέσω του Ατλαντικού ωκεανού, στην Καραϊβική, τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική (Grandin 2014). Περίπου ένα εκατομμύριο οχτακόσιες χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, που ήταν από είκοσι μία έως ενενήντα μέρες, σε ασφυκτικά γεμάτα αμπάρια πλοίων ευρωπαϊκής ιδιοκτησίας.

σημερινός καπιταλιστικός κόσμος. Ως πλωτά «εργαστήρια αποικιακής νομιμότητας» (Mawani 2018: 109), τα πλοία –ακόμα κι εκείνα που τελικά ναυάγησαν– άνοιξαν τον δρόμο για τη συσσώρευση πλούτου στη Δύση, για την εξάπλωση του (δουλ)εμπορίου, αλλά και για την επινόηση της πολυμετοχικής εταιρείας (joint stock company), της ασφαλιστικής βιομηχανίας, της μεταφορικής αλυσίδας (logistics), της μονοπωλιακής πατέντας και της νομικής προστασίας της (αποικιακής) περιουσίας (Campling και Colás 2021, Khalili 2022, Kosmatoroulos 2022, Martin 2012).²

Αυτές οι πλωτές υποδομές ξεσήκωσαν κύματα παγκόσμιας κατάκτησης και εμπορευματοποίησης, εξαπλώνοντας τις δομές του αποικιακού καπιταλισμού σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη. Η σχετική βιβλιογραφία υποστηρίζει πειστικά ότι οι ωκεανοί αποτελούν μια σημαντική αφετηρία για την κατανόηση της προέλευσης του αποικιακού καπιταλισμού, αλλά και των αμφισβητήσεων και των προκλήσεων που αυτός αντιμετώπισε.³

Ωστόσο, η σημασία του πλοίου ως οχήματος εξάπλωσης αυτού που κριτικοί ερευνητές περιγράφουν ως «αποικιακότητα» στην εποχή μας παραμένει μια σχετικά αχαρτογράφητη περιοχή. Το παρόν κείμενο προτείνει μια πιθανή ερευνητική διαδρομή, την οποία χαράσσω με τη συνδρομή του «Μαύρου Μαρξισμού».

Ο Μαύρος Μαρξισμός του Robinson (Robinson 2005) εμπνέεται από τον, σε μεγάλο βαθμό ξεχασμένο, μαύρο θεωρητικό Oliver Cox (Cox 1959). Αμφισβητεί τόσο τις μαρξιστικές όσο και τις φιλελεύθερες εννοιολογήσεις του καπιταλισμού ως προοδευτικής υπέρβασης της φεουδαρχίας, ισχυριζόμενος ότι ο καπιταλισμός γεννήθηκε μαζί με τον ρατσισμό και ότι ο δεύτερος δεν αποτελεί συνέπεια, αλλά αναγκαία συνθήκη του πρώτου.

2 Η Lloyd's του Λονδίνου, η αυτοαποκαλούμενη «μεγαλύτερη ασφαλιστική αγορά στον κόσμο», ξεκίνησε ως μια χαλαρή συγκέντρωση ναυτιλιακών εμπόρων στο Λονδίνο, που συναντήθηκαν σε ένα καφενείο και συμφώνησαν να συνενώσουν το ρίσκο τους, προτού μετατραπεί σε μια ανώνυμη εταιρεία στην ασφάλιση εμπορικών φορτίων – συμπεριλαμβανομένων Αφρικανών σκλάβων (Khalili 2022).

3 Οι αντιστάσεις πήραν τη μορφή πολυάριθμων «παύσεων ή διακοπών» (Linebaugh 1982) της συσσώρευσης κεφαλαίου κατά τη διάρκεια της πρωταρχικής ανάπτυξης του καπιταλισμού. Αν το βιομηχανικό εργοστάσιο συσσώρευε την ποικιλομορφία της απαλλοτριωμένης αγγλικής αγροτιάς, οι διαφορετικές εθνότητες [ή άνθρωποι με διαφορετική καταγωγή] που στοιβάζονταν στο αποικιοκρατικό πλοίο το μετέτρεψαν σ' έναν «εξαιρετικό επιβλητικό οίκο διεθνισμού» (ό.π.: 102). Οι γενεαλογίες αυτών των ανατρεπτικών ρευμάτων απλώνονται στον χώρο και τον χρόνο, χαρτογραφώντας μια επαναστατική θαλασσοπολική παράδοση που περιλαμβάνει –μεταξύ άλλων– τις πειρατικές μουσουλμανικές ουτοπίες της Βόρειας Αφρικής (Wilson 2003), τη μυθική Λιμπερτάτια της Μαδαγασκάρης (Graeber 2023) αλλά και τον «κοινό άνεμο» (Scott 2020) που έπνεε στην Καριβική μετά την πρώτη επιτυχημένη επανάσταση σκλάβων (Αϊτή, 1792-1804).

Όλα τα στάδια του καπιταλισμού ήταν βαθιά φυλετικά, καθώς οι ρίζες του εκτείνονται στη δουλοκτητική και πρωτοκαπιταλιστική κοινωνία της Βενετίας (βλ. Bjelčić στην ίδια σειρά). Ο Jodi Melamed (Melamed 2015), αντλώντας από την επιχειρηματολογία του Robinson, γράφει ότι στον φυλετικό καπιταλισμό η παραγωγή και η εκμετάλλευση της «άνισης διαφοροποίησης της ανθρώπινης αξίας» είναι η απαραίτητη προϋπόθεση μέσω της οποίας το κεφάλαιο μπορεί να συσσωρευτεί και να είναι παραγωγικό. Με βάση την ανάλυση αυτή, ο ρατσισμός, όπως και άλλες δομές διαφοροποίησης της αξίας, όπως η πατριαρχία, αποτελούν δομικές συνδηλώσεις και υλικές προϋποθέσεις του καπιταλισμού, όχι ατυχή απότοκα και παράπλευρες απώλειες της ανάπτυξής του.

Στο σύντομο αυτό κείμενο, ακολουθώ αυτές τις θεωρήσεις, επιχειρώντας μια πλοήγηση στις σύγχρονες νεοαποικιακές θάλασσες και μια χαρτογράφηση της θέσης της ελληνόκτητης ναυτιλίας σε αυτές. Ρωτώ: Πώς και πού μπορούμε να εντοπίσουμε την αποικιακότητα στις «ελληνικές θάλασσες»; Πώς εργαλειοποιείται «η άνιση διαφοροποίηση της ανθρώπινης ζωής» στο ελληνόκτητο πλοίο και, μέσω αυτού, στην παγκόσμια πολιτική οικονομία; Μπορούν οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα να βοηθήσουν στην ανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού, συνδυάζοντας ερμηνευτικά εργαλεία από υλιστές ιστορικούς της θάλασσας και μαύρους μελετητές της (μετ)αποικιακότητας; Σε ποιο βαθμό μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να συμβάλει στην κριτική ανάλυση της σύγχρονης Hellas, πέρα από τον εθνοκεντρισμό, τον ευρωκεντρισμό αλλά και τον εδαφοκεντρισμό;

Επιπλέον φυλετικός καπιταλισμός:

Το πλοίο ως μέθοδος πλοήγησης στις ελληνικές αποικιακότητες

Η Ελλάδα αποτελεί την ηγέτιδα ναυτιλιακή δύναμη παγκοσμίως. Σύμφωνα με την Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών, τα 5.514 πλοία της ναυτιλιακής της δύναμης αποτελούν σήμερα περίπου το 21% του παγκόσμιου στόλου σε χωρητικότητα (Deadweight tons – DWT). Από το 2014, η συνολική χωρητικότητα του ελληνόκτητου στόλου αυξήθηκε κατά 45,8%. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της πανδημίας του COVID-19, δηλαδή από το 2020 κι εφεξής, η χωρητικότητα αυξήθηκε κατά 7,4%. Επιπλέον, οι Έλληνες πλοιοκτήτες ελέγχουν το 31,78% του παγκόσμιου στόλου πετρελαιοφόρων, το 25,01% του παγκόσμιου στόλου ξηρού χύδην φορτίου, το 22,35% του παγκόσμιου στόλου μεταφοράς υγροποιημένου φυσικού αερίου (LNG), το

15,60% του παγκόσμιου στόλου χημικών και πετρελαιοειδών, το 13,85% του παγκόσμιου στόλου υγραερίου (LPG) και το 9,33% του παγκόσμιου στόλου εμπορευματοκιβωτίων.

Αν οι σημερινές θάλασσες αποτελούν στρατηγικούς φορείς αποικιακότητας, η θέση της ελληνόκτητης ναυτιλίας μέσα από αυτό το πρίσμα παραμένει σχετικά αχαρτογράφητο πεδίο. Η ναυτιλία της Ελλάδας ερευνάται από ιστορικούς κυρίως μέσω προσεγγίσεων που την εντάσσουν στην «εθνική βιομηχανία» ή στην «οικογενειακή επιχειρηματικότητα» (Harlaftis 2007, 2019, 2005) ή μέσω μελετών για την πειρατεία, την τεχνολογική ανάπτυξη ή τη ζωή των ναυτικών (Delis 2020, 2016, 2014, Tsimouris 2021). Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μελέτες είναι σχετικά σπάνιες, ειδικά σε σχέση με τον εξέχοντα ρόλο της ελληνόκτητης ναυτιλίας τόσο στην ελληνική κοινωνία όσο και στην παγκόσμια πολιτική οικονομία. Μια πρόσφατη πλούσια όσο και αναγκαία εθνογραφία (Τσιμούρης 2021), ίσως η μόνη ανθρωπολογική μελέτη για την ελληνική ναυτιλία σε επίπεδο μονογραφίας, υιοθετεί μια απόλυτα ταιριαστή μαρξίζουσα οπτική, αλλά μπορεί να διαβαστεί και με όρους φυλετικού καπιταλισμού.⁴

Η παρούσα προσέγγιση προτείνει την ανάλυση της ελληνόκτητης ναυτιλίας στο πλαίσιο του παγκόσμιου νεοαποικιακού καπιταλισμού, ξαναπιάνοντας ένα ερευνητικό νήμα που διακόπηκε απότομα και ανεξήγητα στις αρχές της δεκαετίας του '80 (Serafetinides *et al.* 1982). Προσεγγίζοντας κριτικά το νεοαποικιακό παρόν στη θάλασσα, διατυπώνω μια σειρά ισχυρισμών σχετικά με το γιατί και πώς η ελληνόκτητη ναυτιλία στο τρέχον πλαίσιο μπορεί και πρέπει να αναλυθεί με όρους θαλάσσιας αποικιακότητας.

Πρώτον, ιστορικά η ελληνόκτητη ναυτιλία λειτούργησε (και επιβραβεύτηκε) ως εγγυητής των τεχνοπολιτικών που επέτρεψαν στη μεταποικιακή Δύση να αντισταθεί με επιτυχία στο «κοσμοποιοτικό» (Getachew 2019)

4 Για παράδειγμα, η κύρια δυαδική σχέση άνισης αξίας, μεταξύ Έλληνα πλοιοκτήτη και Ελλήνων ναυτικών, επανανοηματοδοτείται μέσω φυλετικών διακρίσεων, μεταξύ Ελλήνων καπετάνιων και ανώτερου προσωπικού (μηχανικών και αξιωματικών) και Ασιατών ναυτικών, ιδιαίτερα Φιλιππινέζων, που αποτελούν πλέον την πλειονότητα στα πληρώματα των ελληνόκτητων εμπορικών πλοίων. Φυλετικοί καταμερισμοί εργασίας και συνθήκες απαρτχάιντ εσωτερικών χώρων και σαλονιών επικρατούν στα ποντοπόρα πλοία, όπου Έλληνες ή άλλοι Ευρωπαίοι καπετάνιοι και πρώτοι μηχανικοί επιβλέπουν Πακιστανούς, Ουκρανούς, Φιλιππινέζους, Κινέζους ή Ινδονήσιους ναυτικούς (Khalili 2021). Οι Ευρωπαίοι/Έλληνες αξιωματικοί απολαμβάνουν σταθερές συμβάσεις με μικρότερες θητείες στη θάλασσα, πληρωμένα ταξίδια στην πατρίδα τους και δυνατότητα φιλοξενίας συντρόφων εν πλω, ενώ οι ναυτικοί από τον Παγκόσμιο Νότο τείνουν να δουλεύουν από συμβόλαιο σε συμβόλαιο, ενώ συχνά πέφτουν θύματα συνειδητής εγκατάλειψης από τους πλοιοκτήτες μαζί με τα καράβια που έχουν γεράσει.

εγχείρημα των αντιαποικιακών αγώνων, επιχειρώντας να προωθήσουν μια Νέα Παγκόσμια Οικονομική Τάξη (New Economic International Order) μέσα από αιτήματα για αναδιανομή πλούτου, καταβολή αποικιακών αποζημιώσεων, ίδρυση περιφερειακών ενώσεων, παραγωγική ανασυγκρότηση, επανοικειοποίηση πλουτοπαραγωγικών πηγών και ισότιμη συνεργασία όλων των χωρών του πλανήτη. Δεύτερον, η ελληνόκτητη ναυτιλία (και, όπως θα δούμε, ειδικά τα δεξαμενόπλοιά της), ακολουθώντας τα χνάρια του αποικιακού καπιταλισμού, συντέλεσε στην ανακάλυψη νέων μορφών χρηματοοικονομικών «ιεραρχιών του παγκόσμιου χώρου» (Koshy *et al.* 2022: 7) στη θάλασσα και τη στεριά, με στόχο την παραγωγή υπεραξίας μέσα από φυλετικά καθεστώτα εργασίας, φορολογίας (βλ. τις λεγόμενες «σημαίες ευκαιρίας») και συσσώρευσης σε προτεκτοράτα και νησιά ασυλίας (υπεράκτιους φορολογικούς παραδείσους), μακριά από κρατικές δικαιοδοσίες και κοινωνικό έλεγχο. Τέλος, τα ελληνόκτητα πλοία αποτελούν χώρους εργασίας του επιπλέοντος φυλετικού καπιταλισμού, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Στο υπόλοιπο του κειμένου εστιάζομαι στα δύο πρώτα σημεία που είναι και τα λιγότερο αυτονόητα.

■ Τάνκερ – Οι γαλανόλευκες αρτηρίες των νεοαποικιακών ωκεανών

Στην εναρκτήρια ομιλία του στη Διάσκεψη του Κινήματος των Αδεσμεύτων στο Μπαντούνγκ τον Απρίλιο του 1955, ο Sukarno, Πρόεδρος της Ινδονησίας και οικοδεσπότης της συνάντησης, περιέγραφε τις θάλασσες του κόσμου ως «δηλητηριώδεις σωλήνες» και «κεντρικές αρτηρίες του ιμπεριαλισμού» (Esmeir 2017: 81). Έλεγε επίσης ότι κατά μήκος της γραμμής που εκτείνεται «από τα στενά του Γιβραλτάρ, μέσω της Μεσογείου, της Διώρυγας του Σουέζ, της Ερυθράς Θάλασσας, του Ινδικού Ωκεανού, της Θάλασσας της Νότιας Κίνας και της Θάλασσας της Ιαπωνίας» κι από εκεί σε όλους τους ωκεανούς του πλανήτη, λαοί και χώρες αποικιοποιήθηκαν και οι ζωές και το μέλλον τους υποθηκεύτηκαν σε αποικιοκράτες για αιώνες. Οι θαλάσσιες αυτές οδοί συνέβαλαν στην καταστροφικότητα της αποικιοκρατίας σε Ασία και Αφρική. Αν και πολλές χώρες είχαν μέχρι τότε κερδίσει την ανεξαρτησία τους, η αποικιοκρατία «δεν [ήταν] ακόμα νεκρή», σύμφωνα με τον Πρόεδρο Sukarno, πράγμα που δεν υπενθύμιζε μόνο ότι υπήρχαν ακόμη αποικίες στην Αφρική και την Ασία, αλλά κυρίως αναδείκνυε τα νέα προσώπια της αποικιοκρατίας: μια οικονομική-εμπορική, πολιτική-διανοητική, τεχνολογική-στρατιωτική και πλουτοπαραγωγική ηγεμονία.

Από την εποχή που ο Sukarno χαρακτήριζε τις θάλασσες αρτηρίες της νεοαποικιακής ιμπεριαλιστικής ηγεμονίας, και ιδίως στο διάστημα μεταξύ 1952 και 1977, ο ελληνόκτητος στόλος υπερδεκαπλασιάστηκε. Η Τζελίνα Χαρλαύτη, ιστορικός της ελληνόκτητης ναυτιλίας, σημειώνει ότι οι Έλληνες πλοιοκτήτες ήταν μεταξύ των «νέων ανθρώπων» που, μαζί με εφοπλιστές από ΗΠΑ, Νορβηγία, Δανία, Ιαπωνία, Γερμανία και Χονγκ Κονγκ, αντικατέστησαν τους αντίστοιχους της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, για να ηγηθούν της παγκόσμιας ναυτιλίας στην εποχή της αμερικανικής κυριαρχίας (Harlaftis 2019). Οι Serafetinides κ.ά. (1981) εξηγούν περαιτέρω πώς, στους γεωστρατηγικούς χάρτες του Ψυχρού Πολέμου, η Ελλάδα θεωρείτο ένα θαλάσσιο προπύργιο ενάντια στην επικείμενη ανεξαρτησία των μεσανατολικών χωρών και την εθνικοποίηση των πλούσιων αποθεμάτων πετρελαίου τους. Δεδομένου ότι τα ελληνόκτητα δεξαμενόπλοια μετέφεραν μεγάλο μέρος του πετρελαίου ιδιοκτησίας ΗΠΑ, μια πιθανή αποαποικιοποίηση και εθνικοποίηση του αραβοϊρανικού πετρελαίου θα ήταν επιζήμια τόσο για τα ελληνικά ναυτιλιακά συμφέροντα όσο και για εκείνα των Ηνωμένων Πολιτειών. Για να αποφευχθεί αυτό το συμβάν, και δεδομένου ότι οι ΗΠΑ ήλεγχαν τους θαλάσσιους δρόμους και κατείχαν την ηγετική θέση στο παγκόσμιο εμπόριο, δόθηκαν ορισμένα προνόμια σε Έλληνες πλοιοκτήτες και λοιπούς συμμάχους, λόγου χάριν, χρήση υποδομών σε τιμές ευκαιρίας και προνομιακή συμμετοχή στην παγκόσμια ναυτιλιακή αγορά, αρχής γενομένης από τη μεταπολεμική αγορά των περφόρμινγκ Λίμπερτυ (Harlaftis 2012, Ταπεινόπουλος 2019).

Οι Serafetinides κ.ά. (1981) τονίζουν ότι, κατά τη δεκαετία του '50 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60, η ανάπτυξη και η ισχύς του αμερικανικού ιμπεριαλισμού παγκοσμίως σήμαινε και οικονομική ανάπτυξη και ευημερία για τους Έλληνες εφοπλιστές. Αυτή η συμβατότητα και αμοιβαιότητα συμφερόντων μεταξύ του πιο ισχυρού και δυναμικού τμήματος της ελληνικής αστικής τάξης και του κορυφαίου ιμπεριαλιστικού κράτους διευκόλυνε την ανάπτυξη και την εδραίωση ενός μεταπολεμικού ελληνικού κράτους, το οποίο θα εφαρμόζε πολιτικές που ικανοποιούσαν τα αμοιβαία συμφέροντα των δύο εταίρων (ό.π.: 305). Ενδεικτικά, την περίοδο εκείνη (1952), η Βουλή των Ελλήνων ψήφισε τον νόμο που έμεινε γνωστός ως νόμος Μαρκεζίνη, ο οποίος κατοχύρωνε συνταγματικά την κρατική προστασία των εφοπλιστών – και είναι μέχρι σήμερα σε ισχύ.⁵

5 Βλ. Νόμος 27/75 και 2687/53 για την «προστασία της εφοπλιστικής». Σύνταγμα της Ελλάδος

Η σχέση των Ελλήνων εφοπλιστών και των Βορειοατλαντικών ηγεμόνων του νεοαποικιακού κόσμου δεν ήταν, ωστόσο, πάντα ρόδινη. Σε περιπτώσεις στις οποίες οι Ηνωμένες Πολιτείες αντιλαμβάνονταν ότι οι Έλληνες πλοιοκτήτες κινούνταν ενάντια στις στρατηγικές επιλογές τους, όπως έγινε στον Πόλεμο της Κορέας, στη μεταφορά σοβιετικού πετρελαίου ή στη συμφωνία πετρελαίου μεταξύ του Ωνάση και της σαουδαραβικής Aramco (Khalili 2021), η απάντησή τους ήταν η γεωπολιτική πειθάρχηση μέσω της επιτήρησης από το FBI των ελληνόκτητων εφοπλιστικών εταιρειών και των συναλλαγών τους στις ΗΠΑ, μέσω καταγγελίας εμπορικών συμβάσεων, κατάσχεσης πλοίων (για παράδειγμα, ενός φαλινοθηρικού του Ωνάση από τη φίλα προσκείμενη κυβέρνηση της Χιλής) και ανοικτού μπουϊκοτάζ των ελληνικών ναυτιλιακών εταιρειών.

Παρ' όλα αυτά, οι Έλληνες πλοιοκτήτες συνέχιζαν να αποτελούν σημαντικούς εταίρους για τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς παρείχαν θαλάσσιες μεταφορές χαμηλού κόστους για το εξωτερικό εμπόριο των ΗΠΑ (Χαρλαύτη 2019) και ιδιαίτερα για το πετρέλαιο. Από αυτή την άποψη, η επιλογή του Ωνάση να επενδύσει στην κατασκευή δεξαμενόπλοιων και μεγαδεξαμενόπλοιων πριν από την έναρξη του Β' Παγκόσμιου πολέμου αποδείχτηκε προφητική. Μετά τον Ωνάση, κι άλλοι Έλληνες εφοπλιστές προχώρησαν στην κατασκευή δεξαμενόπλοιων, καταλαμβάνοντας πρωτοποριακή θέση στη νέα μεταπολεμική εποχή. Έτσι, οι Έλληνες πλοιοκτήτες κατάφεραν να ελέγξουν τη μεταφορά του μεγαλύτερου μέρους της κύριας μορφής ενέργειας στον κόσμο, του πετρελαίου, που τροφοδότησε τη γεωπολιτική ηγεμονία της Δύσης μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Το δεξαμενόπλοιο σηματοδότησε συμβολικά τη μετάβαση από τον αποικιακό στον νεοαποικιακό κόσμο, όταν το 1955 ο Gamal Abdel Nasser, Πρόεδρος της Αιγύπτου και ιδρυτικό μέλος του Κινήματος των Αδεσμεύτων, έκλεισε τη Διώρυγα του Σουέζ, αναγκάζοντας έτσι τους πλοιοκτήτες, κυρίως Έλληνες, να επενδύσουν περαιτέρω στα μεγάλα πλοία μεταφοράς

– Άρθρο 107 «Προστασία κεφαλαίων εξωτερικού και ειδική οικονομική νομοθεσία: “Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία με αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής. Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του νόμου 27/75 “περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων”». [https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-111/#:~:text=%27Άρθρο%20107%3A%20\(Προστασία%20κεφαλαίων,που%20θα%20εισάγονται%20στο%20εξής\)](https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-111/#:~:text=%27Άρθρο%20107%3A%20(Προστασία%20κεφαλαίων,που%20θα%20εισάγονται%20στο%20εξής))

αργού (Very Large Crude Carriers VLLC) για να παρακάμψουν το Σουέζ, κάνοντας τον περίπλου της Αφρικής και εγκαινιάζοντας ένα παραγωγικό μοντέλο υπερεντατικοποίησης, το οποίο συνεχίζεται απρόσκοπτα μέχρι σήμερα. Τα ελληνόκτητα δεξαμενόπλοια συνέχισαν να αιμοδοτούν την παγκόσμια οικονομία μέσω των «αρτηριών του ιμπεριαλισμού», ακόμα κι όταν οι αντιαποικιακοί αγώνες, με αποκορύφωμα την «Κρίση του Σουέζ», έκλεισαν τους κύριους θαλάσσιους δρόμους.

■ Offshore – Οι φυλετικές διαδρομές φυγάδευσης ωκεάνιας υπεραξίας

Η ελληνική ναυτιλία συντέλεσε, αφενός, στην αποτροπή της μετατροπής θαλάσσιων περασμάτων σε μοχλούς αποαποικιοποίησης, σε εργαλεία των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων και της οικονομικής ανεξαρτησίας του Τρίτου Κόσμου, και αφετέρου, στη δημιουργία νεοαποικιακών μορφών συσσώρευσης φυλετικά παραγόμενης υπεραξίας, εκτός του ελέγχου και της δικαιοδοσίας των εθνών-κρατών. Πλέοντας στα θαλάσσια βήματα του αποικιακού προκατόχου του, το τάνκερ παρήγαγε νέες νομικές και οικονομικές δομές απεδαφικοποίησης της υπεραξίας και μετατροπής της σε ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτό συντελέστηκε μέσα από ένα νέο «τριγωνικό εμπόριο» που συνέδεσε υπερράκτιες εταιρείες, πλοία με σημαίες ευκαιρίας (open registry) και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, αρχικά της Βρετανίας και μετέπειτα των ΗΠΑ.

Ο Ωνάσης δεν υπήρξε μόνο ο πρώτος εφοπλιστής που επένδυσε μαζικά σε τάνκερ. Ήταν και ο πρώτος μη Αμερικανός εφοπλιστής που ενέπλεξε αμερικανικές τράπεζες στη διεθνή χρηματοδότηση δεξαμενόπλοιων. Τα ελληνικά δεξαμενόπλοια, οι αμερικανικές τράπεζες και οι αμερικανικές εταιρείες πετρελαίου σχημάτισαν ένα χρηματοπιστωτικό «Τρίγωνο των Βερμούδων», στο πλαίσιο του οποίου κατασκευάζονταν ή αγοράζονταν δεξαμενόπλοια μέσω τραπεζικών δανείων και υποθήκευσης πλοίων που ήταν εγγυημένα από τα μελλοντικά αναμενόμενα έσοδα από το πετρέλαιο. Επιπλέον, ο Ωνάσης ήταν από τους πρώτους πλοιοκτήτες που συγχώνευσαν την εταιρεία διαχείρισης και την πλοιοκτήτρια εταιρεία σε μία εταιρεία. Αυτή η κίνηση διευκολύνθηκε μέσω της δημιουργίας υπερράκτιων εταιρειών σε «φορολογικούς παραδείσους» που ιδρύθηκαν αρχικά από αμερικανικές εταιρείες πετρελαίου στα προτεκτοράτα του Παναμά και της Λιβερίας, καθώς και σε κράτη-μπανανίες της Κεντρικής Αμερικής όπως η Ονδούρα. Οι ίδιες νεοαποικίες έγιναν το έδαφος αναπαραγωγής των λεγόμενων «σημαίων ευκαιρίας» (open registry flags). Οι Έλληνες

πλοιοκτήτες, όπως ο Νιάρχος και ο Ωνάσης, καθώς και εμπορικοί όμιλοι των ΗΠΑ όπως η United Fruit (ο όρος «μπανανία» αναφέρεται στον απόλυτο έλεγχο των κρατών αυτών από την εταιρεία, η οποία έφτασε στο σημείο να οργανώσει πραξικοπήματα απέναντι σε μη αρεστές κυβερνήσεις), ήλεγχαν παγκόσμιες αλυσίδες παραγωγής και μεταφοράς αγαθών και συνήθιζαν να «σημαιώνουν» τα πλοία τους μακριά από ρυθμιζόμενα καθεστώτα εργασιακών δικαιωμάτων και φορολογίας (πρακτική που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα).⁶ Αυτό τούς επέτρεψε (και τους επιτρέπει ακόμα) να αποφύγουν φόρους και περιβαλλοντικούς ελέγχους και να συσσωρεύσουν κέρδη, αλλά και να συμπίεσουν τους μισθούς των ναυτικών, να αποδυναμώσουν τα εργατικά συνδικάτα και να εξαπλώσουν την ελαστική και επισφαλή απασχόληση στους ωκεανούς, καθώς και να επιβάλουν μια φυλετική ιεράρχηση στα πλοία τους.

Το δεξαμενόπλοιο υπήρξε ο συνδετικός κρίκος για το πέρασμα από την αποικιακή σε μια νεοαποικιακή παγκόσμια πολιτική οικονομία, οι αρτηρίες της οποίας δεν ήταν μόνο οι θαλάσσιες διαδρομές, αλλά και τα μεταποικιακά κράτη χωρίς εθνική κυριαρχία, καθώς και οι χρηματιστικές υποδομές της αυτοκρατορικής μητρόπολης. Μετατοπίζοντας την παγκόσμια εξίσωση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, αλλά και μεταξύ ανταποικιακού αγώνα και αποικιοποιημένης ιδιοκτησίας, το δεξαμενόπλοιο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον συσχετισμό κοινωνικών δυνάμεων στον μεταποικιακό Παγκόσμιο Νότο. Αν όμως εφαρμόσουμε το επιχείρημα του Timothy Mitchell του Πανεπιστημίου Columbia, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι το δεξαμενόπλοιο συνέβαλε καθοριστικά στη διάβρωση της δημοκρατίας και στον Παγκόσμιο Βορρά. Μελετώντας την υλικότητα του πετρελαίου, ο Mitchell προτείνει ότι η νέα μορφή ενέργειας θα πρέπει να αναλυθεί ως ένας τεχνοπολιτικός παράγοντας που οδήγησε στη μείωση της εργατικής διαπραγματευτικής ισχύος και, εν συνεχεία, στην εξασθένιση της σύγχρονης δημοκρατίας. Σε σύγκριση με τον άνθρακα (τα ορυχεία και τα τρένα μεταφοράς του), ο Mitchell υποστηρίζει ότι η εξόρυξη και μεταφορά πετρελαίου (και φυσικού αερίου) απαιτεί πολύ λιγότερους εργαζόμενους και περισσότερους τεχνολογικούς αυτοματισμούς στην παραγωγή, όπως

6 Οι Σεραφεινίδης κ.ά., ισχυρίζονται ότι, «στα τέλη της δεκαετίας του '50, περίπου το 40% της παγκόσμιας χωρητικότητας υπό σημαίες ευκαιρίας ανήκε σε και λειτουργούσε από αμερικανικά συμφέροντα, ενώ το 50% της παγκόσμιας χωρητικότητας υπό σημαίες ευκαιρίας ελεγχόταν από ελληνόκτητα πλοία (ΟΟΣΑ 1959: 36), καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι σημαίες ευκαιρίας ήταν μεταπολεμική αμερικανική και ελληνική εφεύρεση και δημιουργία».

και πολλαπλές εναλλακτικές διαδρομές κατά τη μεταφορά (βλ. δεξαμενόπλοια). Αυτές οι διαφορετικές υλικότητες έχουν μειώσει ριζικά τη δυνατότητα των εργαζομένων να απεργούν, να σαμποτάρουν και να μπλοκάρουν το σύστημα για να διαπραγματευτούν τα αιτήματά τους, τα οποία ιστορικά αποτελούν φορείς δημοκρατικής διεκδίκησης. Ως αποτέλεσμα, το πετρέλαιο διαβρώνει τη δημοκρατία – όταν αυτή ορίζεται ως το σύνολο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων των εργαζομένων και της κοινωνίας γενικότερα. Οι «ανθρακοδημοκρατίες» (carbon democracies), σύμφωνα με τον χαρακτηριστικό τίτλο του βιβλίου του Mitchell (2011), τείνουν να είναι πιο αυταρχικές, πιο άδικες, πιο εξαρτημένες από την καταναγκαστική εξουσία των μεταποικιακών κοινωνιών – και, θα προσθέταμε, τη φυλετικοποιημένη εργασία των μεταποικιακών πλοίων. Όντως, η κατά τα άλλα οξυδερκής ματιά του Mitchell παραμένει σε μεγάλο βαθμό εδαφοκεντρική (πρβλ. Raganathan 2021). Η διάβρωση της σύγχρονης δημοκρατίας και η εκ νέου αποικιοποίηση των θαλασσών με εξορυκτικούς όρους δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές χωρίς να ληφθεί υπόψη ο στρατηγικός ρόλος που έπαιξε το δεξαμενόπλοιο.

■ Επίλογος – Αποαποικιοποιώντας τη θάλασσα Hellas

Αν και το πλοίο είχε κεντρικό ρόλο στην ιστορική έρευνα της αποικιοκρατίας μέσω της οποίας θεωρητικοποιήθηκε η ιστορία της αποικιοκρατίας, με το δουλεμπόριο, τις οικονομίες φυτειών και την πειρατεία, δεν έχει δοθεί αντίστοιχη ερευνητική προσοχή στη ναυτιλία ως αναλυτικό πλαίσιο για τη μελέτη του σύγχρονου νεοαποικιακού καπιταλισμού. Το παρόν κείμενο υποστηρίζει ότι η ελληνική ναυτιλία προσφέρει μια αχαρτογράφητη ακόμα δυνατότητα για την εξερεύνηση του φυλετικού καπιταλισμού και της αποικιακότητας στη θάλασσα. Ένας πιθανός χάρτης για την πλοήγηση στη δημιουργία υπεραξίας στη θάλασσα και, μέσω του θαλάσσιου εμπορίου, στη χρηματοπιστωτικοποίηση και την παραγωγή υπεραξίας στην ξηρά θα είναι αναγκαστικά υπερσύγχρονος και ταυτόχρονα αναχρονιστικός. Ενώ η θάλασσα επικράτεια διεκδικείται ολοένα και περισσότερο από τα εθνικά κράτη (βλ. ΑΟΖ), η ευελιξία που μεταφέρει η ρευστή υλικότητα των ωκεάνιων χώρων στα πλοία μεταφοράς αγαθών και υπεραξίας τούς επιτρέπει συχνά να διαφεύγουν από τον κρατικό έλεγχο και τη δημοκρατική εποπτεία, θυμίζοντας την αποικιακής εποχής «ελευθερία των θαλασσών». Αντίστοιχα, ο ρόλος του ελληνικού εφοπλισμού ενέχει μια παράφορη αποικιακότητα, η οποία παραμένει πρόσφορη προς μελέτη.

Μεταποικιακές/αποαποικιακές αναγνώσεις της Ευρώπης και άλλων εποικιστικών καταστάσεων στον υπόλοιπο κόσμο (ΗΠΑ, Αυστραλία, Ισραήλ) αλλάζουν τους επιστημολογικούς χάρτες μας, προτείνοντας νέες κατευθύνσεις και ερευνητικές συνδέσεις, νέα πολιτικά υποκείμενα και αρκετά συμπαγείς κριτικές της αποικιακής νεωτερικότητας και του φυλετικού καπιταλισμού που την παρήγαγε. Παρόμοιες αναγνώσεις θα μπορούσαν να φέρουν φρέσκο ερευνητικό οίστρο στα ελληνικά πράγματα. Η κρίση του 2008 και η ρατσιστική αντιμετώπιση της Ελλάδας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη σοκαριστική για πολλούς και πολλές αναβίωση των φυλετικών στερεοτύπων περί της δήθεν εγγενούς τεμπελιάς και της οθωμανικής προέλευσης διαφθοράς, έμοιαζαν να επιβεβαιώνουν την άποψη ότι η Ελλάδα αποτελεί «ζωντανό παράδοξο» (Herzfeld 2002) που συνδυάζει την τυπική ανεξαρτησία με την ουσιαστική εξάρτηση, πράγμα που πολλές φορές συνοδεύεται από τον δημόσιο εξευτελισμό της από τις πρώην αποικιοκρατικές και νυν ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Μια τέτοια άποψη, ωστόσο, παραβλέπει αρκετά σημαντικά αποδεικτικά πεδία. Ένα από αυτά είναι η θέση της ελληνικής ναυτιλίας στον παγκόσμιο φυλετικοποιημένο καπιταλισμό και τον καταμερισμό κεφαλαίου, εργασίας και δημοκρατικής εξουσίας. Αν θέσουμε ως προτεραιότητα αυτή τη ματιά, θα βρεθούμε μπροστά σε μια άλλη πραγματικότητα, στην οποία η Ελλάδα έχει ενεργό συμμετοχή στην (ανα)παραγωγή της δυτικής/λευκής υπεροχής στη θάλασσα. Μέσα από τη θαλάσσια συμμαχία του «με κάθε διαδοχική ηγετική ιμπεριαλιστική δύναμη» (Serafetinides *et al.* *ό.π.*), ο ελληνικός εφοπλισμός αποτελεί συστατικό μέρος των «εργαλείων της αυτοκρατορίας» (Headrick 1981), με αντάλλαγμα την προστασία και προώθησή του (Ψυρούκης 1993: 304).

Σε αυτό το σύντομο κείμενο θέλησα να δείξω πώς αυτή η συμμαχία, και όχι απαραίτητα «ένα παζάρι μεταξύ άνισων εταίρων» (Serafetinides *et al.* *ό.π.*), είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των αντιαποικιακών αγώνων, τη φυλετική καπιταλιστική παραγωγή στα ποντοπόρα πλοία, την εδραίωση παγκόσμιων μορφών ιδιοποίησης και σφετερισμού κοινωνικού πλούτου και τη συνέχιση της αποικιακής ανισότητας στον νεοαποικιακό κόσμο. Ωστόσο, αυτή η προνομιακή θέση του ελληνικού εφοπλισμού στην παγκόσμια πολιτική οικονομία ανοίγει, όπως είδαμε, δυνατότητες για τη μελέτη της αποαποικιοποίησης και της αντιαποικιακότητας, μέσα από διαδικασίες απαλλοτρίωσης, αντίστασης και αμφισβήτησης, δυνατότητες που αξίζει να διερευνηθούν περαιτέρω.

Βιβλιογραφία

- Braudel, Fernand, 1995, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II: Volume II*, University of California Press.
- Campling, Liam, and Alejandro Colás, 2021 *Capitalism and the Sea: The Maritime Factor in the Making of the Modern World*, Verso Books.
- Cox, Oliver Cromwell, 1959, *The Foundations of Capitalism*, Philosophical Library.
- Delis, Apostolos. 2014, 'From Lateen to Square Rig: The Evolution of the Greek-Owned Merchant Fleet and Its Ships in the Eighteenth and Nineteenth Centuries', *The Mariner's Mirror* 100(1): 44-58.
- , 2016, 'A Hub of Piracy in the Aegean: Syros during the Greek War of Independence', *Corsairs and Pirates in the Eastern Mediterranean, Fifteenthnineteenth Centuries*.
- , 2020, 'Seafaring Lives at the Crossroads of Mediterranean Maritime History', *International Journal of Maritime History* 32(2): 464-78.
- Esmeir, Samera, 2017, 'Bandung: Reflections on the Sea, the World and Colonialism', In *Bandung, Global History, and International Law: Critical Pasts and Pending Futures*, 81-94.
- Foucault, Michel. 1986, 'Of Other Spaces', Translated by Jay Miskowiec, *Diacritics* 16(1): 22-27, <https://doi.org/10.2307/464648>
- Getachew, Adom, 2019, *Worldmaking after Empire: The Rise and Fall of Self-Determination. Worldmaking after Empire*, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691184340>
- Gilroy, Paul, 1995, *The Black Atlantic: Modernity and Double-Consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Graeber, David, 2023, *Pirate Enlightenment, or the Real Libertalia*, Signal.
- Grandin, Greg, 2014, *The Empire of Necessity: Slavery, Freedom, and Deception in the New World*, Macmillan.
- Harlaftis, Gelina, 2005, *A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day*, Routledge.
- , 2007, 'From Diaspora Traders to Shipping Tycoons: The Vagliano Bros,' *Business History Review* 81(2): 237-68, <https://doi.org/10.1017/S0007680500003354>
- , 2012, 'Cornerstone of Greek Shipping: 100 Liberties', 19 July 2012. <https://www.ekathimerini.com/culture/143279/cornerstone-of-greek-shipping-100-liberties/>
- , 2019, *Creating Global Shipping: Aristotle Onassis, the Vagliano Brothers, and the Business of Shipping, c.1820–1970*, Cambridge Studies in the Emergence of Global Enterprise. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108573009>
- Headrick, Daniel R, 1981, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*, Oxford University Press New York. <http://www.lavoisier.fr/livre/notice.asp?ouvrage=1141730>
- Herzfeld, Michael, 2002, 'The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism', *South Atlantic Quarterly* 101(4): 899, <https://doi.org/10.1215/00382876-101-4-899>
- Khalili, Laleh, 2022, 'Oceans of Finance and Commodification', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 42(1): 135-39, <https://doi.org/10.1215/00382876-101-4-899>

- org/10.1215/1089201X-9698164
- Koshy, Susan, Lisa Marie Cacho, Jodi A. Byrd, and Brian Jordan Jefferson, 2022, *Colonial Racial Capitalism*, Duke University Press.
- Kosmatopoulos, Nikolas. 2022, 'Capitalism at Sea: Introduction: A Trident of Forces', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 42(1): 77-79, <https://doi.org/10.1215/1089201X-9698099>
- Linebaugh, Peter, 1982, 'All the Atlantic Mountains Shook', *Labour / Le Travail* 10: 87-121, <https://doi.org/10.2307/25140140>
- Martin, Craig, 2012, 'Desperate Mobilities: Logistics, Security and the Extra-Logistical Knowledge of "Appropriation"', *Geopolitics* 17(2): 35576, <https://doi.org/10.1080/14650045.2011.562941>
- Mawani, Renisa, 2018, *Across Oceans of Law: The Komagata Maru and Jurisdiction in the Time of Empire*. *Across Oceans of Law*, Duke University Press, <https://doi.org/10.1515/9780822372127>
- Melamed, Jodi, 2015, 'Racial Capitalism', *Critical Ethnic Studies* 1(1): 76-85, <https://doi.org/10.5749/jcritethnstud.1.1.0076>
- Mitchell, Timothy, 2011, *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*, Verso Books.
- Robinson, Cedric J. 2005, *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*, University of North Carolina Press.
- Scott, Julius S. 2020, *The Common Wind: Afro-American Currents in the Age of the Haitian Revolution*, Verso Books.
- Tsimouris, Giorgos, 2021, *Emeis Oi Naytikoi, Mparkarismenoi Kai Ksemparkoi. Mia Anthropologiki Proseggisi*, Athens: Da Vinci.
- Wilson, Peter Lamborn, 2003, *Pirate Utopias: Moorish Corsairs & European Renegades*, Autonomedia.
- Ταπεινόπουλος, Πασχάλης Α. 2019, 'Πλοία Λίμπερτ: η Επιλογή Της Διοχέτευσης Του Πολεμικής Κατασκευής "Στόλου Της Ελευθερίας" Στη Μεταπολεμική Εμπορική Ναυτιλία', ΠΜΣ <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:20086>
- Ψυρούκης, Νίκος, 1993, *Ιστορία Της Αποικιοκρατίας – Η Αυγή, Το Μεσουράνημα, Η Δύση*, Αιγείο.

Η ΜΝΗΜΕΙΟΚΛΑΣΙΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΑΠΟΑΠΟΙΚΙΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΘΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ (ΚΑΙ) ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΜΕΝΟ

Από το 2015, με τις διαμαρτυρίες του κινήματος #RhodesMustFall στο Κέιπ Τάουν της Νότιας Αφρικής, η μνημειοκλασία (ένας όρος που θα εξηγηθεί στη συνέχεια) έχει γίνει σήμα κατατεθέν του ανανεωμένου παγκόσμιου αντιαποικιακού κινήματος, το οποίο έχει βάλει στο στόχαστρο την παγκόσμια λευκή υπεροχή.¹ Το καλοκαίρι του 2020, στον απόηχο της δολοφονίας του George Floyd στις ΗΠΑ, έγιναν σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις θεαματικές αποκαθλώσεις και βεβηλώσεις αγαλμάτων πολιτικών ηγετών, ιδιοκτητών σκλάβων, καπιταλιστών που παρίσταναν τους φιλάνθρωπους, εξερευνητών και άλλων προσωπικοτήτων, η δράση των οποίων σχετίζεται με την ιστορία της αποικιοκρατίας. Για παράδειγμα, αποκαθλώθηκε το άγαλμα του δουλεμπόρου του 17ου αιώνα

1 Η λευκή υπεροχή δεν αποτελεί ταυτότητα· δεν περιορίζεται σε ατομικές πράξεις ρατσιστικού λόγου ή βίας, ούτε στις θέσεις ακροδεξιών και φασιστικών οργανώσεων. Αντίθετα, διατρέχει όλους τους φιλελεύθερους θεσμούς που δομούν την παγκόσμια εξουσία: θεσμούς του διεθνούς δικαίου, του έθνους-κράτους και της εκπαίδευσης. Η λευκή υπεροχή μπορεί να οριστεί ως το πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό σύστημα μέσα στο οποίο οι λευκοί ελέγχουν τους πολιτικούς και οικονομικούς πόρους και ως η επικρατούσα ιδεολογία φυλετικής ανωτερότητας, βάσει της οποίας αυτοί που θεωρούνται λευκοί ασκούν κυριαρχία πάνω σε αυτούς που θεωρούνται μη λευκοί – τόσο στο θεσμικό επίπεδο όσο και σε πολλές άλλες σφαίρες της κοινωνικής ζωής (Ansley 1989, Beliso-De Jesús και Pierre 2020: 3).

Edward Colston στο Μπρίστολ της Αγγλίας,² όπως και εκείνο του βασιλιά Λεοπόλδου Β΄, γνωστού ως «σφαγέα του Κονγκό»,³ σε διάφορες πόλεις του Βελγίου. Στην Ελλάδα, το ασφυκτικό και εκρηκτικό αυτό πανδημικό καλοκαίρι έγιναν ορισμένες διαδηλώσεις αλληλεγγύης στο κίνημα Black Lives Matter, αλλά απουσίαζαν ανάλογες πράξεις μνημειοκλασίας. Στη δημόσια συζήτηση δεν αναζητήθηκαν αντίστοιχες υλικότητες προς κατεδάφιση. Ήταν σαν να παρακολουθούσαμε από απόσταση τις ριζοσπαστικές αυτές εξεγέρσεις, σαν να μη μας αφορούσαν άμεσα τα διακυβεύματά τους.

Όντας η ίδια διασπορικό υποκείμενο, μεγαλωμένη στις ΗΠΑ, κόρη Έλληνα μετανάστη, οι διαμαρτυρίες αυτές με συγκλόνισαν και με ώθησαν να σκεφτώ εκ νέου τη δική μου φυλετική διαπαιδαγώγηση σε μια κοινωνία, την αμερικανική, με ιστορικό εποικιστικής αποικιοκρατίας. Επειδή είμαι κοινωνική ανθρωπολόγος και καθηγήτρια σε ελληνικό πανεπιστήμιο, το καλοκαίρι αυτό άλλαξε επίσης τον τρόπο με τον οποίο βλέπω την επιστήμη που υπηρετώ, το δυτικό πανεπιστήμιο στο οποίο εργαζομαι και τα ερευνητικά πεδία που με απασχολούν, ιδιαίτερα αυτά που αφορούν την πολιτισμική μνήμη και την ιστορική κουλτούρα.⁴ Ο έντονος προβληματισμός μου σχετικά με το τι γίνεται ή δεν γίνεται στο ελληνικό συγκείμενο στον απόηχο των προαναφερθέντων γεγονότων με ώθησε στη συνδιοργάνωση της πρωτοβουλίας *décoloiuize hellás*, στο πλαίσιο της οποίας, και σε συνεργασία με την ομάδα εργασίας

- 2 Η απαλλαγή της πόλης από το φάντασμα του Colston, μιας μορφής που συμβόλιζε τη βίαιη ιστορία της δουλείας και των συνεπειών της, ήταν ένα είδος τελετουργικής κάθαρσης και εμπειρείχε μια θεραπευτική διάσταση. Για μια αφήγηση των γεγονότων από τη σκοπιά των απογόνων των σκλάβων της Καραϊβικής, οι οποίοι γεννήθηκαν και διαμένουν στην Αγγλία, βλ. Heron 2022.
- 3 Εκτιμάται ότι περίπου δέκα εκατομμύρια Κογκολέζοι έχουν πεθάνει συλλέγοντας καουτσούκ για λογαριασμό του Λεοπόλδου. Σχετικά με τις βεβηλώσεις των αγαλμάτων του, βλ. Debucquois 2021.
- 4 Παρότι προσωπικά γνώρισα την επιστήμη της ανθρωπολογίας μέσα από τη μεταποικιακή κριτική της, ενώ με τράβηξε η αναδυόμενη τότε ανθρωπολογία της αποικιοκρατίας (βλ. Παπαηλία 2016), αναγνωρίζω ότι τα σύγχρονα ιθαγενικά, αντιαποικιακά και αντιρατσιστικά κινήματα απαιτούν, ιδιαίτερα από μια επιστήμη τόσο συνένοχη με την αποικιοκρατία, κάτι πολύ πιο ριζοσπαστικό από τη «μεταρρύθμιση» μέσα στο πανεπιστήμιο ως έχει. Η απαίτηση για αποαποικιοποίηση της ανθρωπολογίας έχει αναδείξει την υστέρηση της ανθρωπολογίας στην κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας του παγκόσμιου συστήματος της λευκής υπεροχής και των τρόπων με τους οποίους η ίδια η επιστήμη εμπλέκεται με αυτή, καθώς και την επείγουσα ανάγκη, αφενός, της κατάργησης (abolition) της υπάρχουσας επιστημολογίας, και αφετέρου, της σύνδεσής της με τους κοινωνικούς αγώνες (Beliso-De Jesús και Pierre 2020, Jobson 2020, Shangé 2022, Ulysse 2023).

«Μνήμη-Μνημεία», διοργανώσαμε το φθινόπωρο του 2021 ένα Εργαστήριο Αντιαποικιακής Φαντασίας με τίτλο «Μνημειοκλασία».⁵

Η αποκαθήλωση (defacement) αποτελεί λέξη-κλειδί του αποαποικιακού κινήματος και, θεωρώ, απαραίτητη προσθήκη στην εργαλειοθήκη των κοινωνικών επιστημόνων. Η αποκαθήλωση είναι ταυτόχρονα πολιτική πράξη και θεωρητική έννοια. Αποτελεί κινηματική τακτική η οποία συχνά παίρνει τη μορφή περφόρμανς που διαδραματίζεται στους δρόμους και στις οθόνες ως μιντιακό συμβάν. Προτρέπει στην ανατροπή, ακόμα και στην κατάργηση, δυτικών μεθοδολογικών εργαλείων και επιστημονικών βεβαιοτήτων, ενώ ταυτόχρονα διανοίγει τον δρόμο για συνέργειες με τοπικές κοινότητες, κοινωνικά κινήματα, καλλιτέχνες και άλλους πολιτισμικούς δημιουργούς σε δημόσιες αποαποικιακές παρεμβάσεις. Στο κείμενο αυτό θα αναδείξω τους τρόπους με τους οποίους η σύγχρονη μνημειοκλασία ριζοσπαστικοποιεί τη μνήμη, εκθέτοντας τα θεμέλια της βίας στην οποία στηρίζεται η δυτική ευμάρεια, καθώς και το πώς μπορεί να συμβάλλει στην αποαποικιοποίηση των επιστημών μας και του ίδιου του πανεπιστημίου, το οποίο συχνά παίρνει τη μορφή ενός μνημείου της λευκής υπεροχής.

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω να μεταφέρω τη συζήτηση αυτή στο ελληνικό συγκείμενο, παρότι –ή, μάλλον, επειδή– δεν υπάρχουν πολλές ανάλογες περιπτώσεις μνημειοκλασίας. Κατά τη γνώμη μου, η άγνοια της ελληνικής κοινωνίας σχετικά με την ευρωπαϊκή ιστορία της αποικιοκρατίας και του δουλεμπορίου, καθώς και η έλλειψη ενδιαφέροντος να προβληματιστεί γύρω από την ιστορία αυτή, αποτελούν απόδειξη της ευθυγράμμισης της ελληνικής κοινωνίας με τα κυρίαρχα ευρωκεντρικά αφηγήματα της παγκόσμιας ιστορίας και με την ευρωπαϊκή λευκή αθωότητα: δηλαδή τη σταθερή σύνταξη της στη λευκή πλευρά της Ιστορίας. Η μνημειοκλασία –ακόμα κι αν μένει στο επίπεδο της φαντασίας– μας ωθεί να υπερβούμε τον ευρωκεντρισμό και τον μεθοδολογικό εθνικισμό που αποκρύπτουν (τον βαθμό της δικής μας εμπλοκής με) τα καταφανή ιστορικά δεδομένα πεντακοσίων χρόνων δυτικής αποικιοκρατικής, καπιταλιστικής

5 Για περιγραφές της θεματικής «Μνήμη-Μνημεία», βλ. <https://decolonizehellas.org/mnimi-mni-meia/> και του εργαστηρίου, βλ. <https://decolonizehellas.org/mnimeioklasias-ergastirio-anti-apoikiakias-fantasias/>. Τα μέλη της ομάδας εργασίας ήταν ο Θωμάς Γουέστερν, ο Χρήστος Ζήσης, η Φωτεινή Γουσέτη, η Σύνθια Μαλακάση, ο Γεώργιος Μάντζιος, η Τζένη Μαρκέτου, ο Τζιν Ρέι (Gene Ray), η Όλγα Τουλούμη, η Τζίλη Τραγανού, ο Αλέξης Φιδεζής και εγώ. Θα ήθελα να τους ευχαριστήσω, όπως και τα μέλη του εργαστηρίου, για όλα αυτά που έμαθα από τη συνεργασία μας.

και πατριαρχικής κατάκτησης, περίφραξης, εκμετάλλευσης, υποδούλωσης, βιασμού, γενοκτονίας, υφαρπαγής γης και εξόρυξης πόρων και γνώσης ανά τον κόσμο.

■ Η μνημειοκλασία ως αποαποικιακή πρακτική και θεωρία

Κι αν η αλήθεια δεν είναι απλώς ένα μυστικό, αλλά ένα δημόσιο μυστικό, όπως συμβαίνει με την πιο σημαντική κοινωνική γνώση, αυτό που ξέρουμε ότι δεν πρέπει να ξέρουμε;

MICHAEL TAUSSIG, *Defacement* (1999)

Η μνημειοκλασία ως μια από τα κάτω τακτική των αντιαποικιακών αγώνων έχει μια σύνθετη γενεαλογία που αξίζει να αναλύσουμε. Θα σταθώ σε πέντε σημεία:

1. Μνημείο, monument, memorial

Προτού εξηγήσω τι εννοώ με τον όρο μνημειοκλασία, χρειάζεται να εξηγήσω για ποια μνημεία μιλάμε. Οι διευκρινίσεις αυτές είναι αναγκαίες όταν μιλάμε για/από ένα έθνος-κράτος που θεωρήθηκε και θεωρεί τον εαυτό του μνημείο του δυτικού/ευρωπαϊκού πολιτισμού – ένα έθνος-κράτος που χρωστάει την ίδια του την ύπαρξη σ' αυτόν ακριβώς τον ρόλο. Οι διευκρινίσεις είναι επίσης απαραίτητες γιατί η ίδια η ετυμολογία της λέξης «μνημείο» και η χρήση της στα αρχαία ελληνικά μάς κάνει συχνά να παραβλέπουμε τη νεωτερική ιστορία των μνημείων. Η λέξη μνημείο στα ελληνικά μπορεί να αποδώσει δύο διαφορετικές αγγλικές λέξεις, memorial και monument, που, αν και συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, έχουν εννοιολογικές διαφορές. Η λέξη *monument* αναφέρεται στο δομημένο περιβάλλον, στα αρχιτεκτονήματα, στα αγάλματα. Μπορεί επίσης να περιγράψει αναδρομικά ένα κτίσμα, το οποίο θεωρείται ότι έχει ιστορική και πολιτισμική σημασία, αλλά δεν χτίστηκε ως μνημείο: αυτό που ο Αυστριακός ιστορικός τέχνης Alois Riegl, σ' ένα γνωστό δοκίμιό του με τίτλο «Η μοντέρνα λατρεία των μνημείων» (1982 [1929]), ονόμασε «ακούσιο μνημείο». Από αυτή την άποψη, η εκ των υστέρων μνημειοποίηση της Ακρόπολης την καθιστά το κατεξοχήν νεωτερικό μνημείο. Παρότι, ετυμολογικά, οι αγγλικές λέξεις *memorial* και *monument*, όπως φυσικά και το ελληνικό μνημείο, συνδέονται με τον θάνατο, τη μνημόνευση των νεκρών και την ταφή, η λέξη *memorial* μεταφέρει περισσότερο τη χροιά του πένθους. Επίσης, ενώ ένα monument μπορεί να είναι και memorial (για παράδειγμα, το

Lincoln Memorial), ένα memorial δεν είναι πάντα monument, γιατί συχνά δεν παίρνει τη μορφή αρχιτεκτονήματος (memorial garden, memorial concert). Η μνημειοκλασία αφορά το μνημείο ως monument.

II. Η πολιτική εικονοκλασία και η ριζοσπαστικοποίηση της μνήμης

Η αποαποικιακή πρακτική αποκαθήλωσης και βανδαλισμού μνημείων αφορά αποκλειστικά νεωτερικά μνημεία: θα μπορούσαμε ακόμα να πούμε ότι το νεωτερικό μνημείο δεν προηγήθηκε, αλλά προέκυψε από τον βανδαλισμό του. Η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε τομή τόσο στη μαζική καταστροφή των μνημείων όσο και στην ανάπτυξη τεχνικών συντήρησής τους ως πολιτισμικής κληρονομιάς (Gamboni 1997: 31). Αυτού του είδους η πολιτική εικονοκλασία δεν στοχοποιούσε τη θρησκευτική χρήση της εικόνας, όπως στην Εικονομαχία την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (τον 8ο και 9ο αιώνα), αλλά εικόνες, έργα τέχνης, κτίρια, μνημεία και αγάλματα που σχετιζόνταν με την εξουσία των πολιτικών και θρησκευτικών θεσμών: από τη λεγόμενη «Καταιγίδα της Βασίλισσας» και την αποκαθήλωση του αγάλματος του Λουδοβίκου ΙΔ', σε μετονομασίες χωριών με χριστιανικά ονόματα (ό.π.: 18, 32). Αυτό που πρέπει να υπογραμμίσουμε εδώ είναι η ανάδυση ενός αντιδραστικού λόγου περί βανδαλισμού, ο οποίος παρουσιάζεται ως μορφή νεοβαρβαρισμού από την Ευρώπη του Διαφωτισμού.⁶ Η καταδίκη της καταστροφής συγκεκριμένων υλικοτήτων ως έργων τέχνης έπαιξε κεντρικό ρόλο στην καθιέρωση της τέχνης ως αυτόνομης σφαίρας δημιουργίας και του μουσείου ως «καταφυγίου για όσα αντικείμενα είχαν αποπλαισιωθεί από τα αρχικά τους συμφραζόμενα» (ό.π.: 36). Η νεωτερική λατρεία των ακούσιων μνημείων –δηλαδή υλικοτήτων που μνημειοποιούνται λόγω της αξίας η οποία απορρέει από την παλαιότητά τους (age-value) (Riegl 1982 [1929])– σχετίζεται κι αυτή με την απειλή της μνημειοκλασίας. Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και η ευρωπαϊκή τέχνη αναφέρονται διαρκώς ως άλλοθι απέναντι σε ριζοσπαστικές μορφές πολιτικής εικονοκλασίας και ανάγνωσης της ιστορίας του παρόντος, ενώ οι θεσμοί και πρακτικές καταγραφής και συντήρησης των μνημείων, ως φορέων κληρονομιάς, ενεργοποιούνται στο όνομα μιας ανιστορικής

6 Στο «Rapport sur destructions opérées par le Vandalisme, et sur les moyens de le réprimer» του 1794, ο Βέλγος αββάς Henri Grégoire επινόησε τη λέξη «βανδαλισμός» για να περιγράψει την καταστροφή έργων τέχνης κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Στη λέξη αυτή χρησιμοποίησε –και έτσι στιγμάτισε– το όνομα των Βανδάλων, μιας γερμανικής φυλής της ύστερης αρχαιότητας, κάνοντάς την ένα αρχέτυπο του μη πολιτισμένου Άλλου.

ιστορικότητας. Η μνημειοκλασσία δεν προτείνει μια άλλη εκδοχή της Ιστορίας, αλλά τραντάζει την ίδια την υποδομή της δυτικής ιστοριογραφίας: το βάθρο, τη βιτρίνα, το αρχείο της.

III. Το μνημείο ως προβολή της εξουσίας στον δημόσιο χώρο

«Το μνημείο αποτελεί μια δήλωση εξουσίας και παρουσίας στον δημόσιο χώρο»: Αυτός είναι ο ορισμός που δίνει στο μνημείο το Monument Lab, μια πρωτοβουλία για τη δημόσια ιστορία και την τέχνη, με έδρα τη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ, που διοργανώνει συμμετοχικές δράσεις και δημόσιες παρεμβάσεις με αφορμή (και στόχο) τον μετασχηματισμό του επίμαχου αμερικανικού μνημειακού τοπίου (βλ. <https://monumentlab.com/about>). Βέβαια, από την αρχαιότητα, τα εκούσια μνημεία, δηλαδή αυτά που ανεγείρονται σκόπιμα ως μνημεία, σχετίζονται άμεσα με την πολιτική εξουσία και τις ηγετικές φιγούρες. Η ειδοποιός διαφορά των νεωτερικών δυτικών μνημείων έγκειται στη σχέση τους με την πόλη και τους πολίτες. Η περίοδος από το 1870 μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίζεται ως περίοδος «αγαλματομανίας» (Michalski 1998, Dickenson 2021, για την Ελλάδα, βλ. Κουλούρη 2020), λόγω της φρενιτίδας με την οποία χτίζονται μνημεία – τα οποία εκφέρουν, υποτίθεται, το συλλογικό όραμα του εκάστοτε έθνους-κράτους και του αποικιακού του σχεδίου. Τα μνημεία και τα αγάλματα αυτά δεν τοποθετούνται απλώς στον δημόσιο χώρο της πόλης. Αντίθετα, ο νεωτερικός δημόσιος χώρος που φιλοξενεί τις τελετές του έθνους στήνεται γύρω από αυτά. Τα μνημεία δεν γεμίζουν τις πόλεις, τις αδειάζουν. Καταλαμβάνουν τον δημόσιο χώρο. Δημιουργούν φαινομενικά κενούς χώρους, ανοιχτούς στο κοινό της πόλης, οι οποίοι, στην πραγματικότητα, διατρέχονται από τους πολλαπλούς αποκλεισμούς που προκαλούνται από τη βία της πατριαρχίας, του милитарισμού, του καπιταλισμού, του ανθρωποκεντρισμού και της λευκής υπεροχής (γεγονός που γίνεται εμφανές σε όποια παραβίασή τους, βλ. Αθανασίου 2010). Τα μνημεία και τα αγάλματα, όπως και οι ονομασίες δρόμων, προβάλλουν επιδεικτικά την αυταρέσκεια των νικητών της Ιστορίας και σπανίως αποτελούν κατάλοιπα από την ιστορική περίοδο στην οποία αναφέρονται. Τοποθετούνται σε μεταγενέστερες εποχές και χρησιμεύουν ως πολιτικό εργαλείο σε εξελισσόμενες διαμάχες γύρω από την πολιτική, οικονομική, πολιτισμική και φυλετική κυριαρχία (Kudsen και Andersen 2019: 253).⁷

⁷ Τα περισσότερα αγάλματα των στρατηγών του Συνομοσπονδιακού Στρατού, ο οποίος ηττή-

IV. Το fallism ως κίνημα και η επιστημονική ανυπακοή

Η κινηματική αποκαθήλωση μνημείων (fallism) έχει λειτουργήσει ως εργαλείο πολιτικής αντίστασης στην περιθωριοποίηση, τη διάκριση και τον αποκλεισμό, ως καταλύτης στον αγώνα για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη, ως τρόπος ενεργού πολιτικής παρέμβασης στον αστικό ιστό και αμφισβήτησης της επίμαχης ιστορικής κληρονομιάς (Frank και Ristic 2020: 552). Από τη δεκαετία του '60, η κινηματική αποκαθήλωση των μνημείων έχει αποτελέσει μέσο «υλικής αποσυναρμολόγησης της πολιτισμικής υποδομής που προωθεί τη λευκή υπεροχή» στο πλαίσιο αποαποικιακών αγώνων, όπως στον πόλεμο για την ανεξαρτησία της Αλγερίας (Hicks 2021).⁸ Η έναρξη του πιο πρόσφατου και παγκόσμιου κύματος αποαποικιακών αποκαθηλώσεων χρονολογείται από τον Μάρτιο του 2015, όταν ένας μαύρος φοιτητής πέταξε κόπρινα στο χάλκινο άγαλμα του Βρετανού αποικιοκράτη και μεγιστάνα Cecil Rhodes στο Πανεπιστήμιο του Κέιπ Τάουν στη Νότια Αφρική και πυροδότησε ένα κίνημα αποαποικιοποίησης εντός του πανεπιστημίου, το #RhodesMustFall (#RMF), με έμφαση στον θεσμικό ρατσισμό, στην πατριαρχία, στα δίδακτρα (#FeesMustFall) και στο ευρωκεντρικό πρόγραμμα σπουδών. Το κίνημα RMF στη χώρα του πρώην αποικιοκρατούμενου μεταφέρθηκε μέσα από τα αγάλματα του Rhodes στη χώρα του πρώην αποικιοκράτη, καταλήγοντας στη διάδοση του κινήματος στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, όπου το επίκεντρο ήταν το άγαλμα του Rhodes στο Oriel College. Δεν είναι τυχαίο, βέβαια, ότι αυτές οι θεαματικές αποκαθηλώσεις έχουν γίνει σε πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις και αφορούν αγάλματα που βρίσκονται εκεί, μετονομασίες κτιρίων και σχολών (για παράδειγμα, της Σχολής Δημοσίων και Διεθνών Υποθέσεων «Woodrow Wilson» στο Πρίνστον, το οποίο τιμούσε τον γνωστό ρατσιστή και πρώην Πρόεδρο των ΗΠΑ) και το ίδιο το πανεπιστήμιο ως σύνολο, ως μνημείο γνώσης. Αυτό διότι το κίνημα της αποκαθήλωσης αποτελεί και

θηκε στον αμερικανικό εμφύλιο το 1865, ανεγέρθηκαν μεταξύ 1890 και 1925, όταν επιβλήθηκε το φυλετικό apartheid σε πολλές πολιτείες του αμερικανικού Νότου, μέσα από τη νομοθεσία που έμεινε γνωστή ως «Jim Crow», η οποία ανέστειλε τα εκλογικά δικαιώματα των μαύρων και όξυνε τη βία εναντίον τους. Το περίφημο άγαλμα του δουλεμπορού Colston, ο οποίος πέθανε το 1721, ανεγέρθηκε το 1895 από μια από τις πολλές φιλανθρωπικές εταιρείες της πόλης του Μπρίστολ που ιδρύθηκαν με τον τεράστιο πλούτο του δουλεμπορίου και περιφρουρούσαν με αυτή την πράξη τα συμφέροντα της εμπορικής ελίτ της πόλης και/με το όνομά του.

⁸ Μάλιστα, όταν ξέσπασε πόλεμος εναντίον των γαλλικών αγαλμάτων στην Αλγερία την εποχή της ανεξαρτητοποίησης, ο γαλλικός στρατός απάντησε με τον «επαναπατρισμό» μνημείων και την εγκατάστασή τους σε όλη τη Γαλλία (Hicks 2021).

πράξη επιστημονικής ανυπακοής που στοχεύει στη γνωσιακή αρχιτεκτονική του πανεπιστημίου (Ahmed 2019).

v. Το δημόσιο μυστικό: Μνημειοκλασία ως μιντιακό συμβάν, κόμβος συγκίνησης και δικανική έκθεση

Οι κινηματικές πρακτικές αποκαθήλωσης και βεβήλωσης παράγουν κόμβους δικτύωσης και συγκίνησης σε πλανητικό επίπεδο, που μεταφέρουν και ενισχύουν αιτήματα για ένα βιώσιμο και συμπεριληπτικό παρόν και μέλλον. Επέλεξα τον όρο μνημειοκλασία, κινητοποιώντας τις συνδηλώσεις της εικονοκλασίας, για να υπογραμμίσω τη διαταραχή που συντελείται στο κυρίαρχο οπτικό πεδίο, στους δρόμους της πόλης και στις οθόνες των ειδήσεων, όπου προβάλλεται (και αμφισβητείται) το αφήγημα των νικητών της Ιστορίας (όπως το θέτει ο Βάλτερ Μπένγιαμιν στις «Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας») (βλ. Ray 2021a). Έχω κατά νου ότι η αγγλική λέξη *defacement* αναφέρεται με πιο ουδέτερο τρόπο στην καταστροφή μιας επιφάνειας σε σχέση με τις αντίστοιχες ελληνικές λέξεις «αποκαθήλωση» και «βεβήλωση», που έχουν έντονα χριστιανικές συνδηλώσεις. Στο βιβλίο *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative* (1999), ο ανθρωπολόγος Michael Taussig σημειώνει, ωστόσο, ότι αυτή η χειρονομία πάντα εμπεριέχει μια σχέση με το ιερό, θεωρώντας ότι είναι η καταστροφή και η αναίρεση –όχι η ανέγερση και το τελετουργικό προσκύνημα– που απελευθερώνουν ένα ιερό πλεόνασμα (1999: 1). Η βεβήλωση «λειτουργεί μέσω ενός παραγωγικού είδους άρνησης, στο οποίο η καταστρεπτική πράξη αναδιπλασιάζεται και γίνεται αναζωογονητική δύναμη» (Μάντζιος 2021). Όπως στην περίπτωση των κοπράνων που πετάχτηκαν στο άγαλμα του Rhodes στο Κέιπ Τάουν, η μνημειοκλασία μετατρέπει το ιερό σε αποκείμενο, κινητοποιώντας ένα έντονα συναισθηματικό πεδίο πολιτικής, το οποίο προκαλεί την εμπλοκή των σωμάτων, ανοίγει ρωγμές, δημιουργεί νέες αφετηρίες. Σώματα, αντί για αναπαραστάσεις, κατακλύζουν τον νέο χώρο της κοινότητας που συγκροτείται γύρω από τα αδειασμένα από αγάλματα βάθρα (βλ. Knudsen και Anderson 2019, Heron 2022). Μέσα από τη διάδραση μεταξύ ακτιβιστ(ρι)ών, ερευνητ(ρι)ών και καλλιτεχν(ι)δών, μέσα από τις συναντήσεις, συζητήσεις και δράσεις, οι κενοί και κοινωνικά περιοριστικοί δημόσιοι αστικοί χώροι που κατέλαβαν τα αγάλματα απελευθερώνονται, επιτρέποντας τη στροφή από τον δημόσιο χώρο στα κοινά, ένα είδος εκ νέου εξαγρίωσης (*re-wilding*) (Ray 2021a).

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η βεβήλωση δεν αποκαλύπτει τόσο την αλήθεια, όσο την ίδια τη λειτουργία του δημόσιου μυστικού: «αυτό που

είναι γενικά γνωστό, αλλά δεν μπορεί να ειπωθεί» (Taussig 1999: 5). Αυτό το ξεσκέπασμα του μυστικού ως μυστικού στον επίμαχο δημόσιο χώρο δεν θα μπορούσε παρά να μεταμορφώσει τον δημόσιο χώρο και τις κοινότητες που τον (ανα)καταλαμβάνουν, στοχεύοντας στην απόδοση της κοινωνικής δικαιοσύνης σε σχέση με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Ανατρέποντας τη σχέση μεταξύ έργου τέχνης και βανδαλισμού, η μνημειοκλασία μεταμορφώνει τα αγάλματα και τα μουσεία σε δικαστικά εκθέματα που παρουσιάζονται ενώπιον του κοινού της πόλης (Azoulay 2019, Hicks 2020, Mantzios 2021, Ray 2021β). Η κόκκινη μπογιά που συχνά πετάνε ακτιβιστές στα αγάλματα, σε μια προσπάθεια να καταδείξουν ότι οι πολιτισμικοί ήρωες που απεικονίζονται είναι, στην πραγματικότητα, εγκληματίες οι οποίοι έχουν αίμα στα χέρια τους, λειτουργεί ως δικανική έκθεση, όπως και ως ένα ηχηρό αίτημα αποκατάστασης και επανόρθωσης (βλ. Ray 2021β).

■ Η Ευρώπη της λευκής αθωότητας

Η Ευρώπη είναι αδικαιολόγητη.

AIMÉ CÉSAIRE, *Discours sur le colonialisme* (1955)

*Πού είναι τα μνημεία σας, οι μάχες, οι μάρτυρες;
Πού είναι η μνήμη της φυλής σας; Κύριοι,
σ' αυτήν εκεί την γκρίζα κρύπτη. Στη θάλασσα. Η θάλασσα
τα έχει κλείσει μέσα. Η θάλασσα είναι Ιστορία.*

DEREK WALCOTT, "The Sea is History" (1978)

Η κινηματική αποκαθήςωση αγαλμάτων και μνημείων που υμνούν την αποικιοκρατία, την πατριαρχία και τον καπιταλισμό έχει αποτελέσει απειλή στην τρομακτική επικράτεια της ευρωπαϊκής λευκής αθωότητας και υπεροχής, αποκαλύπτοντας το δημόσιο μυστικό του υπερατλαντικού δουλεμπορίου και μια «μαύρη» ιστορική αφήγηση για την Ευρώπη.⁹

⁹ Με την επίκληση της «μαύρης» ιστορικής αφήγησης, αναφέρομαι στη συσσώρευση του ευρωπαϊκού πλούτου μέσα από την εκμετάλλευση μαύρων και μελαψών σωμάτων (και της γης τους), καθώς και στην απόκρυψη και απώθηση αυτής της ιστορίας βίας μέσα από το άλλοθι της δυτικής πολιτισμικής ανωτερότητας, από τη μία, και στη συμβολική και κυριολεκτική καταστροφή του αφρικανικού παρελθόντος, από την άλλη. Με τον όρο αυτόν έχω επίσης κατά νου τη φράση του Αργεντινικού φιλοσόφου Walter D. Mignolo (2011) για τη «σκοτεινότερη πλευρά της δυτικής νεωτερικότητας» («the darker side of Western modernity») (βλ. Εισαγωγή, σε αυτό τον τόμο).

Στη σκέψη πολλών Ευρωπαίων επιστημόνων, συγγραφέων και δημόσιων διανοουμένων με καταγωγή από πρώην αποικίες, η λευκή αθώτητα που περιβάλλει τον σύγχρονο ευρωπαϊκό λόγο στηρίζεται σε δύο συνδεδεμένες τακτικές:

1. στη συνεχή σύγκριση της Ευρώπης με τις ΗΠΑ αλλά και στη διάκριση των δύο αναφορικά με την ευθύνη τους για τη βία του σύγχρονου κόσμου – είτε μιλάμε για ρατσιστική βία στο εσωτερικό είτε για επιθετικότητα στα διεθνή και
2. στην αποσύνδεση της ιστορίας των σημερινών ευρωπαϊκών εθνών-κρατών από τις αυτοκρατορίες που τα γέννησαν και από τον μεθοδολογικό εθνικισμό που φυσικοποιεί τον χωρισμό του κόσμου σε έθνη-κράτη (Wimmer και Glick 2002).

Αυτοί οι δυο ελιγμοί αποκρύπτουν την ιστορία της θάλασσας που συνδέει τις δύο ηπείρους (βλ. Κοσματόπουλος, στον παρόντα τόμο): τον Ατλαντικό ωκεανό του δουλεμπορίου που κρύβει στα βάθη του τα σώματα υπόδουλων Αφρικανών που σκοτώθηκαν ή αυτοκτόνησαν κατά το λεγόμενο «Μεσαίο Πέρασμα» – σώματα άταφα και αμνημόνευτα που συνεχίζουν να στοιχειώνουν την Ευρώπη.

Τον Ιούνιο του 2020, εν μέσω μαζικών διαδηλώσεων του κινήματος Black Lives Matter στο Λονδίνο προέκυψε η ανάγκη διατύπωσης του συνθήματος «The UK is not innocent» («Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είναι αθώο»). Το σύνθημα –που υποδεικνύει ένα τεράστιο χάσμα ιστορικής γνώσης (και ευθύνης) για το πλιάτσικο και τη βία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας– υπονοεί τη σύγκριση με μια χώρα, η μη αθώτητα της οποίας είναι κοινός τόπος: τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τον ίδιο μήνα, ο υπουργός Εσωτερικών της Γαλλίας, Christophe Castaner, έπειτα από πίεση αντιρατσιστικών κινημάτων, ανακοίνωσε την κατάργηση από τη γαλλική αστυνομία της πρακτικής του κεφαλοκλειδώματος των υπόπτων (και την αντικατάστασή της με όπλα ηλεκτρικής εκκένωσης). Δήλωσε «μηδενική ανοχή» στον ρατσισμό, που, όπως είπε, αφορά μόνο συγκεκριμένους αστυνομικούς, όχι την αστυνομία ως θεσμό, καταλήγοντας ότι η «γαλλική αστυνομία δεν είναι ίδια με την αμερικανική αστυνομία».¹⁰

¹⁰ Βλ. “French interior minister vows zero tolerance of police racism”, 8 Ιουνίου, 2020, *Reuters*,

Το καλοκαίρι του 2020, σε άρθρο του με τίτλο «Τι σημαίνει για την Ευρώπη η μαύρη Αμερική», που αναδημοσιεύτηκε στο *The Guardian*, ο Βρετανός δημοσιογράφος με καταγωγή από το Μπαρμπάντος Gary Younge σχολίασε πως μετά τη δολοφονία του George Floyd, όπως έχει γίνει πολλές φορές στο παρελθόν, ενεργοποιήθηκαν τα αντιρατσιστικά, διεθνικά αντανακλαστικά της ευρωπαϊκής Αριστεράς. Παρατήρησε όμως επίσης ότι η καταδίκη της φυλετικής βίας στις ΗΠΑ και η ταύτιση με τη μαύρη Αμερική γίνεται συνήθως από θέση ηθικής υπεροχής, από την οποία υποβαθμίζονται το αποικιακό παρελθόν και το ρατσιστικό παρόν της Ευρώπης. Όπως σχολιάζει, «το επίπεδο κατανόησης των λευκών Ευρωπαίων για ζητήματα φυλής και ρατσισμού, ακόμα και εκείνων που θεωρούν τον εαυτό τους συμπονετικό, καλλιεργημένο και ενημερωμένο, είναι τραγικά χαμηλό».

Πώς γίνεται, άραγε, να σκεφτούμε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν φέρει καμία ευθύνη για τη σύγχρονη βία και τον ρατσισμό απέναντι σε μαύρους στον «Νέο Κόσμο» (δηλαδή στη Νέα Ευρώπη), καθώς και σε όλη την επικράτεια της πρώην αυτοκρατορίας του; Ποιοι ξερίζωσαν τους αφρικανικούς πληθυσμούς και απαλλοτρίωσαν τη γη τους, τους πολιτισμούς τους, τις οικογένειές τους; Ποιοι τους μετέφεραν στην Καραϊβική, στη Βόρεια και τη Νότια Αμερική ως εμπορεύματα; Ποιοι είναι οι λευκοί Αμερικανοί, αν όχι απόγονοι των Ευρωπαίων; Πώς γίνεται η όποια σημερινή ευμάρεια της Αγγλίας να είναι άσχετη με αυτή την ιστορία; Το Ηνωμένο Βασίλειο ξεκίνησε να δραστηριοποιείται στο δουλεμπόριο το 1633, όχι απλώς με βασιλικό διάταγμα, αλλά και με την ενεργή συμμετοχή της ίδιας της βασιλικής εταιρείας: Η Royal African Company of England μετέφερε περισσότερους σκλαβωμένους Αφρικανούς (υπολογίζονται σε τρία εκατομμύρια) στην Καραϊβική, τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική από κάθε άλλο οργανωμένο θεσμό (ο Colston ήταν μέλος της εταιρείας για δώδεκα χρόνια, σε

<https://www.reuters.com/article/us-minneapolis-police-france/french-interior-minister-vows-zero-tolerance-of-police-racism-idUSKBN23F2GP>. Μάλλον ο υπουργός ξέχασε τη γαλλική παράδοση στα βασανιστήρια (όπως αυτή καλλιεργήθηκε, για παράδειγμα, στα χρόνια της Αλγερινής Επανάστασης (1954-1962), και ότι μόλις το 2018 το γαλλικό κράτος αποδέχτηκε την εφαρμογή τους. Πάντως, σε λιγότερο από μια βδομάδα από τις ανακοινώσεις του Castaner, έπειτα από έντονες διαμαρτυρίες της γαλλικής αστυνομίας, το εν λόγω μέτρο αποσύρθηκε, ενώ συνεχίστηκε κανονικά η δοκιμαστική προσθήκη της χρήσης τείζερ. Ταυτόχρονα, ακτιβιστές στη Γαλλία, με σημείο αναφοράς τον θάνατο από ασφυξία του Ανταμά Τραορέ, με καταγωγή από το Μάλι, το 2016 στα χέρια της αστυνομίας, σπεύδουν να υπογραμμίσουν τις ομοιότητες αμερικανικής και γαλλικής αστυνομίας, αποκαλώντας τον Τραορέ Γάλλο George Floyd. Βλ. το άρθρο του Henri Seckel και της Louise Couvelaire, «Γαλλία: Adama Traoré όπως George Floyd», μτφρ.: Σπύρος Σταβέρης, 3 Ιουνίου 2020, <https://www.lifo.gr/blogs/almanac/gallia-adama-traore-opos-george-floyd>

εκτελεστικούς ρόλους).¹¹ Δεν πρέπει, επίσης, να λησμονούμε ότι οι ιδιοκτήτες σκλάβων πήραν αποζημίωση από τους Βρετανούς φορολογουμένους μετά την κατάργηση της δουλείας για τη χαμένη ιδιοκτησία τους, δηλαδή τους σκλάβους τους, τη στιγμή, φυσικά, που οι ίδιοι οι πρώην σκλάβοι και οι απόγονοί τους δεν έλαβαν κανενός είδους αποζημίωση. Δεν πρέπει επίσης να λησμονούμε ότι οι απόγονοι των ιδιοκτητών σκλάβων εξακολουθούν και σήμερα να είναι ανάμεσα στις πιο πλούσιες οικογένειες.¹²

Ταυτόχρονα, οι φυλετικές διακρίσεις, ως βασικός μηχανισμός κοινωνικής ιεράρχησης και εκμετάλλευσης, σπανίως αναγνωρίζονται ως μια κατεξοχήν ευρωπαϊκή δημιουργία (Wekker 2016: 4). Ο φυλετισμός διατρέχει την ευρωπαϊκή ιστορία, ήδη από την περίοδο της φεουδαρχίας, αποτελώντας βασικό άξονα οργάνωσης των κοινωνικών δομών, των σχέσεων ιδιοκτησίας και παραγωγής. Ο καπιταλισμός βασίστηκε στη μετατροπή των σωμάτων των Αφρικανών σε εμπόρευμα και ανθρώπινη πρώτη ύλη στις φυτείες του λεγόμενου «Νέου Κόσμου», διαπίστωση που κάνει τον Cedric Robinson (2000), πολιτικό επιστήμονα, ακτιβιστή και θεωρητικό της μαύρης ριζοσπαστικής θεωρίας, να αποφανθεί ότι ο καπιταλισμός ήταν εξαρχής και πάντα θα παραμένει φυλετικός. Με τον Διαφωτισμό, αυτές οι πρώιμες ιδέες της φυλετικής διαφοράς συστηματοποιήθηκαν στη μορφή της επιστήμης (Gould 1983), με βιβλία, δημοσιεύσεις, θεωρίες, χρηματοδότηση, πανεπιστημιακές έδρες, τεχνολογικές καινοτομίες (κρανιομετρία, φωτογραφία), επιτρέποντας στη φυλετική διάκριση να γίνει βασικό εργαλείο πολιτικής διακυβέρνησης (Mills 1997) και οικονομικής παραγωγής. Ωστόσο, σήμερα η φυλή παρουσιάζεται ως μια επιβεβλημένη κατηγορία στην ευρωπαϊκή συνθήκη, με ένα ακόμα φόρτωμα της αμερικανικής εμπειρίας και διανόησης.

Όπως αναφέρει η Βρετανίδα κοινωνιολόγος ινδικής καταγωγής Gur-minder Bhambra, η σύγχρονη Ευρώπη αυτοπαρουσιάζεται ως μια κοσμοπολίτικη λέσχη εθνών, θεωρώντας ότι οι αποικίες της δεν έχουν παίξει

11 Στο έργο της *Royal Slavery* (2021), η καλλιτέχνηδα Rachel Reid τοποθέτησε σίδερα μαρκαρίσματος (branding irons) στα χέρια δύο αγαλμάτων των βασιλέων Καρόλου Β΄ και Ιακώβου Β΄ στις κεντρικές πλατείες του Λονδίνου. Οι δύο μονάρχες είχαν παίξει κομβικό ρόλο στην ανάδειξη του δουλεμπορίου σε σημαντικό μέγεθος της βρετανικής οικονομίας του 17ου και των αρχών του 18ου αιώνα. Με τα σίδερα μαρκαρίσματος μετέτρεπαν ανθρώπους σε βασική ιδιοκτησία. Βλ. <http://rachel-reid-sculpture.squarespace.com>

12 Βλ. την πολύτιμη βάση δεδομένων του Centre for the Study of the Legacies of British Slavery στο University College London, που καταγράφει και ερευνά την επιρροή της ιδιοκτησίας σκλάβων στη συγκρότηση της σύγχρονης βρετανικής ελίτ, <https://www.ucl.ac.uk/lbs/>

ουσιαστικό ρόλο στη συγκρότησή της. Κι αυτό, παρότι τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη είναι και σήμερα ιμπεριαλιστικά. Εμφανίζονται ωστόσο ως σχετικά μικρά (αλλά ιδιαίτερα πλούσια) κράτη που κάποτε, στο παρελθόν, είχαν αποικίες (2022: 239). Είναι βολικό το ότι οι πιο απεχθείς πράξεις βίας των Ευρωπαϊών αποικιοκρατών έχουν συμβεί σε τόπους που σήμερα βρίσκονται εκτός ευρωπαϊκών συνόρων, στις πρώην αποικίες και στις χώρες της ευρωπαϊκής εποικιστικής αποικιοκρατίας, όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νότια Αφρική και το Ισραήλ (Young 2020). Αυτή η ηθελμημένη τοποθέτηση της αποικιακής «περιπέτειας» της Γαλλίας σ' ένα παρελθόν πολιτικά, χρονικά και χωρικά ξεκομμένο από το παρόν υποδηλώνεται στη φαινομενικά προοδευτική δήλωση του Γάλλου Προέδρου Εμανουέλ Μακρόν στη Μπουρκίνα Φάσο το 2017, λίγο μετά την πρώτη εκλογή του: «Προέρχομαι από μια γενιά που δεν έχει γνωρίσει την αποικιοκρατούμενη Αφρική».¹³

Όπως σημειώνει στο βιβλίο της με τίτλο *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (2016) η ανθρωπολόγος Gloria Wekker, Ολλανδέζα με καταγωγή από το Σουρινάμ, η σημερινή μικρή έκταση της Ολλανδίας ενισχύει την αύρα της αθωότητάς της. Σαν μικρό παιδί, φαίνεται ευάλωτη, άδολη και να χρίζει προστασίας (2016: 2, 16). Το γεγονός ότι η Ολλανδία υπήρξε μια τρομερή και βίαιη αποικιακή δύναμη, επομένως, αποτελεί το «καλύτερα κρυμμένο μυστικό» στη σύγχρονη ολλανδική κοινωνία (ό.π.: 13). Αντίστοιχα, δεκαπέντε χρόνια πριν από το Brexit της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Gilroy (2004) διέγνωνε την τοξικότητα της «μεταποικιακής μελαγχολίας», δηλαδή την προβολή των ένδοξων αναμνήσεων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας ως προκάλυμμα της ντροπής για την απώλειά της. Η εμμονή με την ιστορία του αντιφασιστικού αγώνα στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο –της θυματοποίησης και αντίστασης ενός θαρραλέου «νησιώτικου έθνους»– τροφοδοτεί την άρνηση αναφορικά με τις ευθύνες για την καταστροφή που αυτό προκάλεσε και ακόμα προκαλεί.

Η θεσμική λήθη του αποικιακού παρελθόντος ξεκίνησε με την εθνική απελευθέρωση των πρώην αποικιών μετά τους αγώνες αποαποικιοποίησης που ακολούθησαν το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου. Στα σχολεία των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών η αποικιακή ιστορία συνήθως

13 Élysée, 2017, "Emmanuel Macron's speech at the University of Ouagadougou", 28 Νοεμβρίου, <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2017/11/28/emmanuel-macrons-speech-at-the-university-of-ouagadougou>

μένει εκτός διδακτέας ύλης, πόσο μάλλον η εντελώς άγνωστη στους Ευρωπαίους ιστορία της Αφρικής και άλλων τόπων αποίκησης πριν από και μετά την καταστροφική επέλαση των λευκών. Η αυτοαναφορικότητα της ιστορίας και του πολιτισμού της Ευρώπης ενισχύεται από την εκάστοτε εθνική ιστοριογραφία. Γράφοντας για τη Γαλλία, η ανθρωπολόγος Ann Stoler (2011) έχει χρησιμοποιήσει τον όρο αποικιακή αφασία –αντί για συλλογική αμνησία–, για να περιγράψει μια λήθη που δεν συνιστά παθητική απώλεια, αλλά μια ενεργητική και παθολογική αποσυσχέτιση του παρόντος ενός άκρως φυλετικοποιημένου κράτους με την ιστορία των αποικιών, που έθεσε τα θεμέλιά της – μια ιστορία για την οποία δεν βρίσκονται τα λόγια, είτε στον δημόσιο είτε στον ακαδημαϊκό λόγο, παρότι τα γεγονότα είναι πασίγνωστα. Μόνο με τη συνταρακτική αποκαθήλωση του αγάλματος του Colston, οι Άγγλοι αναγκάστηκαν να μάθουν σε δύο μέρες περισσότερα για τη βρετανική ιστορία του δουλεμπορίου απ’ όσα είχαν μάθει σε όλα τα χρόνια του σχολείου (βλ. Koram 2023).

Αυτή η μετατόπιση της ιστορίας της αποικιοκρατίας και της δουλείας μακριά (χρονικά και χωρικά) από τη σημερινή πραγματικότητα της Γηραιάς Ηπείρου επιτρέπει το πέρασμα από την αθωότητα (την έλλειψη γνώσης και τη μη ανάληψη ευθύνης) για τα εγκλήματα της αποικιοκρατίας στην παράδοξη και εξοργιστική στάση της Ευρώπης να προβάλλει μια δήθεν ηθική ανωτερότητα, ακόμα και να θεωρεί ότι είναι πρωτοπόρος στο ζήτημα του αντιρατσισμού με την υπόσχεση του «ποτέ ξανά» μετά το Ολοκαύτωμα (Wekker 2016: 1-2). Στη μεταπολεμική περίοδο, «η μνήμη του Ολοκαυτώματος, ως επιτομή ρατσιστικής παραβίασης στην Ευρώπη, σβήνει τα εγκλήματα που είχε διαπράξει η ίδια σε βάρος των αποικιοκρατούμενων λαών επί τέσσερις αιώνες» (ό.π.: 4).

Σαν ένα φίδι, λοιπόν, η αδικαιολόγητη Ευρώπη προσπαθεί να αποβάλει το δέρμα της και να εμφανιστεί, ύστερα από «Μεγάλες Ανακαλύψεις» σε όλη την υφήλιο, κλεισμένη στο φρούριο της δικής της ηπείρου, πολιορκημένη από μετανάστες, πρόσφυγες και τρομοκράτες (συνήθως προερχόμενους από τις πρώην αποικίες της) που στις θεωρίες συνωμοσίας της Ακροδεξιάς την απειλούν με «γενοκτονία μέσω αντικατάστασης» (Camus 2011). Η άγνοια για τη βία της αποικιοκρατίας και τη σχέση της με το λευκό προνόμιο συνδέεται άμεσα με την ευρωπαϊκή λευκή αθωότητα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί ταυτόχρονα αιτία και σύμπτωμα. Η συγκεκριμένη μορφή αθωότητας δεν είναι κάτι ανώδυνο και ακίνδυνο· σχετίζεται συχνά με τη βία, ιδιαίτερα όταν η αθωότητα αυτή απειλείται (Wekker 2016: 18), όπως στην περίπτωση της μνημειοκλασίας.

Μνημεία λευκότητας: Φιλέλληνες, νεοκλασικισμός και δουλεία

*Εγώ νόμιζα ότι δεν είχε εισιτήριο.
Νόμιζα ότι ήτανε μαύρος, Πακιστανός.*

Ύπαρχος του πλοίου «Blue Horizon» για τη δολοφονία του Αντώνη Καρυώτη,
ηχητικό ντοκουμέντο, Σεπτέμβριος 2023

Ο «μαύρος» και ο «Πακιστανός» δεν εμφανίστηκαν από το πουθενά στις ύβρεις (και βιαιοπραγίες) των σύγχρονων Ελλήνων. Η κριτική στον εθνοκεντρισμό που έχει ασκηθεί στις κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα (βλ. Τσιμπιρίδου και Θεοδοσίου, σε αυτό τον τόμο) δεν αρκεί πλέον για να κατανόησουμε την προέλευση των σύγχρονων καθεστώτων ρατσισμού και ξενοφοβίας στην ελληνική κοινωνία, ούτε, φυσικά, για την καταπολέμησή τους. Δεν αρκεί, δηλαδή, να λέμε, για παράδειγμα, ότι το εμβληματικό άγαλμα του Κολοκοτρώνη στην Αθήνα είναι δείγμα εθνικισμού, μιλιταρισμού και πατριαρχίας. Πρέπει να δούμε πώς σχετίζεται επίσης με τη φυλετική λογική της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, μια λογική που βασίζεται στην εθνοκάθαρση (όπως θα πρέπει μάλλον να θεωρείται η μαζική σφαγή μουσουλμάνων και εβραίων κατά την Άλωση της Τριπολιτσάς το 1821 – βλ. Παπαίλιας, υπό έκδοση). Ταυτόχρονα, καιρός είναι να αναγνωρίσουμε ότι στέκουν αγέρωχα στις πλατείες της χώρας αγάλματα Ευρωπαίων «φιλελλήνων» που ο βίος τους σχετίζεται άμεσα με το υπερατλαντικό δουλεμπόριο, ενώ αρκετοί δρόμοι στις πόλεις μας έχουν πάρει από αυτούς το όνομά τους. Έχουμε παραδείγματα μνημειοκλασίας και στην Ελλάδα, με πιο γνωστή περίπτωση τη βεβήλωση ανά τακτά χρονικά διαστήματα του αγάλματος του πρώην Προέδρου των ΗΠΑ Harry Truman (Mantzios 2021), αλλά αυτή γίνεται περισσότερο στη βάση της κριτικής του αμερικανικού ιμπεριαλισμού και του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Τα περισσότερα μνημεία που συνδέονται με την ευρωπαϊκότητα και τη λευκή υπεροχή δεν έχουν μπει στο στόχαστρο κριτικής, προβληματισμού ή βανδαλισμού με αντιαποικιακό πρόσημο.

Ένα καλό σημείο εκκίνησης για την ανάλυση αυτής της σχέσης είναι ο ανδριάντας που κατασκευάστηκε με πανελλήνιο έρανο και βρίσκεται έξω από το κεντρικό κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών στην οδό Πανεπιστημίου. Πρόκειται για αυτόν του William Gladstone, γνωστού με το εξελληνισμένο όνομα Γλάδστων (1809-1898), διάσημου φιλέλληνα που διετέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου και για σύντομο

χρονικό διάστημα κυβερνήτης των Ιονίων Νήσων, όταν ήταν ακόμα προτεκτοράτο του Ηνωμένου Βασιλείου. Η πολιτική του καριέρα χρηματοδοτήθηκε από τον πατέρα του – έναν από τους μεγαλύτερους ιδιοκτήτες σκλάβων στις βρετανικές «Δυτικές Ινδίες», με φυτείες στην Τζαμάικα και τη Βρετανική Γουιάνα, ο οποίος, φυσικά, έλαβε αποζημιώσεις μετά την κατάργηση της δουλείας (Quinault 2009). Η κληρονομιά του Gladstone πλέον έχει αμφισβητηθεί στην Αγγλία. Το 2021, και έπειτα από διαμαρτυρία φοιτητριών και φοιτητών στο Πανεπιστήμιο του Λίβερπουλ, μετονομάστηκε μια εστία που έφερε το όνομά του, ενώ το καλοκαίρι του 2023 ένας απόγονός του επισκέφτηκε τη Γουιάνα προκειμένου να ζητήσει συγγνώμη για τη συμμετοχή της οικογένειάς του στο δουλεμπόριο.¹⁴ Με αυτά τα δεδομένα, πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί να στέκεται ανενόχλητα το άγαλμά του μπροστά από ένα εμβληματικό κτίριο στο κέντρο της ελληνικής πρωτεύουσας και γιατί να διατηρείται ακόμα το όνομά του σε διάφορους δρόμους ελληνικών πόλεων.¹⁵ Η ύπαρξη του συγκεκριμένου αγάλματος στην Αθήνα θα έπρεπε να μας κάνει να προβληματιστούμε αναφορικά με τη σχέση του φιλελληνισμού με τη δουλεία και τους αγώνες για την κατάργησή της. Η στήριξη από δυτικούς υπέρμαχους της Ελληνικής Επανάστασης –και ανταγωνιστές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας— των ελληνόφωνων χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως «λευκών σκλάβων», οι οποίοι «αξίζουν» να απελευθερωθούν, φαίνεται όχι μόνο να συμβαδίζει με, αλλά και να συγκαλύπτει τη μη στήριξη της κατάργησης της δουλείας των μαύρων, διαιώνίζοντας την ιδεολογία της λευκής ανωτερότητας (Χαμηλάκης και Γκρήνμπεργκ 2022: 150-53). Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε στη συνέχεια αν το γεγονός ότι ο Gladstone υπήρξε γνωστός ελληνιστής και μεταφραστής του Ομήρου σχετίζεται λιγότερο με τον φιλελληνισμό του, ως κάποια υπερβατική και αγνή αγάπη προς τους Έλληνες, παρά με την υπηρεσία του στη Βρετανική Αυτοκρατορία που προωθούσε την κλασική παιδεία στους αξιωματικούς της (βλ. Vasunia 2013).

14 Βλ. BBC News, 2021, "William Gladstone: Liverpool Students Rename Hall After Anti-racism Activist", 28 Απριλίου, <https://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-56915021> και BBC News, 2023, "William Gladstone's Family Apologises for Role in Slave Trade", 25 Αυγούστου, <https://www.bbc.com/news/uk-wales-66621480>

15 Ο Ζακ Κωστόπουλος/η Zackie Oh, drag queen και ακτιβιστής για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων και της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, δολοφονήθηκε στην οδό Γλάδστωνος το 2018. Στις διαμάχες, επίσημες και ανεπίσημες, για τη μετονομασία του δρόμου ως «Οδός Zackie Oh», η πολιτεία επιμένει να επαναφέρει το όνομα του Γλάδστωνος, σαν να συνιστά δεδομένο και ακλόνητο μέρος της ελληνικής πραγματικότητας.

Αν στραφούμε σε άλλους γνωστούς φιλέλληνες, όπως αυτούς που τιμούνται με άγαλμα στην Πύλο για τη συμμετοχή τους στη ναυμαχία του Ναβαρίνου, θα βρούμε ότι είχαν κι αυτοί μια εξαιρετικά προβληματική σχέση με τις έννοιες της απελευθέρωσης και της επανάστασης. Ο Άγγλος ναύαρχος Edward Codrington, που επίσης μνημονεύεται σε πολλούς δρόμους ελληνικών πόλεων, υπήρξε και αυτός ιδιοκτήτης σκλάβων και φυτειών στην Αντίγκουα της Καραϊβικής. Όπως και ο Gladstone, έλαβε κι αυτός αποζημίωση για τη χαμένη του «ιδιοκτησία» μετά την κατάργηση της δουλείας. Η κληρονομιά του επίσης έχει αμφισβητηθεί πρόσφατα, με τιμητική πλακέτα στο όνομά του να έχει αφαιρεθεί το 2020 έπειτα από διαμαρτυρίες.¹⁶ Από την άλλη, ο Γάλλος ναύαρχος Comte de Rigny, γνωστός με το εξελληνισμένο όνομα Δεριγνύ, ο οποίος μνημονεύεται γιατί έλαβε μέρος στη ναυμαχία του Ναβαρίνου, συμμετείχε ακόμα στην επιδρομή του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και στη συνέχεια στην εκστρατεία του Άγιου Δομίνικου (1801-3), δηλαδή στην καμπάνια επαναφοράς της δουλείας στην Αϊτή! Όπως σημειώσαμε παραπάνω, η υποστήριξη για το δικαίωμα στην ελευθερία και την αυτοδιάθεση λευκών υποκειμένων δεν είναι ασυμβίβαστο με την υποδούλωση μαύρων υποκειμένων, σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, το ένα αποτελεί προϋπόθεση του άλλου (Losurdo 2014).

Σχετικά με αρχιτεκτονικές μορφές μνημειακότητας, θα άξιζε να ξανασκεφτούμε τις συνδηλώσεις της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, όπως στο κεντρικό κτίριο του Πανεπιστημίου Αθηνών στην οδό Πανεπιστημίου, του Δανού αρχιτέκτονα Hans Christian Hansen, μπροστά από το οποίο στέκεται ο ανδριάντας του Γλάδστωνος, επανεξετάζοντας τη γνωστή συσχέτιση της νεωτερικής Ελλάδας με την ευρωπαϊκή ιδέα της λευκής υπεροχής – μια ιδέα που έλκει την καταγωγή της από την ελληνική αρχαιότητα και συγκροτείται με το ρεύμα του ευρωπαϊκού κλασικισμού. Αν σκεφτούμε ξανά την ιστορία της χρήσης της αρχιτεκτονικής αυτής σε παγκόσμιο επίπεδο, το πώς δημιούργησε νεωτερικούς «ναούς», όπως τράπεζες και βίλες ιδιοκτητών σκλάβων σε φυτείες, θα ανακαλύψουμε τη σχέση της με την παγκόσμια λευκή κυριαρχία και τον φυλετικό καπιταλισμό. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά δυτικά πανεπιστήμια είναι χτισμένα με αυτή την τεχνοτροπία και

¹⁶ Βλ. Doherty-Cove, Jody, 2020, “Brighton Plaque to Slave-Ownning Admiral is Taken Down”, *The Argus*, 12 Ιουνίου, <https://www.theargus.co.uk/news/18514212.brighton-plaque-slave-owning-admiral-taken/>

ότι στους περιβάλλοντες χώρους έχουν τοποθετηθεί ανδριάντες που έχουν στοχοποιηθεί για αποκαθήλωση από τα κινήματα.

Με αυτά τα λίγα παραδείγματα, ελπίζω να έδωσα ένα σχεδιάσμα μελλοντικής έρευνας, μια ιδέα δηλαδή της πιθανής χρησιμότητας της μνημειοκλασίας ως εργαλείου αποαποικιοποίησης στο ελληνικό συγκείμενο.

■ Μνημειοκλασία και αποαποικιοποίηση της Ιστορίας και του πανεπιστημίου

Ιχνηλατώντας το νήμα που συνδέει αγάλματα και μνημεία εθνικών ή υπερεθνικών ηρώων στο παγκόσμιο ριζωματικό δίκτυο της λευκής κυριαρχίας, θα μπορέσουμε να αναλύσουμε τη θέση της Ελλάδας στο πλέγμα των γεωπολιτικών σχέσεων. Σίγουρα δεν μιλάμε για ένα απλό δίπολο αποικιοκράτη και αποικιοκρατούμενου· η σχέση είναι σαφώς πιο έκκεντρη. Η παρουσία του ανδριάντα του Γλάδστωνος στην Αθήνα δείχνει ακριβώς αυτό. Δείχνει ότι η σύνδεση με την ευρωπαϊκή αποικιακή ιστορία και την ιστορία της λευκής κυριαρχίας είναι υπαρκτή, όσο έμμεση κι αν είναι. Η ριζοσπαστικοποίηση της μνήμης είναι απαραίτητως διεθνική και εκθέτει τα όρια της εθνικής ιστοριογραφίας. Η κριτική του εθνοκεντρισμού δεν αρκεί πλέον για να εξηγήσει ή να αναστρέψει τον εκφασισμό της κοινωνίας. Διότι αφήνει εκτός συζήτησης τη συνενοχή με το αφήγημα της ευρωπαϊκής λευκής αθωότητας, το λευκό προνόμιο που απολαμβάνουμε στο παγκόσμιο φυλετικοποιημένο σύστημα, από τη δική μας περιφερειακή θέση. Διαιωνίζει την άγνοιά μας για την ιστορία της μαύρης ριζοσπαστικής παράδοσης και την κριτική φυλετική θεωρία, θέματα που θεωρούνται ξένα με το τοπικό συγκείμενο, όπως ξένο θεωρείται επίσης το ηθικό βάρος αυτής της κληρονομιάς της βίας.

Η μνημειοκλασία επίσης μας ωθεί στην αποδόμηση των μεθοδολογικών μας εργαλείων και των επιστημονικών μας βεβαιοτήτων. Πρώτον, η μνημειοκλασία έχει τη δυνατότητα να ανατρέπει τη λήθη που πρεσβεύει το ίδιο το μνημείο στο όνομα της Ιστορίας. Η αποκαθήλωση δεν αναιρεί το παρελθόν, αλλά λειτουργεί ως μέσο αποκάλυψης και αποκατάστασης των ανοιχτών πληγών μιας κοινωνίας. Δεύτερον, η διείσδυση στους χώρους της πανεπιστημιακής διδασκαλίας της εκρηκτικής ενέργειας της αποκαθήλωσης και της παραγωγής γνώσης *extra muros* μας φέρνει αντιμέτωπες με τη σημαντική επίδραση που έχουν οι επιστήμες μας, οι μεθοδολογίες μας, οι αλήθειες μας, οι επιστημολογίες μας, εντέλει, ο ίδιος ο θεσμός του δυτικού (εν προκειμένω ευρωπαϊκού/ελληνικού) πανεπιστημίου στην

εδραίωση της λογικής της λευκής υπεροχής και του ευρωκεντρισμού στην κοινωνία μας. Τέλος, η εφευρετικότητα της μνημειοκλασίας ως ζωντανού, συλλογικού θεάματος και επιτέλεσης στον επίμαχο δημόσιο χώρο μάς ωθεί να βγούμε από τις αίθουσες και να βρεθούμε στους δρόμους (και στις οθόνες), να στήσουμε νέα δίκτυα, νέου τύπου συνέργειες μεταξύ κοινωνικής έρευνας, ακτιβισμού και καλλιτεχνικής δράσης, να αφουγκραστούμε την επιτακτικότητα του παρόντος (Παπαηλία 2023). Αυτή είναι μια βασική επιδίωξη της πρωτοβουλίας *dëcolonize hellás*: *Αποκαθήλωση τώρα!*

Βιβλιογραφία

- Ahmed, Abdul Kayum, 2019, *The Rise of Fallism: #RhodesMustFall and the Movement to Decolonize the University*, διδακτορική διατριβή, Columbia University, Columbia Academic Commons, <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/d8-n7n3-e372>
- Αθανασίου, Αθηνά, 2010, «“Το μαύρο στην πλατεία”»: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη», στο: Κώστας Γιαννακόπουλος και Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ansley, Frances Lee, 1989, “Stirring the Ashes: Race Class and the Future of Civil Rights Scholarship”, *Cornell Law Review*, 74(6), σσ. 993-1.077.
- Azoulay, Ariella, 2019, *Potential History: Unlearning Imperialism*. Λονδίνο: Verso.
- Beliso-De Jesús, Aisha M. και Pierre, Jemima, 2020, “Special Section: Anthropology of White Supremacy”, *American Anthropologist*, 122(1), σσ. 65-75.
- Bhambra, Gurinder. K., 2022, “A Decolonial Project for Europe”, *Journal of Common Market Studies*, 60, σσ. 229–244.
- Camus, Renaud, 2011, *Le Grand Remplacement*, Παρίσι: Reinharc.
- Césaire, Aimé. 1955, *Discours sur le colonialisme*. Παρίσι: Editions Présence Africaine.
- Debucquois, Claire, 2021, “Red Hands: Copper, Tin, Paint, Poems, Plants”, *New Left Review* 127, σσ. 81-92.
- Dickenson, Christopher P., 2021, *Public Statues Across Time and Cultures*, Λονδίνο: Routledge.
- Frank, Sybille και Mirjana Ristic, 2020, “Urban Fallism”, *City* 24: 3-4, σσ. 552-564.
- Gamboni, Dario, 1997, *The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution*. Νιου Χέιβεν: Yale University Press.
- Gilroy, Paul, 2005, *Postcolonial Melancholia*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Gould, Stephen Jay, 1981, *The Mismeasure of Man*. Νέα Υόρκη: W.W. Norton & Company.
- Χαμηλάκης, Γιάννης και Ράφαελ Γκρήνμπεργκ, 2022, *Αρχαιολογία, έθνος και φυλή. Αναμέτρηση με το παρελθόν, αποαποικιοποίηση του μέλλοντος στην Ελλάδα και στο Ισραήλ*, μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης, επιμ.: Δημήτρης Χατζηχαραλάμπους. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Heron, A. Philogene, 2022, “Goodnight Colston. Mourning Slavery: Death Rites and Duppy Conquering in a Circum-Atlantic City”, *Antipode*, 54: 1.251-1.276.
- Hicks, Dan, 2020, *The British Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, Λονδίνο: Pluto Press.
- , 2021, “Let’s Keep Colston Falling”, *ArtReview*, 16 Ιουνίου, <https://artreview.com/lets-keep-colston-falling/>
- Jobson, Ryan Cecil, 2020, “The Case for Letting Anthropology Burn: Sociocultural Anthropology in 2019”, *American Anthropologist*, 122(2), σσ. 259-271.
- Koram, Kojo, 2023. “Those Who Tore Down Colston’s Statue Helped Lead Us to the Truth about Slavery and the Monarchy”, 7 Απριλίου, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/uk-news/commentisfree/2023/apr/07/edward-colston-statue-slavery-monarchy-blm-bristol>

- Κουλούρη, Χριστίνα, 2020, *Φουστανέλες και Χλαμύδες: Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Knudsen, Britta Timm και Casper Andersen, 2019, "Affective Politics and Colonial Heritage, Rhodes Must Fall at UCT and Oxford", *International Journal of Heritage Studies* 25:3, σσ. 239-258.
- Losurdo, Domenico, 2014, *Liberalism. A Counter-History*, Λονδίνο: Verso.
- Μάντζιος, Γιώργος, 2021, «Ο βανδαλισμός και/ως ιστορική αποκατάσταση», *Decolonize Hellas* [ιστότοπος], μπηρ.: Βαγγέλης Πούλιος, <https://decolonizehellas.org/vandalismos-kai-os-istoriki-apokatastasi/>
- Mantzios, G., 2021, "Cold War Image-myths: A Crime Scene Ethnography of Defacement and Historical Redress from Athens, Greece", *International Journal of Cultural Studies* [Μάρτιος], σσ. 1-18.
- Michalski, Sergiusz, 1998, *Public Monuments: Art in Political Bondage 1870-1997*, Λονδίνο: Reaktion Books.
- Mills, C.W., 1997, *The Racial Contract*, Ίθακα: Cornell University Press.
- Mignolo, Walter D., 2011, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*, Ντάραμ και Λονδίνο: Duke University Press.
- Papailias, Penelope, υπό έκδοση, "From AfroGreeks to the Black Mediterranean: Defacing Whiteness in the Rap of Negros του Moria", στο: *The Routledge Handbook of Popular Music and Politics of the Balkans*, ed. Catherine Baker, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Παπαηλία, Πηνελόπη, 2023, «Για μια ανθρωπολογία του παρόντος», στο Αλίκη Αγγελίδου και Ράνια Αστρινάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογικές αναζητήσεις στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Τόμος προς τιμήν της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού*, σσ. 222-240, Αθήνα: Πατάκη.
- , 2016, «Ανθρωπολογία και μετααποικιακές σπουδές: Από την αποικιακή κριτική της ανθρωπολογίας στην ανθρωπολογία της αποικιοκρατίας», στο: Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Αποδομώντας την αυτοκρατορία: Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*, σσ. 23-72, Αθήνα: νήσος.
- Quinault, Roland, 2009, "Gladstone and Slavery", *The Historical Journal* 52(2), σσ. 363-383.
- Ray, Gene, 2021a, "All Monuments Must Fall: Thinking through the Proposition", *ISSUE: Journal of art & design HEAD – Genève*, Γενεύη, <https://issue-journal.ch/focus-posts/all-monuments-must-fall/>
- , 2021b, "Justice Afoot", *ISSUE: Journal of art & design HEAD – Genève*, Γενεύη, <https://issue-journal.ch/focus-posts/justice-afoot/>
- Riegl, Alois, 1982 [1929], "The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin", μπηρ.. Kurt W. Forster και Diane Ghirardo, *Oppositions* 25 (1982): 21-51.
- Robinson, Cedric. J., 2000, *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*, Τσάπελ Χιλ: The University of North Carolina Press.
- Shange, Savannah, 2022, "Abolition in the Clutch: Shifting through the Gears with Anthropology", *Feminist Anthropology* 3(2), σσ. 187-197.
- Stoler, Ann Laura, 2011, "Colonial Aphasia: Race and Disabled Histories in France", *Public Culture* 23(1), σσ. 121-156.
- Taussig, Michael, 1999, *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative*, Πάλο Άλτο: Stanford University Press.

- Ulysse, Gina Athena, 2023, *Κάλεσμα για ρασσανμπλάζ: Μαύρα φεμινιστικά μέλλοντα και εθνογραφική αισθητική*, επιμ. και εισ.: Πηνελόπη Παπαηλία, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Vasunia, Phiroze, 2013, *The Classics and Colonial India*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Wekker, Gloria, 2016, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*, Ντάραμ: Duke University Press.
- Wimmer, Andreas και Nina Glick, 2002, "Methodological Nationalism and Beyond: Nation–state building, Migration and the Social Sciences", *Global Networks* 2, σσ. 301-334.
- Younge, Gary, 2020, "What Black America Means to Europe", *New York Review of Books*, 6 June 2020, <https://www.nybooks.com/daily/2020/06/06/what-black-america-means-to-europe>

Φωτεινή Τσιμπιρίδου

Κοινωνική Ανθρωπολόγος, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΩΝΤΑΣ ΤΗ ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΡΙΟ. ΤΟ ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΟ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΕΝΟΣ ΜΕΤΑΠΟΙΚΙΑΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Μειονότητες και πολυπολιτισμικότητα ή σύνδρομο μειονοτικοποίησης και μεταποικιακό αρχείο;

Το 2020 μπήκα στην πρωτοβουλία του *décolonize hellás* σχεδόν χωρίς δεύτερη σκέψη. Το ενδεχόμενο να επιστρέψω σε παλαιότερο εθνογραφικό μου υλικό για την περιοχή της Θράκης (Tsibiridou 1990, 2000 και 2006, Τσιμπιρίδου 2005) και της Μακεδονίας (Τσιμπιρίδου 1999) με τα κριτικά εργαλεία της αποαποικιοποίησης μου φάνηκε πως εμπεριείχε μια δυνατότητα να υπερβώ προσωπικές δυσφορίες και επιστημολογικά αδιέξοδα. Γεννημένη στην Κομοτηνή και εγκλωβισμένη στο σύνδρομο μειονοτικοποίησης της περιοχής και των κατοίκων της (Τσιμπιρίδου 2013), ένιωθα συγχρόνως θλίψη και ενοχή κάθε φορά που έσπευδα να απολογηθώ, σε συνομιλητές εκτός Θράκης, άλλοτε για τις προσφυγικές απώλειες της οικογένειάς μου, που δεν μνημονεύονται, και άλλοτε για τη δική μας υπεροχή, των μη μειονοτικών, πάνω στις μειονότητες της περιοχής.¹ Πιο συγκεκριμένα, στη δεκαετία του '90, πίστεψα δειλά, και

1 Εκ των υστέρων αναγνωρίζω εκλεκτικές δικές μου οικειότητες και τραύματα σε εικόνες από

αποδόμησα στη συνέχεια, το όραμα ενός πολιτικού νομικορυθμιστικού και άκρως ευρωκεντρικού προγράμματος πολυπολιτισμικότητας (Tsi-birίδου 2011), αλλά κυρίως εδραιώθηκε μέσα μου η πεποίθηση ότι όσοι και όσες ασχολούμαστε με τις μειονότητες και τις εθνοτικές ταυτότητες, υιοθετώντας την οπτική του κοσμοπολιτισμού των δικαιωμάτων αναγνώρισης και φωνής, μάλλον δεν συμβάλλουμε στη δημιουργία ενός πιο συμπεριληπτικού μέλλοντος. Αντιθέτως, η έννοια της «εθνοτικής μειονότητας» ως αναλυτικής και πολιτικής κατηγορίας οδηγεί τόσο σε στρεβλώσεις πολλαπλασιασμού των διαιρέσεων, όσο και στο σύνδρομο μειονοτικοποίησης όλων των κατοίκων της περιοχής. Το σύνδρομο αυτό σχετίζεται με αναπαραστάσεις ετερότητας των δύο κόσμων και του εξωτισμού των μουσουλμάνων Άλλων στη δημόσια σφαίρα, παράλληλα με θεσιακότητες απολογίας, αμφιθυμίας και δυσφορίας αναφορικά με τη διαχείριση αυτής της διαφοράς, παλινδρομήσεις ανάμεσα σε καθημερινές συμπεριληπτικές οικειότητες στη γειτονιά, από τη μια, αρνήσεις, τυφλότητα και αποσιωπήσεις της μειονοτικής συνθήκης στην περιοχή, από την άλλη. Αναγνωρίζω σήμερα στα παραπάνω τη φυλετική ουσιοκρατία μιας αποικιοκρατικής συνθήκης (Mamdani 2001), αυτήν που κινητοποιεί την πλειονότητα των ελληνόφωνων χριστιανών να διαχειρίζονται τουλάχιστον οριενταλιστικά και να νομιμοποιούν γνωσιακά και διαθετικά τις αποικιακές τεχνολογίες της ευρωπαϊκής λευκής χριστιανικής υπεροχής, ορίζοντας την ανωτερότητα της ελληνοχριστιανικής εθνικοφροσύνης ως βασικό δείκτη διάκρισης και, ταυτόχρονα, περιφρόνησης των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Θράκης.

Εν τω μεταξύ, η ερευνητική μου έξοδος από τη Θράκη προς τα Βαλκάνια, την Ανατολή και τη Μεσόγειο στη συνέχεια, αλλά και η εστίαση στη μεταποικιακή και φεμινιστική κριτική (Τσιμπιρίδου 2019, 2021, Tsi-birίδου 2022) με οδήγησαν σε πιο συστηματική διερεύνηση των αποικιακών γενεαλογιών και τεχνολογιών, δίνοντας σημασία τόσο στην οπτική των γυναικών όσο και στη φεμινιστική θεσιακότητα/positionality (Haraway 1988, Mohanty 2012, Morrison 2019, Federici 2019).² Έκτοτε, και με

αποικιακά περιβάλλοντα υποτίμησης, αποστροφής και εκπολιτισμού, όπως αυτά που περιγράφει η Marguerite Duras επικαλούμενη τις αναμνήσεις της ως έφηβης piednoir στην Ινδοκίνα (βλ. το αυτοβιογραφικό της μυθιστόρημα *Un barrage contre le Pacifique*, και το ντοκιμαντέρ *Μνήμες αποικιοκρατίας/Pornotropic-Marguerite Duras et l'illusion coloniale*, <https://www.youtube.com/watch?v=EfXaND5eFS4>).

2 Βλ. επίσης τα κείμενα, τα podcasts και τα βίντεο που έχουν δημοσιευτεί στο πλαίσιο της

αφορμή καταρχάς τα 200 χρόνια από την ελληνική Επανάσταση, και κυρίως τα 100 χρόνια μετά την «Καταστροφή της Σμύρνης» (1922), αναζητώ τις μήτρες αποικιακότητας,³ κατά μήκος της ευρύτερης βορειοελλαδικής μεθορίου, στην επαρχία και την πόλη της Θεσσαλονίκης. Διαπιστώνω παρόμοιες με τη Θράκη αποικιοκρατικού τύπου ιεραρχίες, υπόρρητες λογικές φυλετικοποίησης, αλλά και σχέσεις ισχύος μεταξύ των εθνοπολιτικά κυρίαρχων και των υπεξουσίων μειονοτικών σωμάτων στην ευρύτερη περιοχή του βορειοελλαδικού χώρου, βασισμένες στη θρησκευτική και γλωσσική διαφορά, στην προσφυγική καταγωγή ή/και την ιδεολογική απόκλιση από το κυρίαρχο μόρφωμα της εθνοκοφροσύνης. Ο τρόπος με τον οποίο εδραιώνεται μια κοινή μήτρα αποικιακότητας, μέσα από ένα παλίμψηστο κυριαρχιών, ελέγχου, επιτήρησης, αποκλεισμών, εθνικής εκπαίδευσης (στην Ιστορία, την αρχαιολογία και τη λαογραφία),⁴ αλλά και συμμόρφωσης στις επιτελέσεις της ελληνικής εθνοκοφροσύνης, με προτρέπει να διερευνήσω κυριολεκτικά και μεταφορικά τη σχέση της περιοχής με τις γενεαλογίες και επιστημολογίες φυλετικοποίησης εθνοτικών και θρησκευτικών κατηγοριών αλλά και τις τεχνολογίες ηγεμονικής συμμόρφωσης που ανέπτυξε η δυτική αποικιοκρατία.⁵

■ Η αποικιακότητα ως έννοια-κλειδί στη συγκρότηση του μεταποικιακού αρχείου

Η ετεροχρονισμένη ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος, στη συγκυρία των αποικιακών ιμπεριαλιστικών συγκρούσεων, οι εμφύλιες συγκρούσεις μετά την ιδιαίτερα σκληρή –βουλγαρική κυρίως– κατοχή κατά τον Α΄

πρωτοβουλίας *decolonizehellás*, σχετικά με τις Επιστημολογίες του Νότου στα Βαλκάνια και την αποκαθίλωση της πατριαρχίας στην ευρύτερη περιοχή του βορειοελλαδικού χώρου, <https://decolonizehellas.org/>

- 3 Η «αποικιακότητα»/coloniality έλκει τις ρίζες της από τη μεταποικιακή κριτική, αλλά καταλήγει να συνιστά κεντρικό ζητούμενο στις ατζέντες της αποαποικιοποίησης ως προς τα τρία είδη κυριαρχίας (καπιταλισμό, αποικιοκρατία, πατριαρχία), από κοινού με τις πολιτικές και επιστημολογικές ηγεμονίες του δυτικοευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού και ανθρωπισμού (βλ. Santos 2021, Quijano A. 2000, Mignolo 2000).
- 4 Για μια πολύ ενδιαφέρουσα διασύνδεση της ελληνικής λαογραφίας με τη γαλλική αποικιοκρατία, όπως λαογραφικές συλλογές στο είδος των αποικιακών αρχείων, λόγω φιλελληνισμού, μίμησης και παραγωγής αυτοεξωτισμού, βλ. Peglidou 2023.
- 5 Για μια πρώτη σχετική αναφορά στα καθ' ημάς, βλ. Γουργουρή 2007, και σε συνθήκες νεο-και κρυπτοαποικιοκρατίας (βλ. Calotychos 2003, Herzfeld 2002).

και Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, τα σύνορα, η μεθόριος και η εθνική και υπερεθνική διακυβέρνηση με τους όρους μιας μειονοτικής γραμματικής (Mamdani 2020) φαίνεται να τροφοδοτούν αυτή την κοινή μήτρα αποικιακότητας των παλίμψηστων κυριαρχιών της εθνοπατριαρχικής εθνοκροσύνης, έτσι όπως αυτή εγγράφει, προγραμματίζει και προδιαθέτει τις δράσεις των κοινών ανθρώπων, τις συνήθειες και τις αναπαραστάσεις τους στο παρόν.

Παρατηρώντας τον λόγο που παράχθηκε στη δημόσια σφαίρα για τις δύο παραπάνω επετείους, επισημαίνω, ωστόσο, τη σχεδόν τελετουργική επανάληψη ιστορικά γραμμικών και γεγονοτολογικά ανδροκεντρικών αφηγήσεων για μάχες και διπλωματικά επεισόδια, απ' όπου απουσιάζουν ή παραλείπονται η καθημερινότητα, οι θηλυκές εμπειρίες και οι μειονοτικές εκδοχές. Συγκεκριμένα, η αφήγηση του θριάμβου της ελληνικής Επανάστασης κατά τον 19ο αιώνα, ενώ δεν επαναλαμβάνεται στο κυρίαρχο αφήγημα των 100 χρόνων μετά, έτσι όπως επιμένει στους ανταγωνιστικούς εθνικισμούς της νότιας Βαλκανικής, διαμορφώνει παραδόξως νέο κυρίαρχο θριαμβευτικό αφήγημα για το «ελληνικό προσφυγικό θαύμα». Παρατηρείται η απουσία συζήτησης σχετικά με τη γενεαλογία της βίας στην καθημερινότητα των ανθρώπων, οι οποίοι για πάνω από δύο δεκαετίες, πριν από και μετά την αναγκαστική Ανταλλαγή Πληθυσμών (βλ. Συνθήκη της Λωζάνης), υποβλήθηκαν σε διώξεις και αναγκαστικές μετακινήσεις, υπέστησαν πολλές διακρίσεις και υποχρεώθηκαν σε νέες εθνοπολιτικές πειθαρχίες. Σε σχετικές μελέτες (βλ. ενδεικτικά, Τσιτσελίκης 2003 και επανέκδοση 2023) απουσιάζει επίσης η αναφορά στη συστημική βία των πολιτικών του φιλελεύθερου ανθρωπισμού που υιοθετήθηκαν για τη διαχείριση του προσφυγικού, μια βία που ήρθε ως συνέπεια των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών μεταξύ αποικιοκρατικών εθνών, ιδεολογιών και αποικιακών τεχνολογιών διακυβέρνησης (απόμειξη πληθυσμών, φυλετικοποίηση [racialization] της θρησκευτικής και γλωσσικής διαφοράς, αναγκαστική μετακίνηση, γραμματική των μειονοτήτων, συμμόρφωση στο μοντέλο της εθνοκροσύνης) που οδηγούν σχεδόν νομοτελειακά σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και κρίσεων στην άνοδο του φασισμού εντός της χώρας, αλλά και ευρύτερα στο παγκόσμιο συμφραζόμενο. Πρόσφατα, η συζήτηση για τον πολιτικό και κοινωνικό φασισμό του Μεσοπολέμου, μεταξύ σλαβόφωνων και προσφύγων, δείχνει σε παραδείγματα πεδίου τη σημασία της μετατόπισης προς τις μειονότητες, την κοινωνική και προφορική ιστορία (Αλβανός 2017)· χωρίς όμως αναφορά στην κληρονομιά των τεχνολογιών της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στην περιοχή,

δεν θα μπορέσουμε να αμφισβητήσουμε την εθνικά και ιστοριογραφικά κυρίαρχη αφήγηση ευρωκεντρικής έμπνευσης. Αυτήν που παραλείπει να αναγνωρίσει διακρίσεις λευκής ελληνικής υπεροχής πάνω σε μαύρα σώματα εθνοτικών, γλωσσικών αλλά και αριστερών μειονοτήτων, τα οποία θεωρείται ότι υπολείπονται της καθαρότητας φιλελεύθερου πνεύματος, καπιταλιστικής ευταξίας και δυτικοευρωπαϊκής πατριαρχικής ηθικής, τις οποίες καλλιεργεί η εθνικοφροσύνη.⁶

Πώς, επομένως, μπορεί κανείς σήμερα να αναλύσει τη ρητή και υπόρρητη βία, τον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον αλυτρωτισμό και τη μισαλλοδοξία ως έξεις που μετασηματίζονται μεταπολεμικά σε εμφύλια πάθη, ταξικούς αγώνες και πολιτικές ιδεολογίες ντόπιων σλαβόφωνων, προσφύγων, Ποντίων, παλαιών και νέων «μακεδονομάχων» στη Μακεδονία, χριστιανών, μουσουλμάνων και Πομάκων στη Θράκη, όπως έχουν ήδη εντοπίσει οι εθνογραφικές έρευνες πεδίου (βλ. ενδεικτικά, Τσιμπιρίδου 2006, Καρακασίδου 2000, Ρόμπου-Λεβίδη 2016, Μάνος 2014); Πώς ιχνηλατούμε τα παραπάνω, όχι μόνο ως επιφανόμενα ανταγωνιστικών εθνικισμών ή ως απομεινάρια βαλκανισμών στα ευρωπαϊκά άκρα, αλλά αντιθέτως ως αποτυπώματα παλίμψηστων τραυμάτων βίαιης συμμόρφωσης, τα οποία κουβαλούν διαγενεακά τα εμπλεκόμενα και πάσχοντα έμφυλα σώματα; Ποια μήτρα αποικιακότητας γεννά την επαρχιακότητα και τη μεθοριακότητα της πατριαρχικής εθνικοφροσύνης στην περιοχή (Παπαδημητρίου 2009, Γαζή 2011, Πανουργιά 20013), πριν από και μετά τον ελληνικό Εμφύλιο; Πώς αναπαράγεται μιμητικά και πώς υπερβαίνεται, υπονομευτικά ή «διαγώνια» (βλ. Κοινωνικό Εργαστήριο Θεσσαλονίκης 2018), δηλαδή μεταποικιακά ή αντιαποικιακά, όπως μας έχουν μάθει η μεταποικιακή κριτική και οι υπεξούσιες σπουδές/subaltern studies (Bhabha 1994, Fanon 1952, Spivak 2006), η συνθήκη αποικιακότητας

6 Με εξαίρεση το παράδειγμα της λογοτεχνίας, στο οποίο δεν μπορώ να επεκταθώ εδώ, υπάρχουν λίγες ιστορικές μελέτες που ανοίγουν θεματικά νέες διαστάσεις του τότε προσφυγικού, όπως αυτές στο τελευταίο αφιέρωμα του επιστημονικού περιοδικού *Modern Greek Studies* (τ. 40, 2022). Παρατηρούμε να συνδέεται ο ρόλος των διεθνών οργανισμών με την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων στην Ελλάδα, να δημιουργείται ένας διάυλος ανταλλαγής μεθοδολογιών μεταξύ ιστορικής και εθνογραφικής έρευνας, προφορικής ιστορίας και σπουδών μνήμης, καθώς επιχειρούνται αντιστίξεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σχετικά με το ζήτημα της διαχείρισης της μνήμης ως ιστορίας του παρόντος. Ωστόσο, στο αφιέρωμα αυτό, μόνο στην εισαγωγή των επιμελητών διακρίνουμε ρητά το άνοιγμα στα εργαλεία της μεταποικιακής κριτικής, όπως, για παράδειγμα, η πρόταση για τη «φυλετικοποίηση της θρησκείας» και η χρήση της έννοιας «φυλετική μειονότητα» (βλ. Stroebel και Gedgoudaitė 2022).

της εθνοπατριαρχίας και του κοινωνικού φασισμού, στην οποία περιήλθαν οι κάτοικοι της περιοχής μετά την ένταξή τους στο ελληνικό κράτος, στη μακρά διάρκεια του 20ού αιώνα, αλλά και στη συγκυρία της μακράς οικονομικής, κοινωνικής και αξιακής κρίσης του νεοφιλελεύθερου παρόντος;

Οι βιοπολιτικές τεχνολογίες συμμόρφωσης, έτσι όπως εκπορεύονται από το κράτος στη βορειοελλαδική μεθόριο, η συνεχής αμφισβήτηση της ελληνικότητας των κατοίκων στην περιοχή αυτής της περιφέρειας, οι «εξωτικές» τους γλώσσες, θρησκείες και συνήθειες, αλλά και οι αντιδράσεις άλλοτε με υπερταύτιση και άλλοτε με ανυπακοή προς το διαρκές ζητούμενο της εθνοκφορσύνης, με ωθούν στην πρόταση για τη μελέτη της βορειοελλαδικής μεθορίου με τον φακό ενός μεταποικιακού αρχείου.⁷ Το πολιτισμικό αυτό αρχείο πολλαπλών μορφών αποικιακότητας χαρακτηρίζεται μεταποικιακό⁸ στον βαθμό που σχετίζεται με μια βασική μήτρα αποικιακότητας των έμφυλων, κοινών, υπεξούσιων και, εν δυνάμει, θηλυκοποιημένων σωμάτων.⁹ Μια μήτρα αποικιακότητας με όρους εθνοκφορσύνης, η οποία επί μακρόν (πριν, δηλαδή, το γύρισμα του προηγούμενου αιώνα) και στο όνομα του ανθρωπισμού (Işsiz 2018, Rodogno 2021)¹⁰ εγγράφει τις αποικιακού τύπου βιοπολιτικές και τεχνολογίες ανδρικής βίας, απόμειξης, φυλετισμού, ρατσισμού, εθνοκάθαρσης, γενοκτονιών, εξορίας και φτώχειας, λόγω δυτικών ιμπεριαλισμών, καπιταλιστικής ανάπτυξης, σοσιαλιστικών επαναστατικών κινημάτων, φιλελευθερισμού και ανθρωπισμού (Hirschon 2003, Κωστόπουλος 2007, Τσιτσελίκης 2021). Επιπρόσθετα, ως κάτοικοι της επαρχίας αλλά και της μεθορίου, οι άνθρωποι αυτοί θεωρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα εθνικά ύποπτοι, λόγω γεινιάσης με τα κομμουνιστικά Βαλκάνια και τους εθνικά εχθρικούς γείτονες, κατώτεροι (εφόσον ζούσαν στην περιφέρεια), αλλά και ελλειμματικοί, επειδή είχαν διαφορετική γλώσσα, θρησκεία ή έθιμα. Κατά συνέπεια, ανέπτυξαν

7 Βλ. επίσης, Τσιμπιρίδου 2023α.

8 Η έμπνευση για την έννοια του μεταποικιακού αρχείου, το οποίο συμπυκνώνει πολλαπλές μορφές αποικιακότητας, προέρχεται από και χρησιμοποιεί διευρυμένα και μεταφορικά την οπτική της Ann Stoler για το αποικιακό αρχείο (βλ. Stoler 2002), ενώ συνομιλεί με, αλλά υπερβαίνει τις στενές γραμμικές περιοδολογήσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία μιας ευρωκεντρικής και ιστορικοκεντρικής επιστημολογίας, ενός αντιαρχείου προφορικής ιστορίας (βλ. Βαν Μπούσχοτεν, Δαλκαβούκης, Καλλιμοπούλου 2021).

9 Υπεξούσια, ως αποκείμενα σώματα από την άλλη μεριά της αβυσσαλέας γραμμής μεταξύ πολιτισμένου κόσμου και φυσικής κατάστασης (βλ. Santos 2007).

10 Ευχαριστώ πολύ τον Δημήτρη Καμούζη που διάβασε εγκαίρως, λίγο πριν από την έκδοση, το παρόν κείμενο, και μαζί με τα πολύ χρήσιμα κι ενθαρρυντικά σχόλιά του μου υπέδειξε και την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη του Rodogno (2021).

διάφορες μορφές αποικιακότητας με όρους παλίμψηστων διαιρέσεων, τραυμάτων, αποσιωπήσεων, μιμητικών φολκλορικών υπερταυτίσεων και ενίοτε αναπάντεχης ανυπακοής (βλ. ενδεικτικά, Κωστόπουλος 2008, Κυπουργός και Κουνάδη 2021, Ρόμπου-Λεβίδη 2016, Μάνος 2014).

Η περιοχή, σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα και μέχρι σήμερα, αναπαράγει «μακεδονομάχους» και «θρακοπατέρες», αρνητές της σλαβικής καταγωγής ημών και άλλων, αλλά και πολέμιους της ελληνικής πατριαρχικής εθνοκφοσύνης με όρους αντιμαχόμενων εθνικισμών, όπως αναπαράγει και αποικιοποιημένα σώματα προσφύγων με παράξενα έθιμα, αλλότριες γλώσσες και πολιτικές συμπεριφορές που συμβιώνουν με σλαβόφωνους, μουσουλμάνους, τουρκόφωνους, Ρομά κ.ά. (βλ. ενδεικτικά, Μαραντζίδης 2012, Tsibiridou 2000, Τρουμπέτα 2001, Λαφαζάνη 1977, Καρακασίδου 2000, Αλβανός 2017, Ρόμπου 2017).

Όλα αυτά, που υπονοούν μια αποικιακή συνθήκη, χρήζουν όχι μόνο αποδόμησης, αλλά και αποαποικιοποίησης κατ' αρχήν των αναλυτικών μας εργαλείων. Η συνάντηση με τις Επιστημολογίες του Νότου συμβάλλει στην αλλαγή επιστημολογικού παραδείγματος, όπως μπορεί να συμβεί με τη διερεύνηση της βασικής μήτρας αποικιακότητας, εν προκειμένω, της πατριαρχικής και θρησκευτικής εθνοκφοσύνης, η οποία στην περιοχή τροφοδοτεί και αναπαράγει τον κοινωνικό φασισμό (Santos 2021) στη βάση μιας ελληνοχριστιανικής λευκής υπεροχής. Μια τέτοια χαρτογράφηση της περιοχής, μια ιχνηλάτηση επί των κοινών σωμάτων και τόπων και υλικοτήτων από τη σκοπιά των αφανών, των υπεξούσιων και των απόντων, υπερβαίνει κάθε άλλη γραμμική ιστορική αφήγηση των γεγονότων και των πολιτικών πεπραγμένων, που εξαιρούν, αγνοούν και παραβλέπουν τις αποικιακές στοχεύσεις των παλίμψηστων κυριαρχιών οι οποίες βιώνονται από τα υπεξούσια, αφανή και απόντα σώματα.

Το προτεινόμενο αυτό μεταποικιακό αρχείο, εφόσον εμπεριέχει εμπειρίες παλίμψηστων κυριαρχιών και συνυπολογίζει τη χαρτογράφηση της αποκλίνουσας και περιφερειακής πολιτεϊότητας των υπεξούσιων και/ως θηλυκοποιημένων σωμάτων στη βορειοελλαδική επαρχία (Hart 2006), συνομιλεί με ανάλογα εγχειρήματα αποαποικιοποίησης, όπως και με την πολιτισμική και μεταποικιακή¹¹ κριτική του μαύρου, και όχι μόνο, φεμινισμού της αναπαραγωγής, φροντίδας, δράσης/πράξης (Davis 2018, Mohanty 2021, Morrison 1987, Federici 2019). Διαφέρει από το

11 Βλ. ενδεικτικά, Wekker 2016.

κυρίαρχο ανδρικό ιστορικό εθνοευρωκεντρικό αφήγημα, μια και μιλά για τις πολλαπλές εξαιρέσεις που ακόμα υφίστανται (βλ. τις εννοιολογικές κατηγορίες του πρόσφυγα, της μειονότητας, της περιφέρειας, της μεθορίου, της επαρχίας, της γυναίκας), 100 χρόνια μετά την ένταξη των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος (Γαζή 2020). Εντός του αρχείου αυτού, αναζητώ τις φιλελεύθερες πρακτικές συμμόρφωσης (γραφειοκρατία, εκπαίδευση, πολιτικές ιδεολογίες, οικογένεια, φυλετικοποίηση της μειονοτικής συνθήκης, ρατσισμό, σεξισμό) στην προϋπάρχουσα και ακόμα ισχύουσα ελληνοχριστιανική και εθνοπατριαρχική ευταξία εθνοκροσύνης. Κοντά, αλλά και πέρα από τις σπουδές μνήμης (Σαλβάνου 2018), ως ανθρωπολόγος ενδιαφέρομαι για τα αποικιακού τύπου βιώματα ανθρώπων που άφησαν τις ζωές τους στη μέση, καθώς κλήθηκαν να αποκρύψουν τις αποκλίσεις τους και να συμμορφωθούν σε μια νέα τάξη πραγμάτων. Οι τρόποι που οι άνθρωποι αυτοί επιλέγουν να βιώσουν τέτοιες απώλειες, σε μια διαρκή συνθήκη μη επιτελεσμένου πένθους, συνιστούν τη δική τους αφηγηματική πρόταση, την οποία επιχειρώ να αφουγκραστώ από τη σκοπιά μιας κριτικής και δημόσιας ανθρωπολογίας – διαλογικά, αναστοχαστικά, διαθεματικά, πολυτροπικά και εθνοτοποαυτοβιογραφικά (βλ. παρακάτω).

Το παλίμψηστο των κυριαρχιών: Υλικές και άυλες χαρτογραφήσεις στον καιρό των υπεξούσιων σωμάτων

Μαζεύοντας ετερόκλητα υλικά μαρτυριών και ενθυμίων¹² και δίνοντας χώρο στις τελετουργίες μνημόνευσης, μπορούμε όχι απλώς να καταγράψουμε τις φωνές και τις ιστορίες ζωής, αλλά και να ανιχνεύσουμε τις αποικιακότητες και τις τροπικότητες κυριαρχιών, έτσι όπως ανάγλυφα εγγράφονται στα σώματα, σε στρώματα παλίμψηστων κυριαρχιών. Σε πείσμα των απλών αναπαραστάσεων που προκύπτουν από κάθε γραμμική, εθνο/ευρω/λογοκεντρική ιστορική αφήγηση, αλλά και πέρα από τις νομικοκανονιστικές διαπιστώσεις στο όνομα του εκσυγχρονισμού, των ανθρώπινων και μειονοτικών δικαιωμάτων που επιβάλλονται από τα πάνω (Cowan 2014), η μέθοδος του παλίμψηστου (Okello και Duran 2021) χαρτογραφεί πολυτροπικά, διαθεματικά και πολυδιάστατα το παρελθόν στη συγκυρία

¹² Για την έρευνα και μελέτη επί ετερόκλητου υλικού και τις δυνατότητες μιας ποιητικής συγκρότησης αρχείων με πολιτισμικό και διασπορικό χαρακτήρα ή/και αποικιακό πρόσημο, βλ. Paillias 2005.

του παρόντος. Δύναται να ιχνηλατήσει τις πολλαπλές κυριαρχίες στον *καιρό* (με αναφορά στον προσωπικό χρόνο δράσης και αναπαράστασης)¹³ των υποκειμένων της έρευνας, κυριαρχίες που ασκούνται στη βάση της προσφυγικής, επαρχιακής, μειονοτικής, μεθοριακής, περιφερειακής και θηλυκής εξαίρεσης, έτσι όπως αυτή βιώνεται υλικά και ενσώματα από τα μέσα, όχι γραμμικά και γενικά μέσα στον επίσημο ιστορικό χρόνο. Η δυναμική της επάλληλης στρωματογραφίας που αναδεικνύει η συγκεκριμένη μεθοδολογία ευνοεί τις μυθικού και λογοτεχνικού τύπου αφηγήσεις στη χρονικότητα του προσωποποιημένου *καιρού* των καθημερινών ανθρώπων, και συνεπώς, καθίσταται ιδανική για να αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται το παρόν του παρελθόντος από τα αφανή, απόντα και αποικιοποιημένα σώματα, εκείνα που αποκλείστηκαν από τις κυρίαρχες πρακτικές αφήγησης κι έγιναν υπεξούσια και θηλυκοποιημένα. Πρόκειται για τις κυκλικές μυθικές και, ενίοτε, μυθιστορηματικές, ποιητικές, μουσικές, κινηματογραφικές πρακτικές αφηγήσεων και μνημόνευσης, όπως αυτές που ανακαλούνται από τα υλικά και τις τετριμμένες συνήθειες και γεύσεις της καθημερινότητας (Σερεμετάκη 1997) ή από τις τελετουργίες του σώματος και τα μοιρολόγια που επιτελούν το πένθος της επάλληλης προσφυγοποίησης στη συγκυρία της ζωής τους. Σε αυτές τις πολιτικές αφηγήσεων, εντέλει, οι ερευνητές/τριες πεδίου εμπλεκόμαστε αυτοαναστοχαστικά, διαδραστικά ή/και ακτιβιστικά, εφόσον λειτουργούμε στο πλαίσιο μιας δημόσιας και κριτικής ανθρωπολογίας της οπισθοφυλακής, όπως αυτή που παίρνει θέση στο πλευρό των υπεξούσιων (Sousa 2021).

*Το μοιρολόι της Ευθαλίας*¹⁴ συνιστά ένα τέτοιο εγχείρημα μελέτης. Συνδέεται με την επιστροφή μου σε παλαιότερη έρευνα, αυτήν που έγινε στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, με θέμα τη ζωή προσφυγικών πληθυσμών μετά την εγκατάστασή τους σε πρώην χωριό Βουλγάρων στη Θράκη. Παραθέτω ενδεικτικό απόσπασμα:

Η δική μου απόδοση της παραπάνω ιστορίας, ως είδος αυτοβιογραφού-μενης εθνογραφίας, έγινε με χειμαρρώδη τρόπο σχεδόν αυτόματης

¹³ Παραπέμπω στη διάκριση χρόνου/καιρού με την αρχαιοελληνική τους σημασία, έτσι όπως προτείνεται από τον Erikson και τον Murphy (2021). Ο *χρόνος* περιλαμβάνει αλληλουχίες που δύναται να ποσοτικοποιηθούν γραμμικά, ενώ ο *καιρός* περιέχει την εννοιολόγηση του πρόσφορου και κατάλληλου πλαισίου μυθικής αφήγησης στη μακρά διάρκεια με κυκλική τροπικότητα (σσ. 25-248).

¹⁴ Βλ. αναλυτικά στο Τσιμπιρίδου 2023β, <https://marginalia.gr/arthro/to-moiroloi-tis-eythalias/>

γραφής, μια επιστροφή πολλές δεκαετίες πριν, στο πρώτο μου εθνογραφικό πεδίο (Tsibiridou 1990 και Τσιμπιρίδου 2013). Επιδέχεται πολλών αναγνώσεων και αναλύσεων, πρώτα και κύρια από εμένα την ίδια. Αφορά τη δική μου γιαγιά, την Ευθαλία, στην οποία χρωστώ πολλά, κυρίως τα περισσότερα για την ασφαλή ανέμελη πατρίδα των παιδικών μου χρόνων, έτσι όπως με βοήθησε να γίνω στη συνέχεια ακέραιη ως άνθρωπος, ανθρωπολόγος, φεμινίστρια, αγορομάννα και με κοινωνική ευθύνη πολίτιδα του κόσμου. Το παρόν σχόλιο μετααφήγησης είναι όμως καλό να παραμείνει επιστημονικά στα όρια μιας δημόσιας ανθρωπολογίας και φεμινιστικής εντέλει επιστημολογίας, έτσι καθώς αυθάδικα φλερτάρει με τη μαγεία του Παπαδιαμάντη στον τίτλο. Παραφράζοντας τον τίτλο από το Μοιρολόι της φώκιας (1908), εγγράφομαι παράλληλα στην τροπικότητα αυτού του αριστουργηματικού απόκοσμου παπαδιαμαντικού διηγήματος για να ξετυλίξω την ιστορία της Ευθαλίας, κάποιων άλλων σωμάτων, τόπων και υλικών του συμπεριληπτικού μικρού/μεγάλου κόσμου της. Η εθνοτοποβιογραφία της Ευθαλίας συνιστά μέρος από ένα προσφυγικό, μεταποικιακό και μειονοτικό αρχείο. Περιέχει ένα παλίμψηστο τραυμάτων προσφυγοποίησης, όπως το χτίσιμο ή το επάλληλο χωμάτινο επίχρισμα στο πάτωμα του σπιτιού της. Η υλικότητα της μνήμης και των αισθήσεων, ως μυρωδιά του ζυμωτού σε ξυλόφουρνο ψωμιού στο σώμα της, κατασκευάζει αναμνήσεις και επαναπροσδιορίζει εξω- και ενδοοικογενειακούς δεσμούς μεταξύ θηλυκών κυρίως, μέσα από επιθυμίες γευστικής απόλαυσης, αγάπης με όρους υλικής χόρτασης και συναισθηματικής στέρησης ως πείνας. Ακολουθώντας διαδρομές υλικών όπως το ψωμί (Σερεμετάκη 1997), μαθαίνουμε για τις ιστορίες αντίστασης και φυλακής στη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής και του ελληνικού Εμφυλίου, για τις ιστορίες συμβίωσης/συνάντησης στον φούρνο του Τούρκου της γειτονιάς στην πόλη της Κομοτηνής, για τα πάσχοντα σώματα που χρήζουν φροντίδας σε επίπεδο οικογένειας και γειτονιάς/κοινότητας, από τον αντιστασιακό παππού, στη φιλόγατη άπορη μουσουλμάννα Γεωργία και στον φτωχό παρτιζάνο Χριστόδουλο. Η προσφυγιά αναγκαστική, όπως και οι επάλληλες εξώσεις από το σπίτι της, που μπορεί να μην ήταν, αλλά έγινε η πατρίδα της, ο τόπος αναφοράς όλου του ντουινιά της/του κόσμου της.

Είναι προφανές ότι μια τέτοια προσέγγιση ενδέχεται να προκαλεί αναταραχή στους κόλπους της δυτικής επιστημολογίας, του ιστορικού και νομικοκεντρικού κατεστημένου αφήγησης συγκεκριμένων γεγονότων σε γραμμικό χρόνο. Οι ιστορίες ζωής κοινών ανθρώπων και τόπων,

υπεξούσιων έμφυλων σωμάτων που ζουν στην περιφέρεια, κοντά στα βόρεια σύνορα της χώρας, υπερβαίνουν το ενδιαφέρον των κλασικών αρχείων και την ευρωεθνοκεντρική αφήγηση της εθνικής και ευρωπαϊκής ιστορίας μαχών, διπλωματίας, οικονομίας και πολιτικής, μια ιστορική αφήγηση που συντάσσεται συνήθως ερήμην τους. Επιστημαίνοντας τις σημασίες των κυκλικών και ενσώματων αφηγήσεων, όπως αυτής στο *Μοιρολόι της Ευθαλίας*, από τη σκοπιά μιας τέτοιας μετααφήγησης κριτικής και, εντέλει, δημόσιας ανθρωπολογίας, στον δρόμο της αποαποικιοποίησης, δεν προσβλέπουμε μόνο στη δικαίωση της μνήμης και της φωνής των αφανών: Η ισότιμη πρόσβαση στην παραγωγή γνώσης και αυτογνωσίας απαιτεί τη διάδραση στο πεδίο, μεταξύ κριτικής σκέψης, αυτοαναφορικού αναστοχασμού και ανάδειξης των υλικών τρόπων και πρακτικών της τοπικής φρόνησης/σοφίας των αφανών και των υπεξούσιων σωμάτων. Η συνομιλία όλων με την τεχνουργηματική διαμεσολάβηση της τέχνης, της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου και της περφόρμανς, καθώς και η τοποθέτησή μας στο πλευρό των αφανών και των υπεξούσιων σωμάτων μπορούν να γίνουν καταλύτης για ένα νέο επιστημολογικό παράδειγμα, στο οποίο η γνώση δεν θα παράγεται μόνο εντός των τειχών του πανεπιστημίου, αλλά και εκτός, όπου η κοινωνική δράση θα απομακρύνεται από τους μιμητικούς φολκλορισμούς και τις επιτελέσεις συμμόρφωσης στην εθνικοφροσύνη.

Από τη σκοπιά της αποαποικιοποίησης, με τα εργαλεία της μεταποικιακής κριτικής και με τη χρήση φεμινιστικών μεθοδολογιών που αναδεικνύουν τις σημασίες των θηλυκών τρόπων ζωής, τα παλαιά ερευνητικά δεδομένα μπορεί να (ξανα)ιδωθούν μέσα από τον φακό ενός μεταποικιακού αρχείου, όπου τα τραύματα, η βία και η συμμόρφωση στο εθνοπατριαρχικό μόρφωμα του παρελθόντος θα υπερβαίνουν τον εγκλωβισμό στο πένθος των μειονοτικών και προσφυγικών βιωμάτων μειονεξίας, διαφοράς, εθνικισμού και μισαλλοδοξίας. Με πρόταγμα τη συνάντηση της έρευνας με την πολιτική, παλαιότερες εθνογραφικές και ιστορικές μελέτες δύναται να αξιοποιηθούν για τη διερεύνηση της βασικής μήτρας αποικιακότητας στην περιοχή. Αυτής που συναρθρώνει την εθνοπατριαρχική εθνικοφροσύνη με την προσφυγικότητα και τη μειονοτικοποίηση, τη ζωή στην παραμεθόριο, στα σύνορα και στην επαρχία με τις παλίμψηστες έξεις θρησκευτικού πατριωτισμού, φολκλορισμού, οικογενειακού αμοραλισμού, πατρωνίας και παραγοντισμού στην περιοχή. Ωστόσο, όπως ήδη υπόσχονται κάποια αυτοαναστοχαστικά και δημιουργικά εγχειρήματα στην πολιτική και καλλιτεχνική σκηνή μιας αμφιθυμικής Θεσσαλονίκης, η

ομολογία και η επιτέλεση του τραύματος και της απουσίας των αφανών (ως μοιρολόι, ποιητικός καημός ή ραπάρισμα) οραματίζεται ήδη, καθώς εμπρόθετα επιθυμεί, μια πιο άμεση και συμπεριληπτική διαμόρφωση του παρόντος.¹⁵ Μήπως ήρθε ο καιρός να τα αφουγκραστούμε όλα αυτά και να τα μελετήσουμε από κοινού, έτσι όπως συναρθρώνονται σε ένα σύνθετο, ετερογενές και πολυμορφικό μεταποικιακό αρχείο;

¹⁵ Ενδεικτικά τα δύο παραδείγματα, αφενός, η περίπτωση του κοσμοπολίτη τέως δημάρχου Γιάννη Μπουτάρη, και αφετέρου, αυτή του μουσικού και δασκάλου Δημήτρη Μυστακίδη, στη σκοπιά μιας κοσμοπολιτικής των υπεξουσίων (βλ. αναλυτικά στο Τσιμπιρίδου 2022).

Βιβλιογραφία

- Αλβανός, Ραυμόνδος, 2017, *Σλαβόφωνοι μια πρόσφυγες*. Κράτος και πολιτικές ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Bhabha, Homi, 2021, *The Location of Culture*, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Ελένη Καλλιμοπούλου (επιμ.), 2021, *Προφορική ιστορία και αντι-αρχαία Φωνές, εικόνες και τόποι*. Ένωση Προφορικής Ιστορίας), https://cmc.panteion.gr/images/Publications/Gazi_oral_history.pdf
- Calotychos, Vangelis, 2003, *Modern Greece: A Cultural Poetics*, Νέα Υόρκη: Berg.
- Cowan, Jane, 2014, «Τεχνικές εθνικής υποκειμενοποίησης κατά την εθελοντική ελθνοβουλγαρική ανταλλαγή πληθυσμών», στο: Ευθ. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας. Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, σσ. 81-112, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γαζή, Έφη, 2011, «Πατρής θρησκεία, οικογένεια». *Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*, Αθήνα: εκδ. Πόλις.
- , 2020, *Άγνωστη χώρα. Ελλάδα και Δύση στις αρχές του 20ού αιώνα*, Αθήνα: εκδ. Πόλις.
- Γουργουρής, Στάθης, 2007, *Έθνος-όνειρο: Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, μτφρ.: Θανάσης Κατσίκερρος, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Davis, Angela, 2018, *Φεμινισμός της κατάργησης, θεωρίες και πρακτικές του καιρού μας*, μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα: Νήσος.
- Erikson Paul A. και Liam D. Murphy, 2021, *A History of Anthropological Theory*. (6thed.), University of Toronto.
- Fanon, Franz, 1952, *Peau noire, masques blancs*, Paris: Éditions du Seuil.
- Federici, Silvia, 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, μτφρ.: Ίρια Γραμμένου, Λία Γυιόκα, Παναγιώτης Μπίκας, Λουκής Χασιώτης, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων.
- Hart, Laury. K., 2006, "Provincial Anthropology, Circumlocution, and the Copious Use of Everything," στο Anastasia Karakasidou and Fotini Tsimbiridou (επιμ.). *The Journal of Modern Greek Studies: Special issue: Ethnography-ing Greece in Late Modernity*. Volume 24, No. 2, October 2006, σσ. 307-346.
- Haraway, Donna, 1988, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, 14(3), σσ. 575-599.
- Herzfeld, Michael, 2002, "The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism", *South Atlantic Quarterly*, 101(4), σσ. 899-926.
- Hirschon, Renée, 2003, "Unmixing Peoples' in the Aegean Region." Στο Hirschon, Renée (επιμ.) *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Population Exchange between Greece and Turkey*, σσ. 3-12, Νέα Υόρκη και Οξφόρδη: Bergahn Books.
- İşsiz, Asli, 2018, *Humanism in Ruins. Entangled legacies of the Greek-Turkish Populations Exchange*, Stanford University Press.
- İşsiz, Asli, 2021, "Theorizing Palimpsests: Unfolding Pasts into the Present", *History of the Present* 11(2): 193-208. DOI: <https://doi.org/10.1215/21599785-9015288>
- Καρακασίδου, Αναστασία, 2000, *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη 1870-1990*, Αθήνα: Οδυσσέας.

- Κοινωνικό Εργαστήριο Θεσσαλονίκης (συλλογικό), 2023, «Υποκείμενα σε κρίση, ιστορίες, πόλη και κοσμοπολιτική», στο Βασίλης Δαλκαβούκης, Ρίκη Βαν Μπουόσχετεν, Γιώργος Τσιώλης και Αντώνης Αντωνίου (επιμ.), *Αφηγήσεις ζωής σε καιρούς κρίσης. Μνημονικές αναπαραστάσεις, ταυτοτικές αναζητήσεις και μεθοδολογικοί αναστοχασμοί*, σσ. 308-388, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, chrome-extension://efaidnbmnnnibpccaipjcgclcfindmkaj/https://epi.uth.gr/wp-content/uploads/2023/11/afigiseis_zois.pdf
- Κυτουργός, Νίκος και Ελίτα Κουνάδη, 2021, «Ένα μουσικό οδοιπορικό στους σπάγιους θησαυρούς της βόρειας Ελλάδας», στο Μαράτος Ανδρέας (επιμ.) *1821-2021 Μνήμες τεχνών-Θραύσματα ιστορίας*, σσ. 803-831, Αθήνα: Νήσος /Instituto Νίκος Πουλατζάς.
- Κωστόπουλος, Τάσος, 2007, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922)*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Κωστόπουλος, Τάσος, 2008, *Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Λαφαζάνη, Δώρα, 1977, «Μικτά χωριά του Κάτω Στρυμώνα: Εθνότητα, κοινότητα και εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα* 63, σσ. 96-107.
- Mignolo, Walter D., 2000, *Local Histories/Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade, 2021, *Φεμινισμός χωρίς σύνορα: Αποαποικιοποίηση της θεωρίας και αλληλεγγύη στην πράξη*, μτφρ.: Ελένη Μπούρου, Τίνα Στάικου, Αθήνα: Oposito.
- Mamdani, Mahmood, 2001, "Beyond Settler and Native as Political Identities: Overcoming the Political Legacy of Colonialism," *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 43, No. 4 (Oct., 2001), σσ. 651-664.
- Mamdani, Mahmood, 2020, *Neither Settler nor Native: The Making and Unmaking of Permanent Minorities*, Κέιμπριτζ: The Belknap Press of Harvard U.P.
- Μάνος, Ιωάννης, 2014, «Ζώντας (σ)τα σύνορα: Μία εθνογραφική προσέγγιση του εθνικισμού στην καθημερινότητα», στο Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας: σύνορο σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, σσ.179-206, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μαραντζίδης Νίκος, 2012, *Γιασασίν Μιλλέτ: Ζήτω το έθνος. Προσφυγιά, κατοχή και εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνοορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδ. Κρήτης.
- Morrison, Toni, 1987, *Beloved*, Νέα Υόρκη: Albert A. Knopf Inc [ελληνική έκδοση: *Αγαπημένη*, μτφρ.: Κατερίνα Σχινά, Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2019].
- Okello, W. Kwamogoi και Antonio Duran, A., 2021, "Here and There, Then and Now': Envisioning a Palimpsest Methodology", *International Journal of Qualitative Methods* Volume 20: 1-10, DOI: 10.1177/16094069211042233".
- Πανουργιά, Νένη, 2013, *Επικίνδυνοι πολίτες-Η Ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, 2009, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Papaïlias, Penelope, 2005, *Genres of Recollection: Archival Poetics and Modern Greece*, New York: Palgrave Macmillan.
- Peglidou, Athena, 2023, "Technologies coloniales et auto-coloniales à la périphérie de l'Europe : images et imaginaire de la tradition folklorique grecque," *Politika*

- 1/1/2023. <https://www.politika.io/fr/article/technologies-coloniales-autocoloniales-a-peripherie-leurope-images-imaginaire-tradition>
- Rodogno, Davide, 2021, *Night on Earth. A History of International Humanitarianism in the Near East, 1918-1930*, Κείμενριτζ: Cambridge University Press.
- Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, 2016, *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική, χώρος, και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα, 2017, «Εδώ καπούτ»: *Η βία του συνόρου. μετανάστευση, εθνοκφοροσύνη και φύλο στην ελληνοαλβανική μεθόριο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Σαλβάνου, Αιμιλία, 2018, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Santos, Boaventura de Sousa, 2007, «Beyond Abyssal Thinking: From Global Lines to Ecologies of Knowledges», *Review*, XXX, 1, σσ. 45-89.
- Santos, Boaventura de Sousa, 2021, *Postcolonialism, Decoloniality, and Epistemologies of the South*, Oxford dict. Sociology, University of Coimbra <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.1262> Published online: 29 November
- Σερεμετάκη, Νάντια, 1997, *Παλιννόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης.
- Spivak, Gayatri, 2006, "Subaltern Studies: Deconstructing Historiography". Στο *Spivak In Other Worlds*, σσ. 270-304, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Stroebel, William και Kristina Gedgoudaitė, 2022, «Borders, Belonging, and Refugee Memory since the Greco-Turkish War and Population Exchange.» *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 40 (2) σσ. vii-xxxvii. *Project MUSE*, doi:10.1353/mgs.2022.0021
- Stoler, Ann. L., 2002, Colonial archives and the arts of governance. *Archival Science* 2, σς 87–109 <https://doi.org/10.1007/BF02435632>
- Τρουμπέτα, Σεβαστή, 2001, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης: το παράδειγμα των Πομάκων και των τσιγγάνων*, Αθήνα: Κριτική.
- Tsibiridou, Fotini (Διατριβή-Thèse nouveau régime), 1990, *Tradition et transition: Etude de la formation économique et sociale d'une communauté mixte de réfugiés* (Thrace – Grèce), Paris: EHESS.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 1999, «Χώρος και συμβολικά συστήματα ταφής : Η περίπτωση του Νυμφαίου Φλώρινας», *Μνημείο και Περιβάλλον* No 4-5, σσ. 11-21.
- Tsibiridou, Fotini, 2000, *Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles*, Paris: L'Harmattan.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 2005, «Πολιτικές της ετερότητας στο τέλος του 20ού αι. Η πορεία προς την 'πολυπολιτισμικότητα' της ελληνικής Θράκης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 118, σσ. 59-93.
- Tsibiridou, Fotini, 2006, "Writing about Turks and Powerful Others: Journalistic *heteroglossia* in Greek Thrace", *South European Society & Politics* 11(1), σσ. 129-143.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 2006, «Πώς μπορεί κανείς να είναι Πομάκος» στην Ελλάδα σήμερα; Αναστοχασμοί για ηγεμονικές πολιτικές σε περιθωριακούς πληθυσμούς», στο: Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας*, σσ. 209-236, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Tsibiridou, Fotini, 2011, "Multiplying minoritization processes for new migrants. From legal positivism to creative hermeneutics", *Annuaire International des Droits de l'Homme*, vol. 6, σσ. 293-313.

- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 2013, «Ανάμεσα στο «έθνος και το κράτος»: Η επαναδιαπραγμάτευση της ατελούς σχέσης πολίτη/κράτους στη Θράκη», στο: Κατερίνα Ροζάκου και Ελένη Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, Κοινωνία πολιτών, βία*, σσ. 205-238, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- , 2019, «Εθνογραφία από το κέντρο μιας παγκόσμιας Πόλης: φεμινιστική κριτική και τέχνη, γυναικείες μνήμες, ευάλωτα σώματα και κοσμοπολιτική», *Marginalia*, τ. 5, αφιέρωμα *Πένες γυναικών, ιστορίες (α)ορατότητας*, <https://marginalia.gr/arthro/ethnografia-apo-to-kentro-mias-pagkosmias-polis-feministikiki-kritiki-kai-techni-gynaikeies-mnimes-eyalota-somata-kai-kosmopolitiki/?fbclid=IwAR3h9vDzm6mezeQxQLSs-asgYVXdZnzfniLeuoWNUJcP-vY41odcoB-J11F0>
- , 2021, «Σημειώσεις για τις κοσμοπολιτικές πρακτικές των υπεξούσιων στην Ελλάδα και τις γειτονιές της.» *Decolonize Hellas* ιστολόγιο, 26 Μαρτίου, <https://decolonizehellas.org/el/simeioseis-gia-tis-kosmopolitikes-praktikes-ton-ypexousion-stin-ellada-kai-tis-geitonies-tis/>
- Tsibiridou, Fotini, 2022, «On Honor and Palimpsest Patriarchal Coloniality in Greece, the Western Balkans, and the Caucasus. Anthropological Comparative Accounts from a Post-Ottoman Decolonial Perspective», *Genealogy* 6(3), doi:10.3390/genealogy6030073
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 2023α, «Με τον φακό ενός μεταποικιακού αρχείου: Νέες Χώρες, βορειοελλαδική μεθόριος και το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, πριν και μετά το 1922». Κείμενα ημερίδας *100 χρόνια από το 1922*, <https://roulantzas.gr/100-chronia-apo-to-1922-2i-ekdilosi-keimena/>
- , 2023β, «Το μοιρολόι της Ευθαλίας. Το προσφυγικό ως μεταποικιακό, πολιτισμικό και μειονοτικό αρχείο, πριν και μετά το 1922: Μια σύντομη εθνο-τοπο-βιογραφία», *Marginalia* 14, *Αφιέρωμα 1922-23: Σε ποια πέτρα σε ποιο χώμα*, <https://marginalia.gr/arthro/to-moiroloi-tis-eythalias/>
- Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος (επιμ.), 2023 [2006], *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα: Κριτική.
- , 2021, *Σύνορα, Κυριαρχία, Γραμματόσημα. Οι μεταβολές του ελληνικού εδάφους, 1830-1947*. Καπόν – Ίδρυμα Λάσκαρη.
- Quijano, Anibal, 2000, «Coloniality of power, Eurocentrism, and Latin America», *Nepentla: Views from the South*, 1(3) σσ. 533-580, Retrieved from <http://www.unc.edu/~aescobar/wan/wanquijano.pdf>.
- Wekker, Gloria, 2016, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*, Duke University Press.

Σίσσυ (Ασπασία) Θεοδοσίου

Κοινωνική Ανθρωπολόγος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΟΙ ΖΩΕΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ ΜΕΤΡΑΝΕ! ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΚΕΟΣΗΝΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ

■ Αντί εισαγωγής

*Ανάμεσα σε εμένα και στον άλλο κόσμο υπάρχει πάντα ένα ερώτημα:
από κάποιους δεν τίθεται λόγω λεπτότητας,
από άλλους επειδή αντιμετωπίζουν δυσκολία να το θέσουν
στη σωστή του διάσταση. Όλοι, ωστόσο, το ακουμπούν έστω
και φευγαλέα: Πώς είναι να είσαι το πρόβλημα;
W.E.B. DU BOIS (2007 [1903])*

Η παρούσα παρέμβαση εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου πεδίου προβληματισμού που έχει διανοίξει η πρωτοβουλία *décolonize hellás* για τη φυλή και το έθνος. Εκκινώντας από μια σύντομη αναστοχαστική παρουσίαση της εθνογραφικής μου εμπειρίας με συγκεκριμένες κοινότητες Ρομά στην Ελλάδα, και με άξονα, αφενός, τη δική τους εμπειρία εγγραφής στην κατηγορία της «φυλής», και αφετέρου, τη διαρκή και επιμένουσα φυλετικοποίησή τους, τονίζω την ανάγκη κατανόησης του σύνθετου και αντίξοου κοινωνικού και πολιτικού παρόντος των Ρομά (και) στην Ελλάδα μέσα από τη μεταποικιακή και αποαποικιακή κριτική, θεωρία και ακτιβιστική πρακτική, όπως αυτή εστιάζει στις έννοιες του έθνους και της φυλής. Σ' αυτή την κατεύθυνση κινείται και η πρότασή μου για δημιουργία ενός πολιτισμικού αρχείου αντισιγγανισμού (ΠΑΑ).

■ Εθνογραφικά και αναστοχαστικά

Η ερευνητική μου ενασχόληση με μια ομάδα Γύφτων¹ μουσικών στην Ήπειρο, κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα, στο μεταίχμιο της χιλιετίας, με έφερε αντιμέτωπη από νωρίς με μια σειρά από επιστημολογικά/εννοιολογικά αδιέξοδα. Συνειδητοποίησα τότε την αδυναμία μου να «στριμώξω» την ομάδα που μελετούσα στα ανθρωπολογικά «παραδείγματα» γύρω από τη μελέτη των Γύφτων/Τσιγγάνων/Ρομά που ήταν κυρίαρχα τη δεκαετία του '90 (Gay Y Blasco 1999, Stewart 1997), παραδείγματα που εστίαζαν στον εθνοτισμό ή/και στη μελέτη της πολιτισμικής διαφοράς.² Θυμάμαι επίσης τη δυσφορία των υποκειμένων της έρευνάς μου απέναντι στην πρόσληψή τους με όρους μειονότητας, απέναντι, δηλαδή, στην ομογενοποίησή τους στην κατηγορία «Τσιγγάνοι», όπως και το πώς αποδομούσαν την ταυτοτική κατηγορία «Ρομά»,³ λόγω της υποστασιοποίησης των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των διαφορετικών ομάδων στην οποία αυτή παρέπεμπε.⁴ Άλλωστε, οι κυρίαρχες επιστημολογικές κατηγορίες και ο δημόσιος λόγος δεν άφηναν χώρο στις δικές τους εκφορές καταγωγής, διαφοράς και «ανήκειν», οι οποίες, σε αντίθεση με όλα τα στερεότυπα (ακόμα και αυτά της «νέας εθνογραφίας»), είναι συνυφασμένες με τον τόπο, την ιστορία του και αυτήν της κυρίαρχης ομάδας (Theodosiou 2011), και φυσικά, έχουν αποσιωπηθεί. Οι εκφορές αυτές συνιστούν, ουσιαστικά, μια εναλλακτική εννοιολόγηση της πολιτειότητας (Ong 2006) και του γνωστού στερεότυπου του «νομαδισμού» που τους κατατρέπει υπ' αυτό το πρίσμα, αποτέλεσαν ένα κριτικό σημείο αναστοχασμού στο πεδίο των σπουδών μετακίνησης και μετανάστευσης (Yildiz και De Genova 2018). Τέλος, η

- 1 Χρησιμοποιώ τον όρο *Γύφτοι* αναφερόμενη στους Γύφτους του Παρακαλάμου, καθώς έτσι αυτοπροσδιορίζονται τα ερευνητικά μου υποκείμενα. Για τους όρους *Γύφτος/Τσιγγάνος* βλ. ενδεικτικά, Hunt (1996).
- 2 Οι μελέτες της «νέας εθνογραφίας» (Theodosiou 2010) χαρακτηρίζονται από την κατανόηση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των Ρομά, μέσα από τη διαπλοκή πολιτισμικού και πολιτικού, και κινούνται πέρα από την απολιτική και ρομαντική αναπαραγωγή της ιδιαιτερότητας των Ρομά της παραδοσιακής τσιγγανολογίας.
- 3 «Πολλά άτομα που ανήκουν σε αυτή την κοινωνική ομάδα ζητούν ξανά να αποκαλούνται Τσιγγάνοι με το σκεπτικό ότι ο όρος Ρομά είναι ένας όρος που τους επιβλήθηκε και ο οποίος υπερκαλύπτει την ελληνική ταυτότητα των Τσιγγάνων που ζουν στην Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα αποδίδει εθνοτικό χαρακτήρα σε αυτή την κοινωνική ομάδα, δηλαδή τους χαρακτηρίζει ως ξεχωριστό έθνος» (Γαλάνης 2023).
- 4 Για μια εξαιρετική ανασκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας για τους Ρομά, βλ. Τρουμπέτα (2008).

συμβίωση μαζί τους με έφερνε καθημερινά αντιμέτωπη με το διαρκές επίδικο του (έμφυλου) λευκού σώματός μου, σε αντιδιαστολή με τη δική τους «μαυρίλα», η οποία επανερχόταν στον λόγο τους ως χαρακτηριστικό της πρακτικής και της εμπειρίας τους – με όρους που σήμερα μπορώ να κατανοήσω ως απότοκους των διαδικασιών φυλετικοποίησης και αποκλεισμού όσων σωμάτων κρίνονται ως «μη λευκά» από το ελληνικό εθνικό φαντασιακό. Προκειμένου να τους καταλάβω, χρειάστηκε συχνά να προσφύγω στο παράδειγμα των Αφροαμερικάνων (Θεοδοσίου 2009).⁵ Την ίδια στιγμή, ωστόσο, μάθαινα ότι ο όρος *φυλή* δεν αποτελούσε οικεία κατηγορία για την κοινωνική ζωή και την ακαδημαϊκή σκέψη στο ελληνικό συγκείμενο. Εδώ, η ερμηνεία των διάφορων μορφών ετερότητας έπρεπε να εγκιβωτιστεί στο εθνικό/εθνοτικό παράδειγμα⁶ και, συνεπώς, να αποσιωπήσει τους συσκοτισμένους αλλά υπαρκτούς διεθνικούς ετεροπροσδιορισμούς του φυλετικού με το εθνικό/εθνοτικό ή και το θρησκευτικό (για παράδειγμα, Baker 2018, Imre 2015), καθώς και τις εδαφοποιημένες συνυφάνσεις του.

Τέτοιου είδους δυσφορίες και αδιέξοδα –δικά μου, ως ανθρωπολόγου, αλλά και των υποκειμένων της έρευνας–, σε συνδυασμό με τη για δεκαετίες «υπέροχη απομόνωση» (Willems 1997: 305) της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας μελέτης των Ρομά, με έκαναν να απομακρυνθώ από το εν λόγω πεδίο για παραπάνω από μια δεκαετία. Στο μεταξύ, βρέθηκα να συνομιλώ με Μιζραχί υποκείμενα στο Ισραήλ (Θεοδοσίου 2020) και να μουśμαι σε διερωτήσεις και θεωρήσεις που αρθρώνονται με άξονα τη μεταποικιακή σκέψη γύρω από τη φυλή και το έθνος, στο πλαίσιο της εκεί εποικιστικής αποικιοκρατικής συνθήκης. Στην εκεί εμπειρία μου διαπίστωνα συχνά συνάφειες μεταξύ κοινοτήτων Ρομά της Ελλάδας και Μιζραχί του Ισραήλ, σχεδόν προγραμματικού χαρακτήρα: Αυτές αφορούσαν τις αποικιακές τροπικότητες που αναπτύσσονται εντός κρατικών καθεστώτων και συναρθρώνουν γύρω τους πολλαπλές και διαθεματικές μορφές καταπίεσης, υποτίμησης και, εντέλει, αποκλεισμού. Στα καθ' ημάς, οι συνάφειες αυτές αιτιολογούνται, μεταξύ άλλων, στη βάση του ελλειμματικού χαρακτήρα του εθνικού και θρησκευτικού τους φρονήματος, ενώ στο Ισραήλ οι αντίστοιχες ελλειμματικότητες αφορούν τη

⁵ Lemon (1995) και (2019).

⁶ Παρά τις πρόσφατες παραδοχές ότι η «φυλή τέθηκε στην υπηρεσία του έθνους» (βλ. Χαμηλάκης και Γκρήνμπεργκ 2022: 137, 156) το εθνικό συνεχίζει να ερμηνεύεται ως ταυτοτική διαφορά φαινομενικά αυτονομημένη από τη «φυλή».

σύνδεσή τους με τον «αραβικό» κόσμο και την απουσία της –συγκροτητικής για τη σύγχρονη ισραηλινότητα– συνθήκης του Ολοκαυτώματος.⁷

Οι αναζητήσεις αυτές με έφεραν, στο πλαίσιο της κολεκτίβας *dēcoloiize hellás*, σε επαφή με θεωρίες και πρακτικές αποαποικιοποίησης, με αποικιακές γενεαλογίες και τεχνολογίες, και φυσικά, με το διακύβευμα της ίδιας της έννοιας «Hellas». Στον βαθμό που η τελευταία συνδιαμόρφωσε, μαζί με την αποικιοκρατία, νοοτροπίες, πρακτικές, τεχνολογίες και ταυτότητες (όπως και τα αντίστοιχα καθεστώτα νοήματος), έχει διασφαλίσει μια εθνική κυριαρχία λευκότητας, αφήνοντας πίσω της μια παρακαταθήκη εξάρτησης, αποικιοποίησης και φυλετικοποίησης των ντόπιων πληθυσμών, όπως οι Ρομά, η οποία μένει, ωστόσο, να διερευνηθεί με μεγαλύτερη προσοχή (Καλότυχος 2023).

■ Από την ενσωμάτωση και την ένταξη στη ΔΗΚΕΟΣΗΝΗ

*Δεν ήταν η βενζίνη, δεν ήταν τα λεφτά,
οι μπάτσοι πυροβόλησαν γιατί ήτανε Ρομά.*

Σύνθημα στις διαδηλώσεις μετά τον θάνατο του Κώστα Φραγκούλη

Στο πλαίσιο αυτής της διερεύνησης, και μεταφέροντας την εστίαση από την τοπική ενδεχομενικότητα της γύφτικης/ρόμικης ταυτότητας στις πρόσφατες θαρραλέες διαμαρτυρίες Ρομά κοινοτήτων στον εκκωφαντικό απόηχο των δολοφονιών του Νίκου Σαμπάνη και του Κώστα Φραγκούλη,⁸ οι αναλυτικές μου αναζητήσεις συναντήθηκαν με τα κεντρικά τους αιτήματα/συνθήματα: «ΟΙ ΖΩΕΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ ΜΕΤΡΑΝΕ!» και «ΔΗΚΕΟΣΗΝΗ!».⁹ Με αυτά, οι Ρομά διεκδικούν ζωές με σημασία και πολιτικές με ηθική και δικαιοσύνη, αναδεικνύοντας καίριες πτυχές της βιωμένης εμπειρίας τους στην ελληνική συνθήκη.¹⁰ Πιο συγκεκριμένα, τα θέματα που αναδεικνύουν είναι τα εξής:

7 Και στις δύο περιπτώσεις μπορεί κανείς να διαγνώσει μια απόχρωση της φυλής που προσιδιάζει σε εκείνη της «κάστας». Και οι δύο ως μορφές διάκρισης θεμελιώνονται ή/και εμπεδώνονται στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας και του φυλετικού καπιταλισμού. Για τις συνάφειές τους βλ. ενδεικτικά, Fárez (2023) και Chhabria (2023).

8 Ο Νίκος Σαμπάνης σκοτώθηκε στο Πέραμα (10/2021) από αστυνομικούς της ομάδας Δίας. Ο Κώστας Φραγκούλης σκοτώθηκε από τα πυρά αστυνομικού κατά τη διάρκεια καταδίωξης στα Διαβατά (12/2022).

9 Ελλάν Πασσέ (2022).

10 Για το ζήτημα της εκπαίδευσης βλ. ενδεικτικά, Δασκαλάκη (2010).

1. Η σημαντική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης της πλειονότητας των Ρομά κοινοτήτων στη χώρα,¹¹ ιδιαίτερα κατά την εποχή της κρίσης και της περαιτέρω εδραίωσης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών (Themelis 2016). Η φτωχοποίηση και η υπαγωγή τους σε συνθήκες ανειδίκευτης ή εποχικής εργασίας, στο πλαίσιο του φυλετικού καπιταλισμού,¹² ή/και η εξάρτησή τους από την επιδοματική πολιτική.
2. Οι οικιστικές δομές-καταυλισμοί που αποτελούν «ζώνες της μη ύπαρξης» (Fanon 1967)¹³ και καταλαμβάνουν συγκεκριμένη θέση στο πλαίσιο της φυλετικής/εθνικής ιεραρχίας. Οι δομές αυτές σηματοδοτούνται γεωγραφικά ως μια χωροφυλετική πολιτική τεχνολογία (Picker 2017) που αποκλείει, φυλετικοποιεί και καταδικάζει τους/τις κατοίκους τους σε ένα κατώτερο στάτους,¹⁴ παγιδεύοντάς τες/τους ταυτόχρονα σε ένα φαύλο κύκλο πολλαπλής στέρησης, διαγενεακής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.¹⁵
3. Η περαιτέρω αποσάρθρωση της πολιτεότητάς τους¹⁶ και η αποπομπή τους από το σώμα του έθνους, ως «άλλων» που θεωρούνται θεμελιωδώς απολίτιστοι, αναξιώπιστα, παραβατικοί και, ως εκ τούτου, δυσκυβέρνητοι. Εξάλλου, μέσω αυτής της παθολογικοποίησης και ποινικοποίησής τους, τα Ρομά υποκείμενα αποκτούν μια συγκεκριμένη μορφή υπερ-ορατότητας, προκειμένου να δικαιολογηθεί η διαρκής επιτήρησή τους, γεγονός που με τη σειρά του καθιστά τη βία που ασκείται πάνω τους ως τον αναγκαίο τρόπο διαχείρισής τους.

11 Καταγράφονται, για παράδειγμα, υψηλά ποσοστά ανεργίας (64%) και άτυπης απασχόλησης (54%). Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης 2022

12 Βλ. Κοσματόπουλος, στον παρόντα τόμο. Παρά τη σημασία του έργου του Robinson για την κατανόηση της φυλετικής διαμόρφωσης των ταξικών ομάδων στη φεουδαρχική Ευρώπη (1983: 26), πολύ πριν κατανοηθεί το ζήτημα του φυλετισμού με άξονα τους Αφρικανούς, και παρά τη θέση του Robinson ότι το έθνος δεν αποτελεί μονάδα ανάλυσης για την κοινωνική ιστορία της Ευρώπης, σχεδόν όλες οι μειονότητες που εξετάζει ορίζονται από τη λογική του έθνους, γεγονός που δεν του επιτρέπει να σκεφτεί με άξονα μια διεθνική «μειονότητα», όπως οι Ρομά.

13 Από την πολυσυζητημένη εννοιολογική σύνδεση της βιοπολιτικής με την κατάσταση εξαίρεσης (Agamben 2005) στη νεωτερική συνθήκη απουσιάζουν η όποια αναφορά στην έννοια της φυλής και η σύνδεση μεταξύ νεωτερικότητας και αποικιοκρατίας.

14 Οι τετρακόσιες εξήντα δύο περιοχές διαβίωσης των Ρομά στην Ελλάδα παρουσιάζουν χαμηλή διαθεσιμότητα βασικών υποδομών διαβίωσης. Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης 2022

15 Οι αναλογίες με τις πομάκιες ζώνες (Τσιμπιρίδου 2006) αξίζουν πιο αναλυτική διερεύνηση.

16 Ενδεικτικό είναι το ζήτημα της ανιθαγένειας, <https://ellanpasse.com/2023/02/19/oi-αόρατοι-άνθρωποι-το-καθεστώς-ανιθα/>

4. Ο πολλαπλασιασμός των φαινομένων αντιτσιγγανισμού κι ένα είδος «φυλετικού φακελώματος», κλασικό παράδειγμα του οποίου αποτελεί η αστυνομική βαρβαρότητα εναντίον τους.¹⁷ Τα φαινόμενα αυτά προσλαμβάνονται στο πλαίσιο μιας ρυθμιστικής τακτικής με σκοπό την επιτήρηση, τον έλεγχο και την πειθάρχηση του σώματος των Ρομά στη δημόσια σφαίρα, όταν κινούνται εκτός των προδιαγεγραμμένων ζωνών ορατότητας. Αξιοποιείται επίσης μια λιτή συναισθηματική οικονομία η οποία, όντας παράγωγο των πολλαπλών και συνυφασμένων κρίσεων που παράγει ο νεοφιλελευθερισμός, διακρίνει με σαφήνεια τα νομιμοποιημένα από τα «λαθραία» υποκείμενα, με αποτέλεσμα να εντείνονται και να εδραιώνονται προϋπάρχοντες ρατσισμοί.
5. Οι αποσπασματικές κινήσεις ανάδειξης και καταδίκης του αντι-Ρομά ρατσισμού, οι οποίες εκκινούν συνήθως από *περιστασιακή* αντίληψη της βίας που ασκείται εναντίον τους, ως μια εξαίρεση στην κανονικότητα. Μια τέτοια αντίληψη, ωστόσο, συσκοτίζει το γεγονός ότι η συγκεκριμένη βία, εναντίον των Ρομά ή άλλων υπεξουσιών, έχει αποκτήσει πλέον τον χαρακτήρα «ατμόσφαιρας» (Harris 1990, Grenshaw 1991). Η ατμοσφαιρική αυτή έρχεται να συσκοτίσει τη βιοπολιτική και θανατοπολιτική διάσταση της βίας που τους ασκείται, και να την αποκόψει από τη μακρά ιστορία αποστέρησης και υπονόμευσής τους από τη λευκή/εθνική εξουσία, αποποινικοποιώντας την, εντέλει. Την ίδια στιγμή, σε μοναδική της αιτία ανάγεται η «δυσλειτουργικότητα» των ίδιων (Van Baar και Vermeersch 2017).
6. Η περιορισμένη συζήτηση σχετικά με τον βιωμένο ρατσισμό ως κεντρική διάσταση της ιστορικής εμπειρίας των Ρομά στην Ελλάδα. Αυτή η «επιστημολογία της αγνοίας» (Alcoff 2007) αντανακλάται στη σχεδόν ολοκληρωτική απουσία αναγνώρισης της ιστορίας τους στην Ελλάδα (εξαιρούμενης, ίσως, της μουσικής και φολκλορικής συνεισφοράς τους), ενώ έχει ως εμβληματικό αναφερόμενό της τη μνημονική υποτίμηση του Ρομά Ολοκαυτώματος (τόσο στον ακαδημαϊκό όσο και στον δημόσιο λόγο της χώρας μας), σε σχέση, για παράδειγμα, με το εβραϊκό. Συνοδεύεται, δε, από την πρόσληψη του αντιτσιγγανισμού ως συνέπεια του «τρόπου ζωής των Ρομά» και του «διαφορετικού» πολιτισμού τους, με αποτέλεσμα αυτός να αποκτά τον χαρακτήρα

¹⁷ Βλ. έκθεση ECRJ (2022). Επίσης, Παπασαθόπουλος (2023) και Fassin (2023).

πολιτισμικού (και όχι πολιτικού) προβλήματος. Τέτοιες αντιλήψεις συναντώνται συχνά με μια πατερναλιστική αντίληψη που κυριαρχεί, ιδίως σε τμήματα της Αριστεράς, ότι οι Ρομά είναι «ανήλικοι» και «άβουλοι» και, συνεπώς, χρειάζονται στοργή και προστασία (Μπαλτσιώτης 2015, Kocze και Trehan 2009).

7. Ο εγκλωβισμός τους στο σημείο τομής πολιτικών με συχνά αντιφατικά χαρακτηριστικά: πολιτικών που στοχεύουν στην κοινωνική ένταξη ευπαθών ομάδων πληθυσμού («Νέα εθνική στρατηγική για την κοινωνική ένταξη και μείωση της φτώχειας»), πολιτικών που συμπεριλαμβάνουν τους ίδιους ως ομάδα-στόχο (για παράδειγμα, πολιτικών για νέους εκτός εκπαίδευσης, απασχόλησης και κατάρτισης) και πολιτικών κοινωνικής ένταξης με αποκλειστική στόχευση τους ίδιους (Σχέδιο Δράσης για την κοινωνική ένταξη των Ρομά), οι οποίες συνήθως εκκινούν από οδηγίες και προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα τελευταία, παρότι στο πέρασμα του χρόνου ακολουθούν μια διαφοροποιημένη ατζέντα (ανθρωπιστική, αναπτυξιακή, πολυπολιτισμική, συμπεριληπτική), εντέλει, εδράζονται στη φιλελεύθερη ιδεολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στις έννοιες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας, της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και της ενσωμάτωσης. Οι Ρομά κοινότητες εκφράζουν μια όλο και αυξανόμενη δυσφορία για αυτές τις πολιτικές, ενώ η ελληνική κοινότητα ειδικών αποδίδει την αναποτελεσματικότητά τους στην αποσπασματικότητα των παρεμβάσεων ή/και στη μη παραγωγική συνεργασία των αρμόδιων φορέων (Ηλιάδης 2020, Μπαλτσιώτης *ό.π.*).
8. Η αναποτελεσματικότητα των θεσμικών παρεμβάσεων μετατρέπεται, εξάλλου, σε εκ νέου κριτική κατά των Ρομά υποκειμένων, αντί να αποτελέσει αφορμή για την προβληματοποίηση του κυρίαρχου παραδείγματος κοινωνικής ενσωμάτωσης¹⁸ δίνει, έτσι, άλλοθι στη «λευκή αθώτητα» (Wekker 2016) του ελληνικού λαού, τα ευαίσθητα κομμάτια του οποίου ικανοποιούνται με την έκφραση σεβασμού στην «πολιτισμική διαφορά» των Ρομά. Στον βαθμό που οι πολιτικές της ενσωμάτωσης

¹⁸ Η βιβλιογραφία εκτός Ελλάδας, στο πλαίσιο των Κριτικών Σπουδών των Ρομά (Critical Romani Studies), έχει αναπτυχθεί με φορείς κυρίως ερευνητές του α' προγράμματος Romani Studies του Central European University και αριθμεί έναν πλούτο οπτικών. Ανάμεσα σε αυτές ξεχωρίζουν οι προσεγγίσεις που βλέπουν κριτικά το θέμα των ευρωπαϊκών αναπτυξιακών προγραμμάτων από το 1990 και εξής, με έμφαση στην πρώην Ανατολική Ευρώπη (Kóczé και Rövid 2017).

χαρακτηρίζονται από αποπολιτικοποίηση (Brown 2006: 16), η ίδια η γραμματική της ενσωμάτωσης παράγει μια ιστορία που φυσικοποιεί τη λευκότητα των κοινωνιών, του έθνους, και επομένως, τη μοιραία ξενότητα και μαυρότητα του «άλλου». Η ενσωμάτωση ως λύση στα προβλήματα των Ρομά (για παράδειγμα, στην ανεργία, στον χωρικό διαχωρισμό, στη φτώχεια), προϋποθέτει ως πηγή του προβλήματος την ετερότητα, όχι τη «φυλή» ή τον ρατσισμό, τα αποτελέσματα ή τις κληρονομίες του (Maeso 2015).

9. Την ίδια στιγμή οι εξελίξεις στον Ρομά ακτιβισμό¹⁹ παραμένουν σε μεγάλο βαθμό εγκλωβισμένες σε ένα «διάχυτο φόβο μειονοτικοποίησης» (Ηλιάδης 2020: 58). Αυτός μπορεί να χαρακτηριστεί απότοκος της αντιμετώπισης που είχε ιστορικά η ετερότητα από τον ελληνικό εθνικισμό, και ευθύνεται για τον απομονωτισμό του Ρομά ακτιβισμού στην Ελλάδα.

Ωστόσο, οι πρόσφατες δυναμικές διεκδικήσεις των Ρομά κοινοτήτων στην Ελλάδα με άξονα το σύνθημα «Οι ζωές των Ρομά μετράνε!», στον απόηχο του παγκόσμιου κινήματος του Black Lives Matter,²⁰ φαίνεται να φέρνουν στο προσκήνιο συλλογικές διαδικασίες αναγνώρισης της αδικίας και της καταπίεσης, όπως και τη σταδιακή συνειδητοποίηση της αλληλένδετης μοίρας τους με ποικίλους άλλους μειονοτικοποιημένους και φυλετικοποιημένους πληθυσμούς ανά τον κόσμο. Υπ' αυτό το πρίσμα, φαίνεται επίσης να πυροδοτούν μια σειρά από αναθεωρήσεις κομβικών ζητημάτων, θέτοντας στο επίκεντρο μια νέα και επείγουσα ατζέντα που δεν χαρακτηρίζεται από τα όποια αιτήματα συμπερίληψης με φιλελεύθερους όρους, αλλά από ένα μετασχηματιστικό όραμα επαναπροσδιορισμού της ανθρώπινης κατάστασής τους με όρους αξιοπρέπειας και (δια)φυλετικής δικαιοσύνης.

Η ατζέντα αυτή δεν είναι απλώς επίκαιρη· είναι κομβικής σημασίας για την ελληνική συνθήκη. Έρχεται, μεταξύ άλλων, να αναδείξει και να

19 Πανελλαδική Συνομοσπονδία Ελλήνων Ρομά, Πανελλήνιος Μορφωτικός Σύλλογος Ελλήνων Αθιγγάνων. Το 2001, σε απάντηση του αυτοπροσδιορισμού «Ρομά: Έθνος δίχως Κράτος», της Διεθνούς Ένωσης Ρομανί (2000), οι Έλληνες Τσιγγάνοι ψήφισαν ομόφωνα τον αυτοπροσδιορισμό τους ως «αναπόσπαστο τμήμα του απανταχού Ελληνισμού», διακηρύσσοντας ότι, «ακόμα και σε περίπτωση υποθετικού διλήματος, επιλέγουν την απαλοιφή του όρου “Τσιγγάνοι” και τη διατήρηση μόνο του όρου “Έλληνες”».

20 Για μια προσπάθεια σύγκρισης ανάμεσα στο Κίνημα για τα Πολιτικά Δικαιώματα των Αφροαμερικανών και στο κίνημα για τα δικαιώματα των Ρομά, βλ. Chang and Rucker-Chang (2020) και Stewart (2002).

υπερβεί δομικές πολιτικές της γνώσης, που είναι, σε μεγάλο βαθμό, αλληλένδετες: παραδοχές, δηλαδή, εν πολλοίς εμπεδωμένες ως κυρίαρχα επιστημολογικά παραδείγματα στο πεδίο των μελετών για τους Ρομά στην Ελλάδα, αλλά και στο πεδίο της μελέτης της νεοελληνικής κοινωνίας εν γένει. Υπ' αυτό το πρίσμα, και με άξονα τη μελέτη των Ρομά στην ελληνική κοινωνία, μπορούμε να κατανοήσουμε σε βάθος τον τρόπο που διαρθρώνεται το σύστημα της λευκής υπεροχής (και) στην ελληνική περίπτωση.²¹

■ Για ένα πολιτισμικό αρχείο αντιτσιγγανισμού/αντιρομά ρατσισμού²²

Η έννοια του αντιτσιγγανισμού²³ κάνει την εμφάνισή της στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80 (Hancock 1987) και επανέρχεται στο πλαίσιο των πρόσφατων ευρωπαϊκών πολιτικών (2014-2017) ως βασική αιτία του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων ενάντια στους Ρομά. Η μετατόπιση αυτή έρχεται να αναδείξει τους παγιωμένους μηχανισμούς αποκλεισμού από την πλευρά της ευρύτερης κυρίαρχης κοινωνίας και μπορεί να θεωρηθεί ως απάντηση στην προφανή ανεπάρκεια των προηγούμενων πολιτικών πλαισίων και προσεγγίσεων (KócszÉ και Rövid 2017). Προς το παρόν, ωστόσο, δεν αφορά παρά ελάχιστα ευρωπαϊκά φόρα και ένα μικρό αριθμό διεθνών ΜΚΟ, καθώς, σε επίπεδο εθνικών κυβερνήσεων, η έννοια του δομικού ρατσισμού συνεχίζει να αποτελεί ταμπού.²⁴

Προκειμένου, ωστόσο, μια αντιρατσιστική πολιτική, όπως αυτή που εδώ συζητούμε, να μη λάβει τον χαρακτήρα μιας ακόμα φιλελεύθερης πολιτικής κατά των διακρίσεων και, τελικά, να καταφέρει να κινηθεί πέρα από το ιδιότυπο ευρωπαϊκό παράδοξο του αντιρατσισμού χωρίς φυλή (Goldberg 2009),²⁵ είναι καίριας σημασίας να στηριχτεί στην αναλυτική κατηγορία της φυλής. Η οπτική αυτή θα μας επιτρέψει να διερευνήσουμε γενεαλογίες και τεχνολογίες κατηγοριοποίησης των Ρομά του ελλαδικού

²¹ Βλ. το έργο της Baker για τη σημασία της κατανόησης της έννοιας της φυλής στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Ευρώπη, <https://decolonizehellas.org/na-aro-apoikiopoiisoume-tin-hellas-na-aro-apoikiopoiisoume-ta-valkania-kai-tin-anatoliki-evropi-mia-proti-epafi/>

²² Βλ. Τσιμπιρίδου, στον παρόντα τόμο.

²³ Ο όρος *αντιτσιγγανισμός* δεν είναι ομόφωνα αποδεκτός. Ορισμένοι προτιμούν όρους όπως *αντιρομά ρατσισμός* ή *ρομαφοβία*.

²⁴ Βλ. τα σχετικά ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2015 και 2017).

²⁵ Εδώ επικαλούμαι την έννοια του φυλετικού φιλελευθερισμού (racial liberalism) του Mills (2008) στον βαθμό που αναδεικνύει την ύπαρξη μιας συμβιωτικής σχέσης ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον ρατσισμό.

χώρου, ως ιστορικά συγκεκριμένες μορφές κοινωνικοπολιτικής παραγωγής διακρίσεων και σημασιών (Yildiz και De Genova 2018: 431) που συνδέονται με αποικιακές διαδικασίες φυλετικοποίησης.

Για τη Wekker (2016), το πολιτισμικό αρχείο (ΠΑ) περιλαμβάνει «στην ανεπίγνωστη δεξαμενή γνώσεων και συναισθημάτων» τους συχνά καθημερινούς και εφήμερους, αλλά όχι λιγότερο σημαντικούς τ(ρ)όπους που καθιστούν σαφές πόσο βαθιά έχει διεισδύσει η φυλή στις κατασκευές της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Το ΠΑ αποδίδει, εξάλλου, έμφαση στον *τρόπο* άρθρωσης, μοιράσματος και μετασχηματισμού της εμπειρίας της φυλετικοποίησης σε γνώση (Lemon 2019: 20).

Διευρύνοντας την ιδέα της Wekker, η πρόταση για ένα «πολιτισμικό αρχείο αντισιγανισμού (ΠΑΑ)» εκκινεί από τη συνειδητοποίηση ότι, τουλάχιστον στο ακαδημαϊκό πλαίσιο, «η φυλετικοποίηση των Ρομά είτε έχει παραμεληθεί είτε δεν έχει θεωρητικοποιηθεί στον ίδιο βαθμό με άλλες φυλετικοποιημένες ομάδες, όπως οι Μαύροι, οι Εβραίοι, οι μουσουλμάνοι κ.ά.» (Kócszé 2021: 2295). Υπαγορεύεται από έναν «αγώνα μνήμης ενάντια στη λήθη» (bell hooks 2022) και εστιάζεται στα πεδία του καθημερινού και θεσμικού ρατσισμού ενάντια στους Ρομά. Περιλαμβάνει, συνεπώς, ένα παλίμψηστο ιστοριών κυριαρχίας, υπακοής και υποτέλειας, που περιμένουν να ακουστούν,²⁶ όπως και πράξεις αντίστασης, συμπεριλαμβανομένων των πράξεων αλληλεγγύης από τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας: ένα παλίμψηστο το οποίο κινείται πέρα από τη λογική του «υποκειμένου που υποφέρει» (Robbins 2013) και επιτρέπει τη δημόσια συζήτηση του χάσματος «μεταξύ της Ευρώπης των λευκών προνομίων και των εσωτερικών της “άλλων”» (Lentin 2008: 500).

Στο ελληνικό συγκεκριμένο, ένα ΠΑΑ θα αναδείξει τον ρατσισμό κατά των Ρομά και τη φυλετικοποίησή τους σε κεντρική διάσταση της ιστορικής εμπειρίας των Ρομά υποκειμένων στην Ελλάδα, αλλά και σε συγκροτητικό στοιχείο της ελληνικότητας – κατ’ αναλογία και σε συνέχεια με τα επιχειρήματα σχετικά με τη συγκρότηση των Ρομά ως «εσωτερικών» ή «εξωτικών» «άλλων» της ίδιας της ευρωπαϊκότητας (Van Baar 2017). Υπ’ αυτό το πρίσμα, θα επιτρέψει επίσης:

²⁶ https://antifa-ngt.espivblogs.net/?page_id=852, <https://skalalakonias.wordpress.com/2017/12/07/antitsiganismos-lakonia/> και https://antifa-ngt.espivblogs.net/?page_id=3114, για ενδιαφέρουσες παρεμβάσεις από τον αντιεξουσιαστικό χώρο στο πνεύμα της πρότασης μου για ένα ΠΑΑ.

1. Την εκ νέου ενεργοποίηση της ακαδημαϊκής παραγωγής για τους Ρομά στην Ελλάδα,²⁷ με τρόπο που να παρακολουθεί τις επιστημολογικές προκλήσεις στο πεδίο των Σπουδών των Ρομά, και να επιδιώκει την εννοιολόγηση των εμπειριών και προοπτικών των Ρομά χωρίς να αναπαράγει τη φετιχοποίηση της «διαφορετικότητάς» τους. Είναι ανάγκη περισσότερο από ποτέ να κατανοηθεί η (κοινωνικοπολιτική και νομική) γενεαλογία, με βάση την οποία η ετερότητα των Ρομά εγγράφεται διαχρονικά στο ελληνικό συγκείμενο ως μορφή φυλετικού σχηματισμού, δηλαδή ως μια μορφή παθολογικοποιημένης ετερότητας που έχει, μεταξύ άλλων, ιστορικά στιγματιστεί ως αντικείμενο εναλλασσόμενων στρατηγικών μιας περισσότερο ή λιγότερο βίαιης περιθωριοποίησης ή/και αφομοίωσής τους. Η ατολμία στην ενσωμάτωση νέων εννοιολογικών εργαλείων για τη μελέτη των Ρομά στην Ελλάδα σχετίζεται στενά με τη φαινομενικά σαφή διαφορά της ελληνικής από τη σοσιαλιστική και μετασοσιαλιστική συνθήκη των Ρομά, στο πλαίσιο της οποίας έχει παραχθεί, εξάλλου, και η συντριπτική πλειονότητα των μελετών στο πεδίο των Κριτικών Σπουδών των Ρομά.²⁸ Είναι αυτή η κυρίαρχη πλαισίωση, με άξονά της την ταύτιση της Ελλάδας με τη Δύση, η οποία φαίνεται να έχει υποστασιοποιηθεί και να έχει κεφαλαιοποιηθεί, παρά το γεγονός ότι η επιστημολογική κατηγορία «Ανατολική Ευρώπη» έχει πλέον καταπέσει (με την ολοκλήρωση της ένταξης χωρών της περιοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση). Αυτές οι κυρίαρχες πλαισιώσεις για τους Ρομά στην Ελλάδα λειτούργησαν συχνά αποκόπτοντάς τους από άλλες πλαισιοθετήσεις, για παράδειγμα, σε σχέση με τα Βαλκάνια ή τις χώρες το Ευρωπαϊκού Νότου και παρά το γεγονός ότι οι κοινότητες αυτές δεν είναι ερμητικά κλειστές και ριζικά διαφορετικές, αλλά συμμετέχουν επίσης σε ευρύτερους κοινωνικούς σχηματισμούς και δυναμικές, όπως μετανάστευση, ταξικοί σχηματισμοί στην εργασία κ.λπ.

²⁷ Οι ανθρωπολογικές, κοινωνιολογικές και ιστορικές μελέτες για τους Ρομά στην Ελλάδα, μετά τη σχετικά έντονη παραγωγή των δεκαετιών 1990-2000, είναι ελάχιστες (Λυδάκη 2013, Τρουμπέτα 2008), ειδικά συγκριτικά με το μέγεθος του Ρομά πληθυσμού στη χώρα μας, αλλά και των Ρομά πληθυσμών που προστέθηκαν πρόσφατα, για παράδειγμα, των Βαλκάνιων Ρομά. Βασικοί άξονες παραμένουν η πολιτισμική και εθνοτική διαφορά και η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού (Μουχελή 1999).

²⁸ Βλ. υποσημείωση 24. Οι λόγοι που οδήγησαν στην ανάπτυξη των κριτικών σπουδών των Ρομά στις μετασοσιαλιστικές χώρες είναι σύνθετοι και χρήζουν αναλυτικότερης διερεύνησης.

2. Την κατανόηση των εκφάνσεων διαφορετικότητας του σύγχρονου αντιτσιγγανισμού και του τρόπου που κυκλοφορεί στο πολιτικό πεδίο και στην καθημερινή δημόσια σφαίρα στο ελληνικό συγκείμενο πέρα από απλουστευτικά σχήματα που είτε επιτελούν, συνήθως άκριτα, την αθωότητα συγκεκριμένων τμημάτων της ελληνικής ελίτ (λόγου χάριν, της διανόησης) είτε απονομιμοποιούν τον ρατσισμό σε ένα πλαίσιο εορταστικού κοσμοπολιτισμού μιας «μεταφυλετικής» συνθήκης (Goldberg 2009). Είναι σημαντικό, εξάλλου, να κατανοήσουμε τις διαφορετικές αλλά και τις κοινές εκφορές αυτού με το ευρύτερο ευρωπαϊκό συγκείμενο, όπου οι σύγχρονες μορφές φυλετικοποίησης των Ρομά είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιδιότητά τους ως μετακινούμενων ή μεταναστών (Fassin 2023).

3. Την ιστορικοποίηση του ζητήματος της πολιτειότητας ως εμβληματικού των καταστατικών αποκλεισμών που αντιμετωπίζουν οι Ρομά και την καταγραφή και ανάλυση των τεχνολογιών κυβερνητικότητας που τους κατηγοριοποιούν και τους ελέγχουν στο πλαίσιο προγραμμάτων «θεσμικής αναπτυξιακότητας» (Van Baar 2017) και ενσωμάτωσης. Η καταγραφή αυτή θα αναδείξει την τελετουργική διάσταση των τεχνολογιών αποικιακότητας που υιοθετούνται διαχρονικά –ξεχωριστών οικισμών, ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, κάθε λογής καταγραφών και στατιστικών– και μετατρέπουν τη φαινομενική αχρονικότητα των τεχνολογιών αυτών σε μια κατεξοχήν πολιτική αχρονικότητα, ανάξια διερεύνησης. Ταυτόχρονα, θα επιτρέψει την κατανόηση αυτών των τεχνολογιών αποικιακότητας στο πλαίσιο μιας ευρύτερης παγκόσμιας μεταποικιακής συνθήκης (μακριά από την κυρίαρχη ευρωκεντρική λογική), καταδεικνύοντας σημαντικές, αν και αμφίσημες, συνέχειες με την ιστορία των ευρωπαϊκών αναπτυξιακών προγραμμάτων στις αποικίες. Υπ' αυτό το πρίσμα, θα φέρει στο προσκήνιο την αλληλένδετη με τους Ρομά μοίρα των ποικίλων μειονοτικοποιημένων και φυλετικοποιημένων πληθυσμών, ιστορικών και πιο πρόσφατων, τόσο στο ελληνικό συγκείμενο όσο και διεθνώς, στον βαθμό που θα καταδειχτεί η διασύνδεση των μηχανισμών αποκλεισμού με προβληματικές φυλετικές και βιοπολιτικές διαδικασίες, μέσω των οποίων ολόκληροι πληθυσμοί έχουν ιδωθεί ως «πρόβλημα».²⁹

²⁹ Όπως οι περιπτώσεις των Εβραίων, των Μαύρων, και πιο πρόσφατα των προσφύγων.

4. Την υπέρβαση της διανοητικής ηγεμονίας του παραδείγματος του εθνικισμού/εθνοτισμού στην ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας, μιας ηγεμονίας που εδράζεται στην πεποίθηση ότι η εθνότητα, σε αντίθεση με τη φυλή, επαρκεί για την κατανόηση της ελληνικής συνθήκης και των ιεραρχιών που τη χαρακτηρίζουν. Η ηγεμονία του εν λόγω παραδείγματος συνοδεύεται από ένα μεθοδολογικό εθνικισμό, δηλαδή από τη χρήση του εθνικού συγκείμενου ως βασικού αναλυτικού πλαισίου και την ταυτόχρονη δομική αμνησία των φυλετικών προκειμένων του. Όπως μας θυμίζει ο Bjelić (2022), παρότι τα νεωτερικά έθνη στα Βαλκάνια ανακυκλώνουν την ευρωπαϊκή αποικιακή αμνησία και εγγράφουν τη γεωγραφία της περιοχής ως μη φυλετικοποιημένη, αποτελούν φυλετικοποιημένες μάλλον παρά φαντασιακές κοινότητες.
5. Τη διερεύνηση της σημασίας της (δια)φυλετικής δικαιοσύνης³⁰ ως έννοιας που διευρύνει αυτήν του αντιρομίσμου, στον βαθμό που χαρακτηρίζεται από την αναγνώριση, αφενός, των διαρκών αδικιών που έχουν υποστεί και συνεχίζουν να υφίστανται οι Ρομά, και αφετέρου, της σημασίας της κοινωνικής δικαιοσύνης. Μια τέτοια έννοια αναδεικνύει ζητήματα ευθύνης και ενοχής, αιτήματα επανόρθωσης, αποζημίωσης, αποκατάστασης και χρέους από την πλευρά της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας,³¹ και ταυτόχρονα μια σειρά από τοπικές φυλετικές δυναμικές που μπορούν να συμβάλουν στην ουσιαστική συμφιλίωση.

Επιλογικά

Η προοπτική αυτή της επαναπροσέγγισης της εμπειρίας των Ρομά υποκειμένων στην Ελλάδα πέρα από τον ορίζοντα εθνοκεντρικών, ευρωκεντρικών και ρομακεντρικών προσεγγίσεων, αποτελεί έναν κομβικό αλλά σε μεγάλο βαθμό αχαρτογράφητο δομικό συντελεστή της συνθήκης των Ρομά υποκειμένων στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη – τόσο ιστορικά, όσο

³⁰ Βλ. την Έκθεση για τη φυλετική δικαιοσύνη... (2022).

³¹ Ενδεικτικά είναι τα αιτήματα για φυλετική δικαιοσύνη που περιλαμβάνουν τον αγώνα για την αναγνώριση (i) της γενοκτονίας των Ρομά κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στη Γερμανία, (ii) της κακοποίησης και των παραβιάσεων των δικαιωμάτων που υπέστησαν οι Ρομά στη Σουηδία, (iii) της δουλείας των Ρομά στη Ρουμανία (Rövid 2022).

και στην πιο πρόσφατη εκδοχή της. Το προτεινόμενο ΠΑΑ μπορεί να αποτελέσει προνομιακό πεδίο ιστορικοποίησης και διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους διαμορφώθηκε η έννοια της φυλής στην Ελλάδα. Μπορεί να θέσει στο επίκεντρο το παράδειγμα των Ρομά, ως πληθυσμών που γνώρισαν, μεταξύ άλλων, και τη δουλεία (Αθανασοπούλου 2005), καθώς και ποικίλες μορφές υποτέλειας, και ταυτόχρονα να καταδείξει πώς η Ελλάδα εγγράφεται στις ιδεολογίες της λευκής υπεροχής, οι οποίες, μεταξύ άλλων, θεμελίωσαν την υποδούλωση και τις συνεχιζόμενες διακρίσεις εις βάρος των Ρομά. Υπ' αυτό το πρίσμα, θα αναδειχτεί ότι ο ρατσισμός κατά των Ρομά αποτελεί κεντρική διάσταση της ιστορικής εμπειρίας των Ρομά υποκειμένων στην Ελλάδα και ταυτόχρονα ένα συγκροτητικό στοιχείο της ελληνικότητας.

Βιβλιογραφία

- Alcoff, Linda Martin, 2007, "Epistemologies of ignorance: Three types", στο Shannon Sullivan και Nancy Tuana (επιμ.), *Race and Epistemologies of Ignorance*, Νέα Υόρκη: State University of New York Press.
- Baker, Catherine, 2018, "Postcoloniality Without Race? Racial Exceptionalism and Southeast European Cultural Studies", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 20(6), σσ. 759-784.
- Bjelić, Dušan I., 2022, "Abolition of a National Paradigm", *Interventions*, 24(2), σσ. 239-262.
- Brown, Wendy, 2006, "American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization", *Political Theory*, 34(6), σσ. 690-714.
- Chhabria, Sheetal, 2023, "Where Does Caste Fit in A Global History of Racial Capitalism?", *Historical Materialism*, 31(2), σσ. 136-160.
- Chang, Felix και Sunnie, T. Rucker-Chang, 2020, *Roma Rights and Civil Rights. A Transatlantic Comparison*, Κέμπριτζ: CUP.
- Du Bois, W. E. B (2007 [1903]). *The souls of Black folk*. Οξφόρδη: OUP.
- Fárek, Martin, 2023, "Caste, race, and slavery: On comparisons between race in the United States and caste in India, and to forgotten assumptions behind the legal categories", *Oñati Socio-Legal Series*, 13(1), σσ. 58-88.
- Fanon, Franz, 1967, *Black Skin, White Masks*, New York: Grove Press.
- Gay y Blasco, Paloma, 1999, *Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity*, Οξφόρδη: Berg.
- Goldberg, David, T., 2009, *The Threat of Race: Reflections on Racial Neoliberalism*, Οξφόρδη: Wiley-Blackwell.
- Grenshaw, Kimberle, W., 1991, "Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color", *Stanford Law Review*, 43(6), σσ. 1.241-1.249.
- Hancock, Ian, 1987, *The Pariah Syndrome: An account of Gypsy slavery and persecution*, Μίσιγκαν: Karoma Publishers.
- Harris, Angela, P., 1990, "Race and essentialism in feminist legal theory." *Stanford Law Review*, 42(3), σσ. 581-616.
- Hunt Yvonne, 1996, "Yiftos, Tsiganos: A note on Greek terminology", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 9(1), σσ. 71-90.
- Imre, Aniko, 2015, "Whiteness in Post-Socialist Eastern Europe: the Time of the Gypsies, the End of Race", στο: López, Alfred, J., (επιμ.) *Postcolonial Whiteness: a Critical Reader on Race and Empire*, Νέα Υόρκη: SUNY Press.
- Κότζέ, Ανγέλα, και Nidhi Trehan, 2009, "Racism (Neo-) Colonialism, and Social Justice: The Struggle for the Soul of the Romani Civil Rights Movement in Post-Socialist Europe", στο: Huggan, Graham και Ian Law (επιμ.), *Racism, Postcolonialism, Europe*, Λίβερπουλ: Liverpool University Press.
- Κότζέ, Ανγέλα, και Márton Rövid, 2017, "Roma and the Politics of Double Discourse in Contemporary Europe", *Identities* 24(6), σσ. 684-700.
- Κότζέ, Ανγέλα, 2021, "Racialization, Racial Oppression of Roma", στο: Immanuel Ness και Zak Cope (επιμ.), *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan.

- Lemon, Alaina, 1995, “‘What are they writing about us blacks?’ Roma and ‘Race’ in Russia”, *Anthropology of East Europe Review*, 13, σσ. 34-40.
- , 2000, *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Post-socialism*. Ντάραμ: DUPress.
- , 2019, “The matter of race”, στο: Rainbow, David (επιμ.), *Ideologies of Race: Imperial Russia and the Soviet Union in Global Context*, Μόντρεάλ: McGill University Press.
- Lentin, Alana, 2008, “After anti-racism?”, *European Journal of Cultural Studies*, 11(3), σσ. 311-331.
- Maeso, Silvia, R., 2015, “‘Civilising’ the Roma? The depoliticisation of (anti-)racism within the politics of integration”, *Identities*, 22(1), σσ. 53-70.
- Mills, Charles, W., 2008, “Racial Liberalism”, *Journal of Political Economy*, 123(5), σσ. 1.380-1.397.
- Ong, Aihwa, 2006, “Mutations in Citizenship”, *Theory, Culture & Society*, 23(2-3), σσ. 499-505.
- Picker, Giovanni, 2017. *Racial Cities*, Λονδίνο: Routledge.
- Robbins, Joel, 2013, “Beyond the suffering subject”, *JRAI*, 19, σσ. 447-462.
- Robinson, Cedric, J., 1983, *Black Marxism: The Making of The Black Radical Tradition*, Λονδίνο: University of North Carolina Press.
- Rövid, Márton, 2022, “From tackling antigypsyism to remedying racial injustice”, *Ethnic and Racial Studies* 45(9), σσ. 1.738-1.759.
- Stewart, Michael, 1997, *The Time of the Gypsies*, Οξφόρδη: Westview Press.
- , 2002, “Deprivation, the Roma and ‘the Underclass’”, στο Hann, Chris, M., (επιμ.) *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*, Λονδίνο: Routledge.
- Themelis, Spyros, 2016, “The time of the Roma in times of crisis: Where has European neoliberal capitalism failed?” *Ethnicities*, 16(3), σσ. 432-451.
- Theodosiou, Aspasia, 2010, “‘What Kind of People Do You Think We Are?’: The Scenography of Gypsy Performances of Difference”, *Identities*, 17(4), σσ. 327-347.
- , 2011, “Multiculturalism and the catachresis of otherness: Settling Gypsies, unsettling Gypsy belongings”, *Critique of Anthropology* 2011(31), σσ. 89-107.
- van Baar, Huub 2017, “Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: The Roma at the development-security nexus”, *Social Identities*, 24(4), σσ. 442-458.
- Vermeersch, Peter & Huub, van Baar, 2017, “The Limits of Operational Representations: Ways of Seeing Roma beyond the Recognition-redistribution Paradigm”, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 3(4), σσ. 120-139.
- Yildiz, Can και Nicholas De Genova, 2018, “Un/Free mobility: Roma migrants in the European Union”, *Social Identities*, 24(4), σσ. 425-441.
- Willems, Wim, 1997, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, Λονδίνο: Franck Cass.
- Wekker, Gloria, 2016, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*, Ντάραμ: DUP.

Ελληνική

- Αθανασοπούλου, Ιωάννα, 2005, *Ο Τσιγγάνικος πληθυσμός στην Κέρκυρα, 14ος-21ος αι.*, (Διδακτορική Διατριβή), Κέρκυρα.
- Agamben Giorgio, 2005, *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Αθήνα: Scripta.
- bell hooks, 2022, “Επιλέγοντας το περιθώριο ως χώρο ριζοσπαστικής ανοιχτότητας». *Feministiqia*, <https://feministiqia.net/perithorio-os-horos-rizo-spastikis-anoihtotitas/>
- Fassin, Didier, 2023, *Θάνατος ενός ταξιδιώτη. Μια επανεξέταση*, Αθήνα: Πόλις
- Γαλάνης, Δημήτρης, 2023, “Δεν είμαστε Ρομά, είμαστε Τσιγγάνοι”, <https://www.tovima.gr/print/society/den-eimaste-crroma-eimastecr-tsigganoi/>
- Δασκαλάκη, Ήβη, 2010, “Τσιγγάνοι και σχολείο: προς μια ερμηνευτική αναθεώρηση των εκπαιδευτικών πρακτικών των Τσιγγάνων και των Ρομά στην Ελλάδα”, *Δοκίμεις* (15-16), σσ. 29-60.
- Έκθεση της ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) για την Ελλάδα, 2022, <https://rm.coe.int/ecri-first-report-on-greece-adopted-on-28-june-2022-published-on-22-se/1680a818a0>
- Ελλάν Πασσέ, 2022 *Ανοιχτή Επιστολή στον Πρωθυπουργό της Ελλάδας*, <https://el-lanpasse.com/2022/12/16/ανοιχτή-επιστολή-στον-πρωθυπουργό-τη/>
- Θεοδοσίου, Ασπασία 2009, “‘Όταν έγινε ελληνικό’: Γύφτοι, Μουσική και Αυθεντικότητα στα ελληνο-αλβανικά σύνορα”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 128 (Α), σσ. 115-142.
- , 2020, “Πολιτική οικονομία της συγκίνησης και Μιζραχί οικειοποιήσεις της ελληνικής μουσικής στο σύγχρονο Ισραήλ”, στο: Τσιμπιρίδου, Φωτεινή (επιμ.), *Εθνογραφία και Καθημερινότητα στην ‘Καθ’ Ημάς Ανατολή’*, Αθήνα: Κριτική Ηλιάδης, Χρήστος, 2020, «“Θέλουν να ενταχθούν οι Ρομά;” Ευρωπαϊκό πλαίσιο, ελληνικές πολιτικές και νέα εργαλεία», στο: Σύρρη, Δήμητρα (επιμ.) *Συμβίωση, Κοινωνική Συμπεριληψη, Ένταξη και Αλληλεγγύη στην Ευρώπη: Τρέχουσες Προκλήσεις και Μελλοντικές Προοπτικές*, Θεσσαλονίκη: Symbiosis.
- Καλότυχος, Βαγγέλης, 2023, “Εισαγωγή” στο *Bjelic, Dušan I., Βαλκάνια και Μαύρος Μαρξισμός. Για την κατάργηση της λευκής υπεροχής στην Ευρώπη*, μτφρ.: Βαγγέλης Πούλιος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας.
- Γενική Γραμματεία Κοιν. Αλληλεγγύης & Καταπολέμησης της Φτώχειας, 2022, *Καταγραφή Οικισμών και Πληθυσμού Ρομά σε εθνικό επίπεδο*, https://egroma.gov.gr/wp-content/uploads/2022/10/ΕΘΝΙΚΗ-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ-ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ-ΡΟΜΑ-2021_FINAL_compressed.pdf
- Λυδάκη, Άννα (επιμ.), 2012, *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα στερεότυπα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μουχελή, Αδαμαντία, 1999, “Τσιγγάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός”, στο Κατσούλης κ.ά. (επιμ.), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, σσ. 491-525, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μπαλτσιώτης, Λάμπρος, 2015, “Άγνοια, αδιαφορία και «απάτη» για τους Ρομά”. *Ηλεκτρονικό Χρόνος*, 25. Ανακτήθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 2023 https://www.academia.edu/31667291/Side_publication_Politics_and_the_Greek_National_Strategy_Plan_on_Roma_Ignorance_indifference_and_fraud_ΧΡΟΝΟΣ_24_Απρ_2015_in_Greek_άγνοια_αδιαφορία_και_απάτη_για_τους_Ρομά_

- Παπασταθόπουλος, Στάθης, 2023, «Για την κατάργηση», *Yusra*, 16.
- Τρουμπέτα, Σεβαστή, (επιμ.), 2008, *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος. Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες*, Αθήνα: Κριτική.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, 2006, «Πώς μπορεί κανείς να είναι Πομάκος στην Ελλάδα σήμερα; Αναστοχασμοί για ηγεμονικές πολιτικές σε περιθωριακούς πληθυσμούς», στο: Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας*, σσ. 209-236, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Χαμηλάκης, Γιάννης και Ράφαελ Γκρήνμπεργκ, 2022, *Αρχαιολογία, έθνος και φυλή. Αναμέτρηση με το παρελθόν, αποαποικιοποίηση του μέλλοντος στην Ελλάδα και το Ισραήλ*, μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης, επιμ.: Δημήτρης Χατζηχαράλαμπος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Δέσποινα Λαλάκη

Ιστορικός Κοινωνιολόγος, City University of New York, CUNY

Επιστημολογίες του Ψυχρού Πολέμου, δίκτυα ελίτ ειδικών και φιλελεύθερος διεθνισμός

«Ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικών επιστημών είναι κάτι που οι Αμερικανοί έχουν κάνει καλά και το Ίδρυμα Φορντ έχει σημαντική συνεισφορά σε αυτό. Γι' αυτό και, για ακόμα μια φορά, το ίδρυμα θεώρησε σκόπιμο να στρατολογήσει τις κοινωνικές επιστήμες προκειμένου να προσεγγίσει τα προβλήματα της Νότιας Ευρώπης».¹ Το παραπάνω απόσπασμα από εσωτερική αλληλογραφία σχετικά με μια επιχορήγηση απευθυνόταν στο Διεθνές Τμήμα του ιδρύματος. Η επιχορήγηση προοριζόταν για τη χρηματοδότηση του ιταλικού Συμβουλίου Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών για ένα συνέδριο που θα συγκέντρωνε πενήντα εφτά νέους μελετητές προερχόμενους από τη Νότια Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένων έντεκα Ελλήνων, υπότροφων του ιδρύματος στις ΗΠΑ την περίοδο 1976-1981. Το συνέδριο θεωρήθηκε ως η πρώτη πράξη αυτοπροσδιορισμού μιας νέας γενιάς Νοτιοευρωπαίων κοινωνικών επιστημόνων. Η επόμενη φάση προέβλεπε την οργάνωση συνεργατικών, διακρατικών ερευνητικών έργων.

Το Ίδρυμα Φορντ δραστηριοποιείται στην Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του '50 και η δράση του θα πρέπει να μελετηθεί στο πλαίσιο της αμερικανικής ηγεμονικής πολιτικής στην περιοχή, αλλά και πέραν αυτής.² Στο

1 Recommendation for Grant/DAP Action, August 27, 1981. The Gennadius Archival Collection, The Ford Foundation Archive, Box 20, Folder 1.

2 Η δραστηριοποίηση του Ιδρύματος Φορντ στην Ελλάδα χρονολογείται ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50. Χαρακτηριστικά, το 1965 η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα έλαβε ένα εκατομμύριο δολάρια για τη συνέχεια των ανασκαφών στην Αρχαία Αγορά,

δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, στο πλαίσιο του σχεδίου «Στρατηγική του Νότου», το ίδρυμα έτρεξε ένα πρόγραμμα που είχε σκοπό να δώσει νέα κατεύθυνση στις κοινωνικές επιστήμες της Πορτογαλίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και της Ισπανίας, από τη μαρξιστική προς την αμερικανική θετικιστική παράδοση, με στόχο να τις θέσει στην υπηρεσία της αναπτυξιακής πολιτικής και των εφαρμοσμένων επιστημών γενικότερα. Το πρόγραμμα εκλαμβανόταν ως «εκσυγχρονισμός» των κοινωνικών επιστημών στη νότια ζώνη της Ευρώπης και είχε έντονο ψυχροπολεμικό αποτύπωμα.

Χρειάζεται ακόμα να γίνει μια πιο συστηματική έρευνα για το έργο του Ιδρύματος Φορντ στην Ελλάδα, ενδεχομένως μια που να μελετά παράλληλα το έργο των Ιδρυμάτων Ροκφέλερ και Κάρνεγκι, αναφορικά με το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και την εγγραφή της χώρας στη μεταπολεμική φιλελεύθερη διεθνή τάξη πραγμάτων. Ωστόσο, η στενή συνεργασία μεταξύ των οργανισμών αυτών και διάσημων –αν και συχνά αμφιλεγόμενων– επιστημόνων, όπως ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης, έχει μελετηθεί και έχει δημοσιοποιηθεί εκτενέστερα (Khan 2007, Phokaides *et al.* 2021, Pyla and Phokaides 2011, Pyla 2013). Στενός συνεργάτης των Ιδρυμάτων Φορντ και Ροκφέλερ, ο Δοξιάδης, αρχιτέκτονας και πολεοδόμος ο ίδιος, από θέση επιστημονικής ουδετερότητας και με μια οικουμενική θεωρία βασισμένη στις αρχές της κλασικής ελληνικής πολεοδομίας, σχεδίασε και υλοποίησε φιλόδοξα έργα σε περισσότερες από σαράντα χώρες, όπως στο Ιράκ, στο Πακιστάν, στην Γκάνα, στον Λίβανο και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επίσης, επειδή έχει εκπαιδεύσει μια ολόκληρη γενιά ειδικών χωροτακτών και πολεοδόμων στις χώρες όπου εργάστηκε, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο μεταποικιακός κόσμος φέρει μέχρι σήμερα το αποτύπωμά του. Από την άλλη πλευρά, το Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής και τα ετήσια διεπιστημονικά συμπόσια της Δήλου (1963-1972), τα οποία προσέλκυσαν διάσημους αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, υπεύθυνους χάραξης διεθνούς πολιτικής και φορείς του γεωπολιτικού δόγματος της ήπιας ισχύος, σχεδιάστηκαν να λειτουργήσουν ως κόμβοι σε μια περιφέρεια που θα ξεπερνούσε τις ψυχροπολεμικές πολιτικές της περιόδου και θα ένωνε με γόνιμο

παρά το γεγονός ότι η αρχαιολογική έρευνα δεν ήταν μέσα στο πλαίσιο του προγράμματος του ιδρύματος, το οποίο στην Ευρώπη προέκρινε τη σύγχρονη τέχνη, την εκπαίδευση, τις σπουδές περιοχής (*area studies*) και τις γλωσσικές σπουδές. Την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας, το ίδρυμα θα χρηματοδοτούσε αριστερούς και φιλελεύθερους καλλιτέχνες και διανοούμενους, οι οποίοι συχνά λογοκρίνονταν και δίκωνταν από το καθεστώς (Lalaki 2018, Μάης 2021).

τρόπο την Ανατολή με τη Δύση και τον Βορρά με τον Νότο, σύμφωνα πάντα με τις διακηρύξεις του ιδρυτή τους Κωνσταντίνου Δοξιάδη (Theodosios 2015, Zarmakouri 2015).

Στο παρόν κείμενο διατυπώνω τρεις εμπειρικούς ισχυρισμούς σχετικά με τη μορφή και το περιεχόμενο της αμερικανικής ηγεμονικής πολιτικής και εξάγω ορισμένα θεωρητικά συμπεράσματα που μπορούν να αμφισβητήσουν τους τρόπους με τους οποίους εξετάζουμε τη θέση της Ελλάδας στη μεταπολεμική φιλελεύθερη διεθνή τάξη πραγμάτων, στην οποία τα ατομικά δικαιώματα, οι πολιτικές ελευθερίες και η δημοκρατία λειτούργησαν ως δούρειος ίππος του μεταπολεμικού ιμπεριαλισμού και της νεοαποικιοκρατίας. Πρώτον, ακολουθώντας τα βήματα μελετητών που έχουν ασχοληθεί ερευνητικά με την αμερικανική φιλανθρωπία και την πολιτική των μεγάλων ιδιωτικών ιδρυμάτων (Arnove 1980, Berman 1983, Parmar 2014), υποστηρίζω τη σημασία που έχουν τα διεθνή δίκτυα των ελίτ ειδικών στην ανάπτυξη και την άσκηση της αμερικανικής ηγεμονίας (Laville και Wilford 2006, Scott-Smith 2001). Επικεντρώνομαι πρωτίστως στο πρόγραμμα «Στρατηγική του Νότου» του Ιδρύματος Φορντ –ένα πρόγραμμα που δεν έχει ερευνηθεί και δεν έχει δημοσιοποιηθεί σε ό,τι αφορά την Ελλάδα– και δευτερευόντως στη λαμπρή και καλά τεκμηριωμένη πορεία του Κωνσταντίνου Δοξιάδη, για να ξετυλίξω το κουβάρι των μηχανισμών των συγκεκριμένων δικτύων ως τεχνολογιών εξουσίας και οικοδόμησης ηγεμονίας.³ Δεύτερον, ισχυρίζομαι ότι ο επιστημονισμός και ο μεθοδολογικός θετικισμός στις κοινωνικές επιστήμες (αλλά και στην αρχιτεκτονική και στον πολεοδομικό σχεδιασμό, όπως στην περίπτωση που αναλύω) ήταν στενά συνυφασμένοι με τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, τη νεοαποικιοκρατία ή αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ως φορντικός ιμπεριαλισμός, όπως η μεταπολεμική επίθεση στον ολοκληρωτισμό είναι, στην πραγματικότητα, μια επίθεση ενάντια σε κάθε μορφή αριστερού ριζοσπαστισμού. Τρίτον, διατυπώνω ένα σύντομο ισχυρισμό σχετικά με την εργαλειοποίηση της παράδοσης του Ελληνισμού/Hellenism, με σκοπό να αποκτήσει αξιοπιστία όχι μόνο το αμερικανικό ηγεμονικό σχέδιο, αλλά και οι νέες ελληνικές αξιώσεις πολιτισμικής αυθεντίας και εξουσίας στο πλαίσιο του φιλελεύθερου διεθνισμού.

3 Η ηγεμονία εδώ νοείται ως ένα σύνολο διαδικασιών μέσω των οποίων μια ομάδα, τάξη ή το κράτος με ένα συνδυασμό πειθούς και εξαναγκασμού είναι σε θέση να εξασφαλίσει ευρύτερη συναίνεση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, έμφαση δίνεται στις διαδικασίες μέσω των οποίων οι κυρίαρχες τάξεις αναπαράγουν την εξουσία τους σε ιδεολογική βάση.

Οι θεωρητικές συνέπειες των παραπάνω ισχυρισμών θέτουν υπό εξέταση τους μηχανισμούς εξουσίας –στην προκειμένη περίπτωση, αμερικανικούς ιδιωτικούς και κυβερνητικούς φορείς– που μπορεί να λειτουργούν όχι μόνο από πάνω προς τα κάτω, από τον πυρήνα και τη μητρόπολη στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια, αλλά και αντιστρόφως. Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει μια πιο δυναμική σχέση ανάμεσα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ελλάδα, και ερμηνεύει τη μεταπολεμική αμερικανική εκπολιτιστική και εκσυγχρονιστική αποστολή όχι ως μια στατική υπερδομή, αλλά ως μια συνεχή διαδικασία που στηρίζεται σε δίκτυα αλληλεξαρτώμενων παραγόντων, οι οποίοι, σε διαφορετική περίπτωση, θα μπορούσαν να εκληφθούν ως παθητικοί δέκτες της δυτικής και αμερικανοκεντρικής νεωτερικότητας. Έτσι, δίνει περισσότερο χώρο σε μια σχεσιακή σκέψη που μπορεί να αμφισβητήσει τον πολιτισμικό διαχυτισμό (diffusionism) και ταυτόχρονα να αποσυνδέσει το πολιτιστικό και πολιτισμικό κύρος και την αντίστοιχη ηγεμονία από την οικονομική ή γεωπολιτική ηγεμονία. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το Hellenism –η αρχαία ελληνική κληρονομία ως σημείο αναφοράς για τη δυτική νεωτερικότητα αλλά και για το αμερικανικό μεταπολεμικό πρόγραμμα άσκησης ήπιας δύναμης– είχε σαφώς ηγεμονικό χαρακτήρα.

Οι δρώντες στην παγκόσμια ιστορία είναι οι ελίτ και οι κοινωνικές τάξεις, όχι τα κράτη, οι πολιτείες (Lachmann 2014). Οι συγκρούσεις ανάμεσά τους αλλάζουν διαρκώς τις πολιτικές δομές και την ικανότητά τους να διεκδικούν ή να διατηρούν την ηγεμονία τους. Έχει επίσης αποδειχτεί ότι οι ελίτ στην περιφέρεια πιθανώς να έχουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της δυναμικής των πολιτικών αντιπαραθέσεων και των όποιων διαρθρωτικών αλλαγών. Ωστόσο, οι κριτικές προσεγγίσεις των ελληνικών ελίτ τις εκλαμβάνουν σε μεγάλο βαθμό είτε ως ανίκανες και υποταγμένες στους Αμερικανούς ή Ευρωπαίους συνομιλητές τους είτε ως προδότες των υποτιθέμενων συλλογικών, εθνικών συμφερόντων. Αυτού του είδους η κριτική αποτελεί προέκταση μιας προσέγγισης που υιοθετεί η συμβατική ελληνική ιστοριογραφία, η οποία τείνει να αφηγείται την ιστορία του ελληνικού κράτους ως μια ιστορία θυματοποίησης και χειραγώγησης στα χέρια παγκόσμιων δυνάμεων ή άλλων αρχέγονων εχθρών, ενισχύοντας έτσι, ακούσια ή προγραμματικά, ένα ευρύ φάσμα εθνικιστικών συμπεριφορών. Έχει δοθεί μικρή ως καθόλου προσοχή στις ελληνικές κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές ελίτ, όπως αυτές εντάσσονται μέσα στα ευρύτερα δίκτυα του παγκόσμιου κεφαλαίου, στα πεδία της γνώσης και της πολιτιστικής παραγωγής. Ο μεταπολεμικός νεοαποικιακός κόσμος, με

επικεφαλής τις Ηνωμένες Πολιτείες –μια άτυπη αυτοκρατορία, μια αυτοκρατορία σε άρνηση ή «Empire Lite», όπως έχει περιγραφεί (Ferguson 2002, Ignatief 2004)–, έχει εμπλακεί στην παγκόσμια διακυβέρνηση, συχνά πιο αποτελεσματικά και ανέξοδα, μέσω πολύπλοκων διακρατικών δικτύων δημόσιων και ιδιωτικών θεσμών και αντιπροσώπων, που έχουν εκπαιδευτεί στις αξίες και τις αρχές της μητρόπολης. Η νεοαποικιακή εξουσία δεν έχει πλέον την ανάγκη να παραμερίζει πάντα τις ανεπιθύμητες κυβερνήσεις και να εγκαθιδρύει επίσημη κυριαρχία για να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για επικερδές εμπόριο. Ωστόσο, η εξουσία αυτή δεν βρίσκεται παντού και πουθενά συγκεκριμένα, όπως μπορεί να υποδηλώνουν ορισμένες φουκωϊκές αναλύσεις, αλλά ενυπάρχει σε πολύπλοκες διασυνδέσεις τις οποίες οφείλουμε να εξετάσουμε μέσα από μεταποικιακές και αποαποικιακές αναγνώσεις.

■ Μεθοδολογικός θετικισμός και φορντισμός

Μέχρι και τη δεκαετία του '70, η αμερικανική ηγεμονία στη «νότια ζώνη» της Ευρώπης φαινόταν μάλλον εύθραυστη και η κομμουνιστική απειλή τόσο μεγάλη, όσο και τη δεκαετία του '40.⁴ Μια σειρά από προγράμματα σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων, και το Ίδρυμα Φορντ θα έπαιζε σημαντικό ρόλο. Αναλαμβάνοντας το θέμα της Νότιας Ευρώπης, το Γραφείο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων σχεδίασε ένα τριετές πρόγραμμα το οποίο, στα κύρια χαρακτηριστικά του, έμοιαζε με το έργο του ιδρύματος σε συνεργασία με το Κογκρέσο Πολιτιστικής Ελευθερίας αλλά και με ένα πρόγραμμα χρηματοδότησης αριστερών και φιλελεύθερων κατά βάση καλλιτεχνών και

4 Ο Craufurd D. Goodwin, υπεύθυνος προγράμματος για τις Ευρωπαϊκές και Διεθνείς Υποθέσεις, σε ένα διυπηρεσιακό υπόμνημα σχετικά με τη «Στρατηγική του Νότου», είχε να πει τα εξής έπειτα από ένα ερευνητικό ταξίδι στην Ιταλία και την Ισπανία: «Δεν μπορώ να θυμηθώ άλλο ταξίδι μου σε χώρες όπου υπήρχε τόσο έντονη η αίσθηση επικείμενης αλλαγής. Παρόλο που στην Ιταλία η κατάσταση φαίνεται πολύ πιο σταθερή απ' ό,τι παρουσιάζεται στον Τύπο μας... επικρατεί η προσδοκία ότι α) το Κομμουνιστικό Κόμμα θα γίνει σύντομα μέρος της κυβέρνησης, β) ένα δεξιό πραξικόπημα δεν είναι πλέον αδιανόητο, γ) διάφοροι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί, όπως το Κοινοβούλιο και τα πανεπιστήμια, έχουν γίνει τόσο αρχαϊκά, ώστε δεν είναι πλέον σε θέση να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις που τους ασκούνται. Στην Ισπανία η κατάσταση είναι πιο ρευστή, κυριολεκτικά όλοι κρατούν την ανάσα τους». Craufurd D. Goodwin, Inter-Office memo, 25 Ιουνίου 1975. The Gennadius Archival Collection, The Ford Foundation Archive, Box 20, Folder 1.

διανοουμένων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Χούντας. Πρωταρχικός στόχος αυτών των προγραμμάτων ήταν οι πολιτιστικές και πνευματικές ελίτ, οι μελετητές και οι επιστήμονες που θα διαμόρφωναν τις καρδιές και τα μυαλά των νέων γενεών, ενώ παράλληλα θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικής. Σύμφωνα με τον Craufurd D. Goodwin, «ένας πραγματικός παράγοντας που θα καθορίσει αν η Ισπανία και η Ιταλία θα αναπτύξουν σταθερές και αποτελεσματικές οικονομίες και πολιτικές τα επόμενα χρόνια εξαρτάται από την πρόσβαση που θα έχουν οι καλοπροαίρετοι ηγέτες όλων των τμημάτων της κοινωνίας στην εμπειρία και στις συμβουλές που μπορεί να βρει κανείς σε μια ισχυρή κοινότητα κοινωνικών επιστημόνων. Προς το παρόν, η κοινότητα αυτή μόλις και μετά βίας υπάρχει».⁵ Τους ίδιους τους κοινωνικούς επιστήμονες τους κατέτασσαν σε μεγάλο βαθμό σε δύο κατηγορίες: «χωρίζονται διακριτά μεταξύ ενός σχετικά εξελιγμένου "σύγχρονου" τομέα, σε μεγάλο βαθμό αλλά όχι εξολοκλήρου προσανατολισμένου στις ΗΠΑ, και ενός "παραδοσιακού" τομέα που ασχολείται με ευρύτερα φιλοσοφικά ζητήματα, μεταξύ αυτών και τα μαρξιστικού τύπου. Ο "σύγχρονος" τομέας τείνει να ασχολείται με εμπειρικά δεδομένα και με τον εμπειρικό έλεγχο και έχει ως ομάδα αναφοράς του το ακαδημαϊκό κοινό».⁶

Η Αικατερίνη Μυριβήλη, μακροχρόνια συνεργάτιδα του Ιδρύματος Φορντ στην Ελλάδα, ήταν απόλυτα σύμφωνη με την προσέγγιση του ιδρύματος: «Η υποστήριξη στους τομείς των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών και της έρευνας σε αυτή την κρίσιμη περίοδο της δημοκρατικής ανάπτυξης της χώρας είναι πράγματι επιβεβλημένη. Δεδομένου ότι η Ελλάδα θα γίνει σύντομα πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, επιστήμονες υψηλής εξειδίκευσης –από τον τομέα της γεωργίας μέχρι αυτόν των οικονομικών– θα έχουν μεγάλη ζήτηση».⁷ Η Μυριβήλη θα

5 Craufurd D. Goodwin, Inter-Office memo, June 25, 1975. The Gennadius Archival Collection, The Ford Foundation Archive, Box 20, Folder 1.

6 Ο.π. Η πρόταση ότι ήταν ακριβώς η έλλειψη σύγχρονης επιστημονικής κουλτούρας που είχε συμβάλει στον φασισμό αναδρομικά έριξε υποψίες σε ολόκληρη τη μη θετικιστική παράδοση από τον Χέγκελ και τους Γερμανούς Ρομαντικούς μέχρι τον Μαρξ, τον Ντίλται και τους κριτικούς θεωρητικούς του Μεσοπολέμου. Μετά το 1945, οι Αμερικανοί άρχισαν να συνδέουν τη σοβιετική καταπίεση με την εχθρότητα προς την επιστήμη, ενώ τη συζήτηση ενάντια στον θετικισμό θα την άνοιγε ξανά ο Αντόρνο με το δοκίμιό του «Κοινωνιολογία και εμπειρική έρευνα» το 1957. (Steinmetz, "Scientific Authority..." στο Steinmetz (2005).

7 "Report and Recommendations Concerning the Field of the Social Science in Greece." The Gennadius Archival Collection, The Ford Foundation Archive, Box 2, Folder 2.

αναλάμβανε εξολοκλήρου τη διεύθυνση του προγράμματος που είχε σχεδιαστεί για να συνδέσει την ακαδημαϊκή με την πολιτική εξουσία, να οικοδομήσει δεσμούς μεταξύ των κοινωνικών επιστημόνων του ευρωπαϊκού Νότου και να προωθήσει τον μεθοδολογικό θετικισμό.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, εγκαθιδρύεται ένα εντελώς νέο καθεστώς διαχείρισης της επιστήμης, που θα διαρκέσει μέχρι και τη δεκαετία του '80 (Cravens 2012, Krige και Pestre 1997). Η νέα μορφή κυβερνησιμότητας που εισήγαγε το φορντικό κράτος συντασσόταν με τις θετικιστικές έννοιες της επανάληψης, των αναγνωρίσιμων προτύπων και των καθολικών κατηγοριών (Steinmetz 2005). Ωστόσο, ανησυχίες σχετικά με τους στενούς δεσμούς μεταξύ στρατού, κράτους, φυσικών καθώς και κοινωνικών επιστημών έδωσαν την αφορμή για την «ενοσιολογική καινοτομία μιας απόλυτα ανεξάρτητης και αντικειμενικής επιστημονικής κοινότητας που υποτίθεται ότι υπάρχει αυτόνομα από την ευρύτερη κουλτούρα στην οποία εντάσσεται» (Mirowski 2005: 156). Με αυτό τον τρόπο, η κοινωνική χειραγωγή δεν θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως τέτοια, εφόσον η μελέτη της κοινωνίας υπόκειται πλέον σε μια, υποτίθεται, αμερόληπτη, αμιγώς επιστημονική λογική και αντίστοιχα υποβάλλεται στις προβλεπόμενες θεραπείες – τα ιδιωτικά ιδρύματα, από τη μεριά τους, προσέδιδαν σε αυτή τη λογική ένα επιπλέον επίχρισμα ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Η εξουσία διαχύθηκε, αλλά και ενισχύθηκε μέσω πολύπλοκων εθνικών και υπερεθνικών δικτύων, όπου διασταυρώνονταν το συμβολικό, το πολιτικό και το οικονομικό κεφάλαιο.

Τα δίκτυα αποτελούν την πρωταρχική τεχνολογία ιδρυμάτων όπως το Ίδρυμα Φορντ ή το Ίδρυμα Ροκφέλερ. Σε αυτά συναντιούνται κρατικοί και μη κρατικοί φορείς, πειθαρχούνται επιστημονικές κοινότητες και εδραϊώνεται η εξουσία. Τα δίκτυα αυτά είναι ελιτίστικα ως προς την προέλευση και την προοπτική τους, και χρησιμεύουν ως μηχανισμοί ομοκοινωνικής αναπαραγωγής που διανέμουν υλικές ανταμοιβές και κίνητρα, ενώ ταυτόχρονα προσδίδουν κύρος και νομιμοποίηση. Λειτουργώντας τεχνοκρατικά και αποτελώντας προϊόν της συσσώρευσης τεράστιου κεφαλαίου, τα ιδρύματα αυτά χρηματοδοτούν την έρευνα και αναπτύσσουν προγράμματα που αναπαράγουν τις αρχές και την υποκείμενη φιλοσοφία τους, στηρίζοντας πλέον σήμερα ένα παγκοσμιοποιημένο φιλανθρωπικό σύστημα. Μετά τον πόλεμο, τα επεκτατικά αυτά δίκτυα συμπεριέλαβαν όλο και περισσότερο την περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια, δημιουργώντας μια ψευδαίσθηση οριζόντιας οργάνωσης και διακυβέρνησης: μια παγκόσμια κοινωνία των πολιτών που μπορεί να μην εργάζεται για να ανατρέψει το

σύστημα, αλλά κάνει ό,τι μπορεί για να μετριάσει τα δεινά του, προσαρμοζόμενη και ανταποκρινόμενη στις διάφορες ιστορικές προκλήσεις.

■ Νεωτερικότητα και ολοκληρωτισμός

Η άρση των οικονομικών φραγμών μεταξύ κρατών και η μετατροπή του κόσμου σε μια ανοιχτή καπιταλιστική αγορά ήταν μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για τις ΗΠΑ μετά τον πόλεμο. Η εκβιομηχάνιση, η αστικοποίηση, η οικονομική ευμάρεια και η εκπαίδευση ήταν οι προϋποθέσεις για την παγκόσμια ειρήνη και τον εκδημοκρατισμό (Lipset 2023, Rostow 2020), μια ενιαία προσέγγιση για όλους – αν και συχνά αμφισβητούμενη και, τελικά, προσαρμοσμένη στις τοπικές συνθήκες. Αυτή την προσέγγιση έπρεπε να ακολουθήσουν και ο αναδυόμενος μεταποικιακός κόσμος, η περιφέρεια, καθώς και η ημιπεριφέρεια, ο υπανάπτυκτος μαζί με τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Υπό το πρίσμα του εκσυγχρονισμού, μιας νέας μορφής κοινωνικού δαρβινισμού που «εμφορεύεται από την αυτοπεποίθηση εθνοκεντρικών επιτευγμάτων» (Mazrui 1968), η πίστη στον ρόλο που μπορεί να έχει η επιστήμη στην αναζήτηση οικουμενικών νόμων ήταν υψίστης σημασίας. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να κατανοήσει κανείς τη συνεργασία του Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη με τα Ιδρύματα Φορντ και Ροκφέλερ και τις στρατηγικές τους να κατευθύνουν περιφερειακά κράτη, πολιτισμούς και οικονομίες προς τον λεγόμενο «εκσυγχρονισμό», ο οποίος, στην πραγματικότητα, αποτελεί μια μετωνυμία της φιλελεύθερης καπιταλιστικής δημοκρατίας.

Γνωστός κυρίως ως ο επικεφαλής αρχιτέκτονας-πολεοδόμος του Ισλαμαμπάντ και της Σαντρ Σίτι, της προαστιακής περιοχής της πόλης της Βαγδάτης, αλλά και ως πατέρας της οικιστικής θεωρίας, της επιστήμης των ανθρώπινων οικισμών, ο Δοξιάδης αναδείχτηκε στην παγκόσμια σκηνή μέσω των διάφορων υψηλών κυβερνητικών ρόλων του στο ελληνικό πρόγραμμα ανασυγκρότησης, στο πλαίσιο της άμεσης βρετανικής και αμερικανικής επέμβασης και του Σχεδίου Μάρσαλ. Εκπροσώπησε τη χώρα σε φόρουμ όπως τα Ηνωμένα Έθνη, συνάντησε σημαντικούς παίκτες της διεθνούς πολιτικής σκηνής και συναδέλφους του ειδικούς, και σύντομα έγινε μέρος της διεθνούς αφρόκρεμας εμπειρογνομόνων στους οποίους θα βασιζόνταν ιδρύματα όπως το Φορντ και Ροκφέλερ. Από το 1953, όταν ίδρυσε το Τεχνικό Γραφείο Δοξιάδη, μια ιδιωτική εταιρεία συμβούλων μηχανικών, ως το 1963, όταν εγκαινίασε το Αθηναϊκό Κέντρο

Οικιστικής, ένα μη κερδοσκοπικό οργανισμό για την προώθηση της έρευνας, της εκπαίδευσης και εφαρμογής της θεωρίας του για τους ανθρώπινους οικισμούς, ο Δοξιάδης θα αναλάμβανε διεθνή αναπτυξιακά έργα χρηματοδοτούμενα ως επί το πλείστον από το Ίδρυμα Φορντ στο Ιράκ, στη Συρία, στο Πακιστάν και αλλού.

Βασιζόμενος σε έννοιες και θεωρίες πολεοδομικού σχεδιασμού και ανάπτυξης της εποχής, ο Δοξιάδης διατύπωσε και προώθησε ένα διεπιστημονικό μοντέλο πολεοδομίας που αντιλαμβάνονταν τους ανθρώπινους οικισμούς ως ζωντανούς οργανισμούς με τους δικούς τους νόμους. Η επιστημονική του αντίληψη είχε στόχο να υπερβεί τις πολιτισμικές, γεωγραφικές και κοινωνικοοικονομικές διαφορές – μια ολιστική, παγκοσμιοποιητική προσέγγιση που ταίριαζε απόλυτα με την επικρατούσα εκείνη την εποχή θεωρία του εκσυγχρονισμού. Ο Δοξιάδης επεξέτεινε περαιτέρω τη θεωρία του για να συλλάβει την ιδέα μιας ενιαίας συνεχούς παγκόσμιας πόλης, της «οικουμένης», όπως την αποκαλούσε, για να περιγράψει την εξέλιξη της παγκόσμιας αστικοποίησης, της αύξησης του πληθυσμού, των μεταφορών και των ανθρώπινων δικτύων. Στην περίπτωση του Ισλαμαμπάντ, σχεδίασε την πόλη «για να παραμείνει γαλήνια, ασφαλής και στατική, ενώ [η πόλη] επεκτεινόταν επ' άπειρον [...] ένα ασαφές αστικό τοπίο που θα εκτεινόταν από τις Βρυξέλλες μέχρι το Πεκίνο» (Hull 2009: 449).

Τα πολεοδομικά έργα του Δοξιάδη από τη Μέση Ανατολή ως τη Νότια Αμερική και την Αφρική σχεδιάστηκαν για να λειτουργήσουν ως χειραφετητικοί μηχανισμοί. Τα ορθοκανονικά σχέδια πόλης –ορθογώνια παραλληλόγραμμα οικοδομικά τετράγωνα (κάναβοι)–, ενώ διευκόλυναν την απεριόριστη ανάπτυξη, προέβλεπαν ένα περιβάλλον ανθρώπινης κλίμακας. Ακολουθώντας τις αρχές της κλασικής ελληνικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας και τις ιδέες που ανέπτυξε ο Αμερικανός ανθρωπολόγος Edward T. Hall, ο Δοξιάδης ενσωμάτωσε τις ιδιότητες της μικρής σε κλίμακα πόλης –της ανθρώπινης κοινότητας, όπως την αποκαλούσε– στους σύγχρονους αστικούς οικισμούς. Με τον σχεδιασμό τους σε μικρή κλίμακα, με «πλατείες κουτσομπολιού», μικρούς δρόμους και κοινοτικά κέντρα, οι πόλεις αυτές σχεδιάζονταν με σκοπό να καλλιεργήσουν μια δημοκρατική νοοτροπία και να αποφύγουν τις αλλοτριωτικές συνέπειες της σύγχρονης αστικής ζωής, οι οποίες θα μπορούσαν να προκαλέσουν μια οπισθοχώρηση σε αρχαϊκές παραδόσεις δεισιδαιμονίας και βίας ή, ακόμα χειρότερα, στον ολοκληρωτισμό – έννοια που στο αποκορύφωμα του Ψυχρού Πολέμου κινητοποιήθηκε για να καταγγείλει την ΕΣΣΔ ως εχθρό του ελεύθερου κόσμου (Traverso 2017). Ωστόσο, παρά τις εξαγγελίες αυτού του

επιστημονικού, αφηρημένου και ολοκληρωτικού οράματος για μια προσέγγιση βασισμένη στη φροντίδα και στον σεβασμό των τοπικών παραδόσεων και πολιτισμών, το αποτέλεσμα, τελικά, ήταν η υποβάθμιση των ανθρώπων και η μετατροπή τους από πολιτικά υποκείμενα σε πολιτισμικές κατασκευές και απολίτικους καταναλωτές του χώρου (Karim 2016).

■ Πολιτισμική εξουσία και συμβολικό κεφάλαιο

Ήδη από τη δεκαετία του '50, κορυφαίοι συντηρητικοί αλλά και φιλελεύθεροι Αμερικανοί μελετητές είχαν διατυπώσει την άποψη ότι τα ιδεολογικά κίνητρα είχαν εξαντληθεί και ότι οι πνευματικές προσπάθειες στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες θα έπρεπε να έχουν εμπειρική και πρακτική βάση. Υποστήριζαν ότι ο πολιτικός κόσμος είχε εισέλθει σε ένα νέο στάδιο ανάπτυξης, σύμφωνα με το οποίο οι διακρίσεις μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς ήταν πλέον άνευ σημασίας. Οργανώσεις όπως το Κογκρέσο για την Πολιτιστική Ελευθερία και ιδιωτικά ιδρύματα όπως τα Ιδρύματα Φορντ και Ροκφέλερ έδωσαν μορφή στη νέα αυτή ιδεολογία υποστηρίζοντας την απολιτική ανάπτυξη και τον τεχνολογικό φονταμενταλισμό, συστηματοποιώντας την και οργανώνοντάς τη σε επίσημη αμερικανική πολιτική. Ωστόσο, το σύνολο αυτών των ιδεών θα καθαγιαζόταν σε απομακρυσμένες τοποθεσίες με μεγάλο συμβολικό κεφάλαιο, όπως στο νησί της Δήλου ή στην Αθήνα, υπό την ηγεσία επιστημόνων και ειδικών της περιφέρειας.

Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης οραματιζόταν το Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής ως έναν κόμβο στην περιφέρεια της Ευρώπης, στο κατώφλι των δύο μετώπων, Ανατολής και Δύσης, πέρα από την Αριστερά και τη Δεξιά, το οποίο θα είχε στόχο τη σφυρηλάτηση ενός απολιτικού διεθνισμού. Το Συμπόσιο της Δήλου, ένα ετήσιο δεκαήμερο διεπιστημονικό φόρουμ που διεξήχθη για δώδεκα συναπτά έτη (τα πρώτα δέκα εν πλω, πάντα με τελικό προορισμό τη Δήλο), θα εξελισσόταν σε μια υψηλού κύρους δεξαμενή σκέψης που απαρτιζόταν από επιστήμονες διεθνούς φήμης, όπως ο θεωρητικός του πολιτισμού Arnold Toynbee, πολιτικοοικονομικούς και κοινωνικούς διαμεσολαβητές και ειδικούς παγκόσμιας απήχησης. Στο ετήσιο προσκύνημα στο κέντρο του κόσμου, όπως ήταν γνωστή η Δήλος στην αρχαιότητα, και στη γενέτειρα του δυτικού πολιτισμού, θέματα συζήτησης ήταν τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οικονομία της ελεύθερης αγοράς, η δημοκρατία και η αυτοδιάθεση. Στο λίκνο της δημοκρατίας και του δυτικού πολιτισμού θα σχεδιαζόταν το μέλλον του μεταποικιακού κόσμου. Στην

πορεία, η πολυσήμαντη έννοια του Hellenism επενδύθηκε με νέες κοινωνικές και πολιτικές σημασίες που έφεραν το αποτύπωμα της φιλελεύθερης καπιταλιστικής δημοκρατίας, της θεωρίας του εκσυγχρονισμού και των αμερικανικών και ευρωπαϊκών ιεραρχιών, και τροφοδότησε νέες αφηγήσεις για πολιτισμικές συγκρούσεις και το τέλος της Ιστορίας.

Κριτικές και ιστορικές ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στις διαδικασίες νοηματοδότησης, στη συμβολική συγκρότηση της κοινωνίας, στους πολιτισμικούς κώδικες και στα πολιτισμικά συστήματα μπορούν να φωτίσουν καλύτερα τις διαδρομές του έθνους-κράτους και της αυτοκρατορίας – μιας αυτοκρατορίας που βρίσκεται τόσο στις παρυφές όσο και στην καρδιά του έθνους. Το τεράστιο συμβολικό κεφάλαιο και η πολιτική σημασία του «Hellenic» μπορούν να γίνουν καλύτερα κατανοητά, αν μελετηθούν σε συνδυασμό με διεθνείς και υπερεθνικές αυτοκρατορικές και ιμπεριαλιστικές διαδικασίες. Χαρακτηριστικό και πιο πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί αυτό της πολιτικοοικονομικής προσέγγισης Ελλάδας-Ισραήλ, η οποία επενδύει στο συμβολικό κεφάλαιο του εβραϊσμού και στην αρχαία ελληνική κληρονομιά. Η Ελλάδα και το Ισραήλ εμφανίζονται ως πυλώνες του δυτικού πολιτισμού και υπερασπιστές της δημοκρατίας, προσφέροντας νομιμοποίηση, αφενός, στις εταιρικές αυτοκρατορικές στρατηγικές στην Ανατολική Μεσόγειο, και αφετέρου, στο ισραηλινό εποικιστικό αποικιοκρατικό καθεστώς.

Καθώς οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της χρηματιστικοποίησης εντείνονται και η διεθνής τάξη πραγμάτων, όπως διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, τίθεται υπό αμφισβήτηση, είναι σημαντικό να εξετάσουμε τις τεχνολογίες εξουσίας που υπερβαίνουν τα σύνορα των εθνών-κρατών ή ακόμα και τα κέντρα της γεωπολιτικής και οικονομικής ηγεμονίας. Αν είναι πλέον κοινός τόπος ότι οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες δεν είναι ξένες προς την αυτοκρατορία και τον ιμπεριαλιστικό λόγο (Fassin και Steinmetz 2023, Go 2016, Steinmetz 2023), είναι επίσης επιτακτική ανάγκη να προχωρήσουμε πέρα από τη θεωρητικοποίηση της ενδογενούς ανάπτυξης και τον μεθοδολογικό εθνικισμό σε ευρύτερες επεξηγηματικές θεωρίες οι οποίες εξετάζουν τη σχεσιακή λειτουργία της εξουσίας που εκπορεύεται και θεσμοθετείται τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια.

Βιβλιογραφία

- Arnové, Robert F (επιμ.), 1980, *Philanthropy and Cultural Imperialism*, Βοστώνη: G.K. Hall.
- Berman, Edward H., 1983, *The Influence of the Carnegies, Ford, and Rockefeller Foundations on U.S. Foreign Policy*, Άλμπανυ, NY: SUNY Press.
- Cravens, Hamilton, 2012, "Column Right, March! Nationalism, Scientific Positivism, and the Conservative Turn of the American Social Sciences in the Cold War Era", στο: Mark Solovey και Hamilton Cravens (επιμ.), *Cold War Social Science. Knowledge Production, Liberal Democracy, and Human Nature*, σσ. 117-136, Νέα Υόρκη: Palgrave MacMillan.
- Fassin, Didier και George Steinmetz (επιμ.), 2023, *The Social Sciences in the Looking Glass: Studies in the Production of Knowledge*, Ντάραμ, Duke University Press.
- Ferguson, Niall, 2002, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and Lessons for Global Power*, Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Go, Julian, 2016, *Postcolonial Thought and Social Theory*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Hull, Matthew, 2009, "Uncivil Politics and the Appropriation of Planning in Islamabad", στο: Naveeda Khan, *Crisis and Beyond: Reevaluating Pakistan*, Λονδίνο: Routledge.
- Ignatieff, Michael, 2004, *Empire Lite: Nation Building in Bosnia, Kosovo, Afghanistan*, Νέα Υόρκη: Vintage Books.
- Karim, Farhan, 2016, "Between Self and Citizenship: Doxiadis Associates in Post-colonial Pakistan, 1958-1968", *International Journal of Islamic Architecture*, 5(1), σσ. 135-161.
- Khan, Ahmed Z., 2007, "Representing the State: Symbolism and Ideology in Doxiadis's Plan of Islamabad", στο Swenarton, M., Troiani, I. και Webster, H. (επιμ.), *The Politics of Making*, σσ. 61-75, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Krige, John και Dominique Pestre, (επιμ.), 1997, *Science in the Twentieth Century*, Άμστερνταμ: Harwood.
- Lachmann, Richard, 2014, «Hegemons, empires, and their elites», *Sociologia. Problemas e Práticas*, 75, σσ. 9-38.
- Lalaki, Despina, 2018, "The Cultural Cold War and the New Women of Power. Making a Case Based on the Fulbright and Ford Foundations in Greece", *Histoire@Politique* 35, DOI : <https://doi.org/10.4000/histoirepolitique.6157>
- Laville, Hellen και Hugh Wildord, (επιμ.), 2006, *The U.S. Government, Citizen Groups, and the Cold War: The State-Private Network*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Lipset, Seymour Martin, 2023, *Political Man. The Social Bases of Politics*, Μπέρκλεϋ: Legare Street Press.
- Mazrui, Ali, 1968, "From Social Darwinism to Current Theories of Modernization: A Tradition of Analysis," *World Politics*, 21(1), σσ. 69-83.
- Μάης, Χρίστος, 2012, «"Σφαίρες από ζάχαρη": το Ίδρυμα Φορντ κατά τη Δικτατορία των Συνταγματάρχων», *Marginalia.gr*, 29 Ιανουαρίου, <https://marginalia.gr/arthro/sfaires-apo-zachari-to-idryma-fornt-kata-ti-diktatoria-ton-syntagmatarchon/>

- Mirowski, Philip, 2005, "Economic/Philosophy of Science. How Positivism Made a Pact with the Postwar Social Sciences in the United States", στο: George Steinmetz (επιμ.), *The Politics of Method in the Human Sciences. Positivism and its Epistemological Others*, Λονδίνο: Duke University Press, σσ. 142-172.
- Parmar, Inderjeet, 2014, *Foundations of the American Century. The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American Power*, Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Phokaides, Petros, Paschalis Samarinis, Loukas Triantis και Panayotis Tournikiotis, 2021, "Claiming the Countyside: Ekistics, Socio-Political Conflicts, and Emerging Cold-War Geopolitics During Greek Reconstruction", *Architectural Histories*, 9(1), σσ. 1-21.
- Pyla, Panayiota και Petros Phokaides, 2011, "Ambivalent Politics and Modern Debates in Postcolonial Cyprus," *Journal of Architecture*, 16(6), σσ. 885-913.
- Pyla, Panayiota, 2013, "Architects as Development Experts. Model Communities in Iraq and Syria", στο: Panayiota Pyla (επιμ.), *Landscapes of Development: The Impact of Modernization Discourses on the Physical Environment of the Eastern Mediterranean*, Κέιμπριτζ: Harvard University Aga Khan Program, σσ. 167-189.
- Rostow, Walt Whitman, 2020, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Barakaldo Books.
- Scott-Smith, Giles, 2001, *The Politics of Apolitical Culture. The Congress of Cultural Freedom, the CIA and Post-War American Hegemony*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge.
- Steinmetz, George, 2023, *The Colonial Origins of Modern Social Thought: French Sociology and the overseas Empire*, Πρίνστον: Princeton University Press.
- , 2005, "Scientific Authority and the Transition to Post-Fordism: The Plausibility of Positivism in U.S. Sociology since 1945", στο: George Steinmetz (επιμ.), *The Politics of Method in the Human Sciences. Positivism and its Epistemological Others*, Λονδίνο: Duke University Press, σσ. 275-323.
- Theodosis, Lefteris, 2015, *Victory over Chaos. Constantinos A. Doxiadis and Ekistics 1945-1975*, διδακτορική διατριβή στο: Escola Technica Superior d' Arquitectura de Barcelona Universitat Politecnica de Catalunya.
- Traverso, Enzo, 2017, "Totalitarianism between History and Theory", *History and Theory*, 56(4), σσ. 97-118.
- Zarmakoupi, Martha, 2015, "Balancing Acts Between Ancient and Modern Cities: The Ancient Greek Cities Project of C. A. Doxiadis", *Architectural Histories*, 3(1), σσ. 1-22.

Έκδοση του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ
Παράρτημα Ελλάδα

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΤΗΤΕΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ/ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Νικόλας Κοσματόπουλος, Πηνελόπη Παπαηλία,
Φωτεινή Τσιμπιρίδου, Σίσσυ Θεοδοσίου, Δέσποινα Λαλάκη

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

dëcoloiize hellás

PROJECT MANAGER

Ηλέκτρα Αλεξανδροπούλου

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δημήτρης Λυμπερόπουλος, Βαγγέλης Πούλιος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΟΠΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Λάζαρος Κακουλίδης

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Εριφύλη Αράπογλου - ενARTE

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΚΕΘΕΑ ΣΧΗΜΑ+ΧΡΩΜΑ

Η παρούσα έκδοση διατίθεται δωρεάν.
Αθήνα, Δεκέμβριος 2023

ISBN: 978-618-5478-21-6

ΙΔΡΥΜΑ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ

Καλλιδρομίου 17, 106 80 Αθήνα

τηλ.: 210 3613769

www.rosalux.gr

Η έκδοση, όπως και οι περισσότερες δραστηριότητες του Παραρτήματος Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ, χρηματοδοτήθηκε από το γερμανικό Υπουργείο Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης.

Το περιεχόμενο αυτής της έκδοσης αποτελεί αποκλειστική ευθύνη των συγγραφέων και δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα τις απόψεις του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ.

Η θάλασσα ως προνομιακό πεδίο ανάπτυξης του φυλετικού καπιταλισμού, η μνημειοκλασία ως θεωρητική έννοια και πολιτική τακτική αμφισβήτησης της παγκόσμιας λευκής υπεροχής, η χαρτογράφηση της βορειοελλαδικής μεθορίου με τον φακό ενός μεταποικιακού αρχείου, η φυλή ως βασικό αναλυτικό εργαλείο στη μελέτη των Ελλήνων Ρομά και ο ρόλος των ελληνικών ελίτ ειδικών και διανοούμενων στη διαμόρφωση της διεθνούς μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων είναι μερικά από τα θέματα με τα οποία καταπιάνεται ο τόμος *Ελληνικές Αποικιακότητες*.

Ο τόμος αποτελεί την πιο πρόσφατη στάση της συλλογικής διαδρομής της κολεκτίβας *dëcoloiize hellás* που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2020. Περιλαμβάνοντας περισσότερο προγραμματικά κείμενα και ερευνητικές προτάσεις παρά διεξοδικές μελέτες, ο παρών τόμος κινείται μεταξύ ακαδημαϊκής πρακτικής και πολιτικής παρέμβασης και καλεί σε επανεξέταση της νεότερης Ελλάδας, ως διαχρονικού εργαστηρίου αποικιακότητας/νεωτερικότητας και προπύργιου για την εξάπλωση της λευκής ευρωπαϊκής υπεροχής.

Το πρόταγμα *Να αποαποικιοποιήσουμε την Hellas –dëcoloiize hellás–* σημαίνει να στρέψουμε την προσοχή μας στην Ελλάδα όχι τόσο ως διαχρονικό θύμα αποικιακών διαδικασιών και οριενταλιστικών φαντασιώσεων αλλά κυρίως ως ενεργητικό υποκείμενο και πρόθυμο διεκπεραιωτή αποικιακών πολιτικών εντός της χώρας, στα σύνορά της, όσο και εκτός της, αλλά και ως δικαιούχο προνομίων που απορρέουν από τις μεταποικιακές και νεοαποικιακές πολιτικές οικονομίες.

